

Szigetvári Tamás
EURO-MEDITERRÁN PARTNERSÉG

BKÁE Világgazdasági Tanszék

Témavezető: Dr. Surányi Sándor

**Budapesti Közgazdaságtudományi és
Államigazgatási Egyetem**

Nemzetközi Kapcsolatok Ph.D. program

**EURO-MEDITERRÁN PARTNERSÉG
Az Európai Unió és a mediterrán országok
kapcsolat-rendszerének elemzése és értékelése**

Ph.D. értekezés

Szigetvári Tamás

Budapest, 2002

Tartalomjegyzék

Táblázatok jegyzéke	10
Ábrák jegyzéke	11
Bevezetés	12

I. rész

Európa és a Mediterráneum a 90-es évek változásainak tükrében

1. fejezet	Változások a nemzetközi politikai rendszerben	18
1.1	A hidegháború vége - új világrend?	18
1.2	Európa szerepe a régióban	19
1.2.1	Történelmi áttekintés	19
1.2.2	Európa térségbeli szerepének újradefiniálása	21
1.2.2.1	EU - USA: rivalizálás vagy együttműködés	22
1.2.2.2	Az EU közös kül- és biztonságpolitikája (CFSP)	23
1.3	A hidegháború vége és a mediterrán országok	25
	Az 1. fejezet összefoglalása	27
2. fejezet	Globalizáció a világgazdaságban	28
2.1	Általános tendenciák	28
2.2	Az Európai Unió helyzete a világgazdaságban	31
2.3	A mediterrán országok a világgazdaságban	32
2.3.1	Gazdaságtörténeti előzmények	32

2.3.2	A mediterrán országok helyzete a 90-es években	36
2.3.2.1	Külső feltételek	36
2.3.2.2	Szerkezeti reformok	37
2.3.2.3	Közvetlen külföldi beruházások	38
2.3.3	Kilátások	40
A 2. fejezet összefoglalása		40
3. fejezet	A regionalizáció folyamata	42
3.1	Általános tendenciák	42
3.1.1	A regionális integráció fő jellemzői	42
3.1.1.1	A regionális integráció típusai	42
3.1.1.2	A regionális integráció hatásai	44
3.1.1.3	Az integráció sikerességének feltételei	46
3.1.2	Regionális integrációk a gyakorlatban	46
3.1.2.1	A regionális integrációk megjelenése	46
3.1.2.2	Miért került előtérbe ismét a regionalizmus gondolata?	48
3.1.2.3	Globalizmus versus regionalizmus	48
3.2	Regionalizációs központok	49
3.2.1	A központok holdudvara	49
3.2.1.1	A kereskedelmi kapcsolatok alapján	49
3.2.1.2	A tőkebefektetések alapján	51
3.2.2	Az Európai Unió külkapcsolati szerkezete	52
3.2.2	Az EU és két szomszédos régiója	54
3.3	Regionális integrációs kísérletek a mediterrán régió belül	57
3.3.1	Korábbi regionális integrációs kísérletek bemutatása	57
3.3.2	Integrációs kísérletek a 90-es években	59
A 3. fejezet összefoglalása		61

II. rész

Az Euro-Mediterrán Partnerség kialakulásának körvonalai

4. fejezet	Az EK és a mediterrán országok kapcsolat-rendszere	
	1990 előtt	64
4.1	Kezdeti megállapodások (1957-1972)	64
4.2	A Globális Mediterrán Politika (1972-)	67
	4.2.1 A Globális Mediterrán Politika meghirdetése	67
	4.2.2 A Globális Mediterrán Politika értékelése	69
A 4. fejezet	összefoglalása	70
5. fejezet	A kereskedelmi kapcsolatok alakulása	72
5.1	A Mediterráneum az EU külkereskedelmében	72
5.2	Az EU a mediterrán országok külkereskedelmében	75
5.3	A gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok kilátásai	77
Az 5. fejezet	összefoglalása	78
6. fejezet	A Mediterráneum, mint kihívás az EU számára	79
6.1	Demográfiai változások, jövedelmi különbségek, migrációs nyomás	79
	6.1.1 Demográfiai trendek	79
	6.1.2 Népeségnövekedés és gazdasági fejlődés	80
	6.1.3 Migráció	82
6.2	Az iszlám fundamentalizmus	83
	6.2.1 Az iszlám fundamentalizmus megítélése	83

6.2.2	Fundamentalizmus az egyes mediterrán országokban	84
6.2.3	Az iszlám Európában	85
6.3	Egyéb lehetséges veszélyforrások	88
6.3.1	Víz	88
6.3.2	Államhatárok	89
6.3.3	Fegyverkezési verseny	90
6.3.4	Nemzetközi bűnözés	91
6.3.5	Környezetszennyezés	91
A 6. fejezet összefoglalása		92
7. fejezet Az EU mediterrán politikájának megújítása		93
7.1	Barcelona előkészülete	93
7.2	A Barcelonai Nyilatkozat	95
7.3	Az Euro-Mediterrán Partnerség megvalósítása	96
7.3.1	Az euro-med megállapodások	96
7.3.2	Szabadkereskedelem a mediterrán régióon belül	99
7.3.3	Pénzügyi támogatás	100
7.4	A barcelonai folyamat	104
7.4.1	A máltai konferencia (1997. április 15-16.)	104
7.4.2	A stuttgarti konferencia (1999. április 15-16.)	105
7.4.3	A marseille-i konferencia (2000. november 15-16.)	106
7.4.4	A valenciai konferencia (2002. április 22-23.)	107
A 7. fejezet összefoglalása		107

III. rész

A Euro-Mediterrán Partnerség értékelése

8. fejezet Gazdasági elemek és a várható hatások		110
8.1	Az Európai Unió szempontjai	110

8.2	Szabadkereskedelem és gazdasági liberalizáció	111
8.2.1	A kereskedelemre gyakorolt hatások	112
8.2.2	Külföldi befektetések	114
8.2.3	Makrogazdasági hatások	118
8.3	Külső forrás, pénzügyi támogatások	120
8.4	Gazdasági liberalizáció és társadalmi következményei	122
	A 8. fejezet összefoglalása	124
 9. fejezet A demokratikus átmenet előmozdítása		125
9.1	Az arab országok politikai fejlődése	125
9.2	Demokratikus átmenet és iszlám fundamentalizmus	127
9.3	Demokratikus átmenet - Kelet-Európa és az arab országok	130
	A 9. fejezet összefoglalása	131
 10. fejezet Az Euro-Mediterráneum: egységes régió vagy a civilizációk harca		133
10.1	A Mediterráneum, mint régió	133
10.2	Európa véleménye a déliekről	134
10.3	Déliek véleménye Európáról	136
	A 10. fejezet összefoglalása	138
 11. fejezet Az Euro-Mediterrán Partnerség kilátásai		139
11.1	Globális kilátások	139
11.1.1	A partnerség gondolata	139
11.1.2	Lehetséges scenáriók	140

11.2	Az egyes országok és szubrégiók helyzete	142
11.2.1	Az európaiak	143
11.2.2	A Magreb	146
11.2.3	A Masrek	148
11.2.4	Az integrálódás lehetséges sorrendje	151
11.3	A partnerség kiterjesztésének lehetősége	151
11.3.1	Líbia	151
11.3.2	Mauritánia	152
11.3.3	Az Öböl-menti országok	153
11.3.4	Irak és Irán	154
	A 11. fejezet összefoglalása	154
	Összefoglalás	156
	Felhasznált irodalom	164
	Szakszavak és rövidítések jegyzéke	178
	A disszertációval kapcsolatos publikációk	180

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: <i>Az működőtőke állománya (stock FDI) a mediterrán országokban, 1980-2000, milliárd dollár</i>	39
2. táblázat: <i>A regionális integráció típusai</i>	42
3. táblázat: <i>A négy legnagyobb exportáló ország kereskedelmi kapcsolatainak intenzitása</i>	50
4. táblázat: <i>Az Európai Unió külkapcsolati rendszerének tagolása a 90-es években</i>	53
5. táblázat: <i>Az Európai Unió Közép-Kelet Európának és a mediterrán országoknak nyújtott pénzügyi támogatása, 1995-99, millió euro</i>	56
6. táblázat: <i>A mediterrán országok részesedése az EK összereskedelmében, 1958-1998 (%)</i>	72
7. táblázat: <i>Az EU mediterrán kereskedelme, 1991-1998, millió euro</i>	73
8. táblázat: <i>Az EU-Mediterrán árukereskedelem szerkezete, 1990 és 1998, millió euro</i>	74
9. táblázat: <i>Az egyes EU országok Mediterrán kereskedelme 1998, millió euro</i>	75
10. táblázat: <i>Az EU részesedése az MPO-k külkereskedelmében, 2000</i>	76
11. táblázat: <i>Népesedési és nemzeti jövedelmi adatok, 1998</i>	81
12. táblázat: <i>Az egy főre jutó vízkészletek mennyisége egyes mediterrán országokban (m³/év/fő)</i>	89
13. táblázat: <i>Az euro-med megállapodások eddigi lépései</i>	97
14. táblázat: <i>A MEDA támogatások országokénti megoszlása</i>	

<i>1995-2001 (millió euro)</i>	<i>102</i>
<i>15. táblázat: EU FDI az MPO-kban, 1992-2000 (millió euro)</i>	<i>115</i>
<i>16. táblázat: A mediterrán országok bevétele az EU importra kivetett vámokból (1994 és 1996 közötti átlag)</i>	<i>119</i>
<i>17. táblázat: MEDA támogatások és kifizetések 1995 és 2001 között, millió euro</i>	<i>121</i>

Ábrák jegyzéke

<i>1. ábra: A Triád által a működőtőke-állomány alapján dominált országok, 1999</i>	<i>52</i>
<i>2. ábra: A partnerségi kapcsolat alakulásának mozgástere</i>	<i>141</i>

Bevezetés

Disszertációm témájaként az Euro-Mediterrán Partnerség bemutatását, az Európai Unió nem EU-tag mediterrán országokkal¹ kialakítandó új típusú viszonyának átfogó elemzését választottam.

A 90-es években a nemzetközi környezetben bekövetkező alapvető változások, a hidegháború utáni hatalmi helyzet, az EU belső fejlődése, a közel-keleti békefolyam mind olyan tényezők, amelyek lehetővé tették az euro-mediterrán együttműködés új keretek közötti kialakítását. Az Európai Unió mediterrán politikájának megújításaként így 1995-ben Barcelonában 11 mediterrán országgal és a Palesztin Önkormányzattal közösen útjára indította az Euro-Mediterrán Partnerségi Kezdeményezést.

A Partnerség, az együttműködés erősítése nem csak lehetőség, szükséglet is egyben. Mind az EU, mind a mediterrán országok komoly kihívások előtt állnak. Az EU számára a mélyítés és a keleti bővítés párhuzamos folyamata, a munkanélküliség és a jóléti állam problémái, a globalizáció kihívásai jelentik ezeket elsősorban. A mediterrán országok számára a világgazdasági marginalizáció, a halmozódó belső gazdasági és társadalmi problémák, az iszlám fundamentalizmus térnyerése jelentenek komoly problémát.

A Mediterráneum északi és déli partja között kölcsönös, bár igen eltérő jellegű függésről beszélhetünk. Európának főként biztonsági érdekei vannak, hiszen a térség belső problémái áttérjedhetnek Európára. Gazdasági téren a kőolaj és földgázimport jelent stratégiai érdeket, de a mediterrán országok bevonása az európai gazdasági térbe szintén komoly előnyökkel járna. A mediterrán országok szempontjából a gazdasági érdekek az erősebbek, hiszen alapvetően függenek az európai piactól és tőkéktől (mind a tőkeberuházások, mind a segélyek tekintetében) azonban politikai motivációk is meghúzódnak a háttérben: az EU bevonása a közel-keleti békefolyamatba.

¹ A disszertációban használt szakszavak és rövidítése jegyzéke az utolsó oldalon található.

Az EU és a déli Mediterráneum, ez a kulturálisan és gazdasági helyzetében is annyira eltérő két régió, ugyanazzal a problémával szembesül: milyen fejlődési út szükséges és lehetséges a Mediterráneum biztonsága és jóléte érdekében.

Az EMP-ről szóló elemzések, különösen az első időkben, többnyire szélsőségesek voltak. Egy részük nagyon optimistán látta a folyamatot, a Partnerségben a fennálló konfliktusok és problémák kezelésének legalkalmasabb eszközét látva, mások viszont alapjaiban elvetették és megvalósíthatatlannak tartották azt. Ma már, az idő és a barcelonai folyamat előrehaladtával jobban megítélhetjük, milyen pozitívumai és negatívumai vannak az EMP-nek, mely kérdésekben érhető el tényleges haladás, és melyek esetében nem alkalmas a Partnerség jelenlegi formája és tartalma a probléma kezelésére.

Dolgozatomban a szélesebb háttérrel is megvilágítva igyekszem elemezni és értékelni az EMP-t. Különös figyelmet szentelek a déli országok belső problémáinak bemutatására, valamint az EMP lehetséges következményeinek felvázolására. A dolgozatban nem pusztán áttekintést kívánok nyújtani az EMP gyökereiről és az eddig eltelt eseményekről, hanem néhány, véleményem szerint a szakirodalomban nem kellő hangsúlyt kapott összefüggésre is rá kívánok mutatni.

A fenti céloknak megfelelően a dolgozat *első részében* azokat a nemzetközi politikában és a világgazdaságban zajló folyamatokat mutatom be, amelyek alapvetően befolyásolták mind az Európai Unió, mind a Mediterrán Partner Országok (MPO-k) helyzetét és döntéseit a 90-es évek során.

A *második rész* az EU és az MPO-k közötti kapcsolat konkrét területeit, a korábbi mediterrán politika eredményeit, a kapcsolat gazdasági aspektusait, valamint az EU megítélés szempontjából egyre erősebb kihívásként jelentkező tényezőket tekinti át, majd részletesen bemutatja az erre „válaszként” adott, az EU és az MPO-k között kialakítandó partnerségi politika legfontosabb elemeit.

A *harmadik rész* az euro-mediterrán partnerség különböző szempontok szerinti átfogó értékelését próbálja megvalósítani. A fő hangsúly ebben az EMP magját alkotó szabadkereskedelmi övezet elképzelésének elemzésére kerül, de foglalkozunk a politikai és kulturális témakör néhány fő aspektusával is.

A dolgozat elkészítésénél a következő kutatási módszereket alkalmaztam:

- *Szakirodalmi feldolgozás*, a vonatkozó hazai és külföldi művek széleskörű feltérképezése és feldolgozása,
- *Dokumentum-elemzés*, azaz a témával foglalkozó elsősorban európai bizottsági, euro-med dokumentumok feldolgozása,
- *Statisztikai elemzések*, ami a dolgozatban bemutatott táblázatok alapján történik,
- *Teoretikus elemzés*, mely a fenti módszerekkel nyert információk elemzését és rendszerezését, valamint a megfelelő következtetések levonását célozta,
- *Hazai és külföldi előadásokon való részvétel*, mely a szakmai ismeretek bővítésén túl a kutatói kapcsolatrendszerem szélesítését is eredményezte,
- *Szakmai konzultációk*, melyekre külföldi ösztöndíjam (Hamburg) és más rövidebb külföldi útjaim (Algír, Hamburg) folyamán került sor.
- *Tudományos előadások tartása itthon és külföldön*, mely a felkészülés révén, illetve a kapott kérdések által hozzásegített egyes problémák tisztázásához.

A kutatásban meghatározó szerepe volt az MTA Világgazdasági Kutatóintézetében eltöltött 6 évnek, mely során számos projekt keretében foglalkozhattam a disszertáció tárgyával hol szorosán, hol érintőlegesen összefüggő témákkal.

Szintén alapvető volt kutatásom szempontjából a Hamburgban, a DAAD ösztöndíjasaként eltöltött 10 hónap, ahol a Deutsches Orient-Institut, a Hamburgi Egyetem és a HWWA Világgazdaságkutató Intézet kutatói, és az óriási állománnyal rendelkező könyvtárak nagy segítséget jelentettek kutatásaimban.

A kutatás eredményeként megfogalmazódó álláspontomat röviden összefoglalva a következő megállapításokat és összefüggéseket tartom kiemelendőnek.

Az euro-mediterrán partnerségi politika eddigi eredményeit értékelve mind pozitív, mind negatív elemeket felfedezhetünk benne. Pozitívumként a következőket emelhetjük ki:

- Olyan fórum, ahol a régió ellenséges országai (izraeli-szír-libanoni, görög-török-ciprusi) is egy asztalnál ülnek, és politikai témákon kívül különböző (tudományos, gazdasági, stb.) területeken is megbeszéléseket folytatnak.
- A közös projektek elősegítik a regionális együttműködést, az előítéletek leépítését.
- Gazdasági értelemben ösztönzi a déli országok egymás közti integrációját.
- Az EU pénzügyi, technikai segítséget nyújt a transzformációhoz, részt vesz különböző infrastrukturális, környezetvédelmi beruházások finanszírozásában.

A mediterrán politikát „belső koherenciáját” vizsgálva ugyanakkor egy, véleményem szerint igen alapvető és lényeges ellentmondásra kell felhívni a figyelmet:

Az EU mediterrán kezdeményezésének egyik legalapvetőbb célja az, hogy a régió gazdasági fejlődésének segítése révén saját biztonsági kockázatát csökkentse. A gazdasági liberalizációval és gyors külgazdasági nyitással végrehajtandó reformok azonban rövidtávon óriási gazdasági költségeket jelentenek. Az EU - belső strukturális feladatai, a keleti bővítés és egyéb, fentebb már említett tényezők miatt - csak korlátozott támogatást tud nyújtani mindehhez, és az egyes problémákra (fizetési mérleg gondok, munkahelyteremtés) megoldást jelentő külföldi befektetések fellendülése is elmarad. Számos terület (agrár-liberalizáció, munkaerő-áramlás) egyelőre nem, vagy csak részben tárgya a Partnerségnek.

Mindezek a mediterrán országok gazdasági helyzetének instabillá válásához vezetnek, aminek viszont komoly társadalmi kihatásai vannak, és olyan, az EU számára nem kívánt eredményekre vezethetnek, mint például a növekvő migrációs nyomás vagy az iszlám fundamentalista erők térnyerése. A politikai reformok esetében a negatív visszahatás kockázata hasonlóképpen fennáll: az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a demokrácia kiszélesítése az iszlámista erők előretörésével jár, ami alapvetően nem célja az európai politikának. A mediterrán politika tehát, melynek célja az EU-t érő biztonsági kockázatok csökkentése lenne, e folyamattal ellentétes hatásokat vált ki.

Kutatásaimban valamint a dolgozat megírásában való segítségükért köszönettel tartozom dr. Surányi Sándor, a BKÁE Világgazdasági Tanszék tanárának, aki a témavezetőmként odaadóan segítette munkámat, Udo Steinbach professzornak, a hamburgi Deutsches Orientinstitut igazgatójának, aki hamburgi tartozkodásom alatt minden szakmai segítséget és lehetőséget megadott nekem a minél eredményesebb kutatómunkához, dr. Inotai Andrásnak, az MTA VKI igazgatójának, aki lehetőséget nyújtott arra, hogy intézeti munkám keretében foglalkozzam kutatási témámmal, dr. Ehrlich Évának, aki intézeti munkám közvetlen irányítójaként támogatta kutatásomat, és hasznos szakmai tanácsokkal látott el, dr. Farkas Péternek, az intézet főmunkatársának, illetve dr. Kozma Ferenc egyetemi tanárnak és dr. Najat Shamil Alinak, értekezéstervezetem bírálóinak, akik szintén értékes tanácsokkal és ötletekkel segítettek disszertációm megírásában. Végül, de nem utolsó sorban, köszönettel tartozom családomnak, hiszen biztatásuk és türelmük nélkül ez a disszertáció nem készülhetett volna el, és különös köszönettel és hálával tartozom feleségemnek, aki a fentiek mellett a disszertáció szakavatott lektorálásával is hozzájárult annak elkészüléséhez.

I. rész

**Európa és a Mediterráneum a 90-es évek
változásainak tükrében**

1. fejezet

Változások a nemzetközi politikai rendszerben

1.1 A hidegháború vége - új világrend?

A nemzetközi politikai rendszer alapvető változásokon ment át az XX. század végén. A lezajlott változások részletes ismertetése ugyan nem feladatunk, néhány alapvető fontosságú tényező rövid bemutatása azonban nélkülözhetetlen dolgozatunk tárgyának elemzésekor.

A vesztfáliai (1648), a bécsi (1815), a versailles-i (1919) békéhez és a jaltai (1945) rendezéshez hasonlóan a berlini fal leomlása, a hidegháború vége is alapjaiban alakította át a nemzetközi politikai rendszert és az egész világ stratégiai térképét. A Szovjetunió összeomlásával az Egyesült Államok maradt a nemzetközi rendszerben az egyetlen „globális játékos”, ugyanakkor gazdasági értelemben már elvesztette a második világháború után kialakult egyértelmű hegemóniáját. Az egységesülő Európa gazdaságilag sok tekintetben túlnőtte már az Egyesült Államokat, egységes politikai erővé azonban még nem vált. Szintén ambivalens képet mutat Japán és a gyorsan növekvő kelet- és délkelet-ázsiai régió, különösen Kína helyzete.

Azzal kapcsolatban, hogy milyen lesz ez az új világrend számos elmélet és elképzelés született a 90-es évek folyamán, a legismertebbek, és témák szempontjából is a legrelevánsabbak ezek közül a következők:

- Sokan a világgazdaságra egyre inkább jellemző regionalizmusban látják a jövő világrend (fenyegető) alapjait: a három „trading bloc”, Amerika, Európa és Ázsia előbb-utóbb kereskedelmi, majd akár tényleges háborúba keveredhet egymással. A kérdéssel részletesebben a 3. fejezetben, a regionális integrációk kapcsán foglalkozunk.
- Fukuyama a történelem végét hirdette meg (**Fukuyama [1992]**): a szocialista rendszerek bukása a liberális világrend végső győzelmét jelenti. Bár ez ilyen leegyszerűsített formában nem helytálló – ma már maga Fukuyama sem

gondolja ezt – kétségkívül felmerül a kérdés, hogy vajon a liberális demokrácia és a szabadpiaci kapitalizmus eszméje vajon tényleg általánosan elfogadott és követendő eszmévé vált-e. A 9. fejezetben az arab országok politikai berendezkedése és az iszlám fundamentalizmus jelensége kapcsán erre a kérdésre is kitérünk.

- Avagy Huntington van igaza, aki nemleges választ adva a fenti kérdésre, az új törésvonalakat az egyes civilizációk között húzta meg, a konfucianizmus, a buddhizmus és más, többnyire vallási alapokra épülő civilizáció mellett külön is kiemelve az iszlámot, amely alapvetően képtelen a demokráciára és a nyugati normák elfogadására, és ezáltal a Nyugat első számú ellenfelének tekinthető (**Huntington [1996]**). A 9. fejezet mellett ennek egy aspektusát tárgyaljuk a 10. fejezetben, illetve a 6.2.1 pontban.

1.2 Európa szerepe a régióban

1.2.1 Történelmi áttekintés

A Földközi-tenger nem határként jelent meg a történelemben: a Mediterráneum ősidőktől fogva a kultúrák bölcsője, a vándorló népek és népcsoportok „találkozóhelye” volt. Föníciaiak, dórok, szkíták, az egyiptomi, a görög, a perzsa civilizáció, a Római Birodalom, különböző germán és szláv népcsoportok, arabok, mongolok és törökök - mind a Földközi-tengert és annak partvidékét használták kultúrájuk, politikai befolyásuk terjesztésére. Egyes népek (perzsák, mongolok) csak rövid ideig maradtak és nem voltak jelentős hatással a régióra, mások hosszabb-rövidebb ideig uralták a Mediterráneum egy részét, beolvadtak a mediterrán világba, tovább gazdagítva annak sokszínűségét.²

Mindezen népek és kultúrák közül a Római Birodalom volt az egyetlen, amely képes volt arra, hogy a teljes Mediterráneumot hosszabb időn keresztül uralma alatt tartsa. Az időszámításunk előtti I. századtól egészen az V. századig –

² A földközi-tengeri kultúra sokszínűségét nagyszerűen mutatja be **Braudel [1996]**, elsősorban a 2. rész VI. fejezetében.

a meglévő sokszínűség fennmaradása mellett is – az egész régióra kiterjedő egységes jogrendszer, közös nyelv, élénk kereskedelmi tevékenység volt jellemző.

A Római Birodalom felbomlásával megszűnt a mediterrán világnak ez az egysége. Nyugaton a katolikus/germán királyságok, keleten Bizánc jutott vezető szerephez, és a VII. századtól fokozatosan előretört az iszlám/arab hódítók is. A régió megosztottsága a középkorban is fennmaradt, bár az európai hatalmak sokszor megpróbálkoztak a korábbi egység helyreállításával - a keresztes háborúk, az itáliai kereskedőállamok (Velence, Genova) és a Spanyol Birodalom törekvései is a Mediterráneum keleti és déli szegélyeinek „újra-meghódítását” célozták.

A XVI-XVII. században másik, a régió számára alapvető fontosságú változás is végbement: a Mediterráneum, amely addig a világ gazdasági és politikai centrumának számított, egyre inkább a perifériára szorult. A hajózási és navigációs technika fejlődésének köszönhetően – a brit és holland kereskedők térhódításával párhuzamosan – a tradicionális levantei kereskedelmi út vesztett jelentőségéből, Afrika megkerülése és az atlanti kereskedelem vette át szerepét. A gazdasági és politikai centrum áttevődött az atlanti térségbe (London, Párizs, Amszterdam), a Mediterráneum pedig fokozatosan Európa perifériájává vált (Galló [1998]).

A változásokkal párhuzamosan megnőtt a régió kívüli hatalmak befolyása a Mediterráneum sorsának alakításában. A XVIII-XIX. századtól kezdve – az Oszmán Birodalom meggyengülésével – gyakorlatilag két európai nagyhatalom, Anglia és Franciaország szavatolta a térség nyugalma, illetve a rivális nagyhatalmak, Oroszország, Németország és Olaszország távoltartását. Előbb Észak-Afrika, majd a Földközi-tenger keleti szegélye is fokozatosan a két gyarmatosító hatalom ellenőrzése alá került: Algéria gyarmatként, Marokkó és Tunézia protektorátusként, Palesztina, Szíria és Libanon pedig az első világháborút követően mint mandátumterület. Egyiptom ekkorra ugyan formálisan függetlenné vált, valójában azonban brit ellenőrzés alatt maradt, csakúgy mint Málta és Ciprus, az angol flotta legfontosabb földközi-tengeri bázisai.³

³ A Szezei-csatorna megépülésével (1859-69) a Földközi-tenger ismét fontos kereskedelmi útvonallá vált, stratégiai jelentősége megnövekedett – többek között ennek is volt köszönhető a fokozott brit jelenlét.

A második világháborút követően az európai hatalmak befolyása – ahogy a világ többi régiójában – itt is folyamatosan csökkent, majd az 1956-os szuezi válságot, illetve az észak-afrikai francia gyarmatok függetlenné válását követően a két korábbi főszereplő, a britek és a franciák jelenléte is marginálissá vált. Európa szinte teljesen visszaszorult tehát a régióból, előtérbe került viszont az USA és a Szovjetunió – a Földközi-tenger a két szuperhatalom játékterévé vált. Az Egyesült Államok elsődleges célja – a térség stratégiai jelentőségének köszönhetően is – a Szovjetunió távoltartásának biztosítása volt: éppen ezért komoly és sikeres erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy a térség kulcsfontosságú államait (Spanyolország, Görögország, Törökország) a nyugati szövetségi rendszerben megtartsák, és támogatták nyugat-barát vezetések hatalomra kerülését az arab országokban (különösen Egyiptomban).

1967 után az USA és a nyugat-európai államok között informális feladatmegosztás alakult ki. Az USA két stratégia célja a térségben az arab-izraeli béke előmozdítása illetve az Perzsa-öböl biztonságának szavatolása volt. Európa szerepe – gyarmati múltja, a szovjet hidegháborús fenyegetés és saját külpolitikai erőtlensége és megosztottsága miatt is – elsősorban az USA politikájának támogatására, finanszírozására szorítkozott. Gazdasági és kereskedelmi érdekeinek érvényesítése mellett csak ritkán próbálkozott nyomást gyakorolni az USA politikára.

Az európai államok és kormányok egy része ugyanakkor éppen az USA politikájától való függetlenedés illetve a vele való egyet-nem-értés jegyében alakította ki speciális közel-keleti politikáját: itt említhető Franciaország arab-pártisága, különösen de Gaulle idején, de a görögök arab barátsága is, amely az USA török-barát politikája elleni tiltakozás eredménye volt, míg az olaszok többek között az amerikai olajvállalatok közel-keleti dominanciája miatt kerültek szembe az USA érdekeivel. (Salamé [1998], p.20)

1.2.2 Európa térségbeli szerepének újradefiniálása

A Szovjetunió összeomlásával gyökeresen megváltozott ez a helyzet, hiszen Európa már nincs többé „eltiltva” a térségtől. Nyilvánvaló, hogy az EU

szerepének tisztázásában, az EU saját védelmi és biztonságpolitikájának kialakításában, az USA-EU feladatmegosztás kialakításában csak egy alfejezetet jelent a Mediterráneum, de kétségkívül nem jelentéktelen.

1.2.2.1 EU-USA: rivalizálás vagy együttműködés?

A hidegháború lezárulása új fejezetet nyitott az USA és európai szövetségeseinek kapcsolatában, a szerepek és feladatok újradefiniálásának folyamata – ezen belül is egyik legjelentősebb elemként a NATO szerepének keresése – máig sem zárult még le teljesen. Az amerikai és az európai érdekek és elképzelések a Mediterráneummal (illetve tágabb értelemben a Közel-Kelettel) kapcsolatban számos ponton ellentétbe kerülnek egymással:

- Számos amerikai lépés - például az Irak, Irán, Líbia ellen fenntartott embargó - sérti az európai érdekeket.
- Sokan sérelmezték, hogy az USA nem vonja be az EU-t kellően a békefolyamatba, Madridba az amerikai-orosz égisz alatt tartott konferenciára például hivatalosan meg sem hívták az EU-t, jóllehet magának a békefolyamatnak a pénzügyi finanszírozását javarészt az EU biztosítja.
- A két hatalom nézőpontja is eltérő: az USA globális szempontból közelít a problémához, a régió biztonságát és stabilitását a „high diplomacy” eszközeivel kezeli. Az EU ugyanakkor földrajzi, történelmi okokból is alapvető fontosságú régiónak tekinti a Mediterráneumot, és nemcsak diplomáciai kapcsolatai vannak, de társadalmi, kulturális, intézményi és perszonális szinten, sokrétűen kapcsolódik hozzá. (**Perthes [1997]**)

Ha azonban a két fél alapvető érdekeit vizsgáljuk, akkor meg kell állapítanunk, hogy azok alapvetően azonosak: a régió stabilitásának biztosítása, az arab-izraeli konfliktus rendezése, az energiahordozók (kőolaj, földgáz) zavartalan áramlása. (**Satloff [1997]**) Ennek is köszönhető, hogy az EU, néha vitatva ugyan, de elfogadja az USA közel-keleti politikáját.

Tény azonban az is, hogy a külpolitika terén az EU egyelőre nem cselekvőképes, hiszen nincsen saját kialakított közös kül- és biztonságpolitikája⁴, hiányzik külpolitikájából a vertikális végrehajtó hatalom: Irak akár az egész Öbölt elfoglalhatta volna, ugyanígy nem volt képes kellő határozottsággal fellépni a balkáni konfliktus rendezésében sem, nem beszélve az izraeli-arab békefolyamatról, amelyben továbbra is csak statisztika szerepet játszik.

Másrészről az USA is tudatában van annak, hogy szükséges az európai együttműködés a térségben, politikai és főleg gazdasági oldalról. Az USA-EU kapcsolatokat illetően tehát az EU egyelőre el kell fogadja USA biztonságpolitikai beleszólását a térségbe, cserébe viszont az USA elfogadja, hogy gazdasági szempontból például az euro-med partnerség hátrányos kereskedelmi pozícióira. **(Rhein [1997])**

A jövőre nézve azonban az Európai Uniónak nem lenne szabad csupán arra szorítkoznia, hogy támogatja a térség konfliktusainak rendezését szolgáló amerikai lépéseket. Ez annál is inkább így van, mert az Unió csak önálló politikával teheti világossá a térség stabilitása iránti elkötelezettségét, és őrizheti meg hitelességét déli és keleti szomszédai szemében. **(Schilling [1996], p.61.)**

1.2.2.2 Az EU közös kül- és biztonságpolitikája (CFSP)

Az egyre mélyebb szinten integrálódó Európa számára a korábban tagországi szinten meghatározott külpolitika közösségi szintre emelése egyre sürgetőbb szükségletté vált. Az Európai Politikai Kooperáció CFSP-vé alakulása mögött a hidegháború és a kelet-nyugati szembenállás vége, és még inkább az Öböl-háború kapcsán szerzett tapasztalatok álltak alapvető stimuláló erőként. **(Barbé – Izquierdo [1997], p.120.)**

A CFSP-t a Maastrichti Szerződés hozta létre 1993-ban. Azóta a Miniszterek Tanácsa mintegy 70 közös álláspontra fogadott el különböző külpolitikai kérdésekben, a Balkántól Kelet-Timor kérdésén át a terrorizmus elleni fellépésig.

⁴ Egyes vélemények szerint (például **Thompson [1998]**) éppen az a probléma, hogy kevés a konfliktus az USA és Európa között, az USA túl könnyen keresztül tudja vinni akarátát, pedig a közös érdekekért és célokért történő kiállás segítené az Unió politikai egységeseződésének folyamatát.

Az kétségtelen – és az EU egésze által egyre inkább elfogadottá váló – tény, hogy az integráció közös kül- és biztonságpolitikájának formálásakor központi helyet kell biztosítson a Mediterráneumnak, a „Dél” problémájának⁵. A közös politika kialakítása azonban itt sem egyszerű, hiszen sokszor az USA-EU ellentétknél is nagyobb jelentőségűek az EU-n belül meglévő nézeteltérések és különbségek, az egyes országok érdekeltségei és hozzáállása igencsak eltér még egymástól.

- Franciaország játssza a legaktívabb szerepet, különös tekintettel a Maghreb országokra. A Chirac fémjelezte neo-gaullista francia külpolitika határozott európai fellépést sürget a térség ügyeiben, az arab-izraeli konfliktusban pedig hajlamos az arab oldal álláspontjának elfogadására.
- Németország inkább gazdasági, mint politikai megfontolásokat helyez előtérbe, az Izraellel fennálló speciális kapcsolat miatt ugyanakkor igyekszik nem elkötelezni magát például az arab-izraeli kérdésben, és inkább a békefolyamat gazdasági támogatására helyezi a hangsúlyt.
- Nagy-Britannia az atlanti partnerség jegyében általában az USA külpolitika támogatójaként lép fel.
- A mediterrán tagállamok, különösen Olaszország és Spanyolország, szintén az aktívabb szerepvállalás hívei, számos regionális együttműködési mechanizmus (pl. az EBESZ mintájára Mediterrán Biztonsági- és Együttműködési Szervezet) létrehozására tettek már javaslatot.

A mediterrán régió biztonsági problémái meglehetősen összetettek⁶, a problémák megoldására a déli és keleti országokkal folytatott együttműködés keretében számos kezdeményezés foglalkozik.⁷ Az EU közösségi szinten illetve tagállamai révén a kezdeményezések többségében részt vesz, így a hatékonyságot

⁵ A „Dél” problémája az olasz külpolitikai gondolkodásban jelent meg a 80-as évek folyamán, és az EU számára a Mediterráneum által jelentett komplex problémakört foglalja magában.(ld. például **Aliboni [1990]**, **Cremesco [1990]** vagy **Guazzone [1990]**)

⁶ A témával részletesebben a 6. fejezetben foglalkozunk majd.

⁷ Ilyen például a NATO Mediterrán Kezdeményezése, a Nyugat-Európai Unió aktivizálódása (EUROFOR és EUROMAFOR megalakítása), Mediterrán Fórum, az EBESZ kezdeményezése. Az együttműködési kezdeményezések jó összefoglalását adja (**N. Rózsa – Póti [1999]**, pp. 65-98.)

is csökkentő átfedések elkerüléséhez is nélkülözhetetlen az Unión belül kialakított konszenzus.

1.3 A hidegháború vége és a mediterrán (illetve közel-keleti) országok

A hidegháború folyamán a kelet-nyugati szembenállás a harmadik világba is áttevődött, ott is kialakította szövetségi struktúráit, kliens államait (ld. **Halliday [1997]**). A kliens államok általában jelentős gazdasági és katonai támogatáshoz juthattak elköteleződésük révén, és a Közel-Kelet kiemelt pozícióban volt e tekintetében.⁸

A térségben a hidegháború idején kirobbanó konfliktusok szinte kivétel nélkül belső okokból fakadtak, és nem a szuperhatalmak által gerjesztett ellentéteknek voltak köszönhetőek. Sőt, a konfliktusok többsége nem is egyezett a szuperhatalmak érdekével, különösen akkor, amikor a konfliktusok megoldását háború útján képzelték el. Az alapvető problémák megoldását a hidegháború végeredményben inkább hátráltatta, fagyasztotta, nem járult hozzá azok megoldásához. (**Robertson [1998b]**, p.6.)

A térség országai – stratégiai jelentőségükből adódóan – a szuperhatalmaktól való függőségük ellenére viszonylag autonóm külpolitikát tudtak folytatni. A közel-keleten a kelet-nyugati ideológiai ellentét amúgy is kevésbé befolyásolta az országok egymás közötti kapcsolatát. Legerősebben talán az arab nacionalista ideológia hatott a térség országainak politikájára, ami erősen régió-specifikus volt, és a hidegháború ideológiai szembenállásától alapvetően független. A különböző klientúrákhoz tartozás ellenére az arab országokat egyesítette a közös ellenfél: Izrael.

⁸ 1964 és 1991 között az USA a latin-amerikai országoknak nyújtott katonai segítség kilencszeresét, míg az afrikai tizenötszörösét juttatatta térségbeli szövetségeseinek. A Szovjetunió esetében ugyanezen relációk négy illetve kettőszörösét tette ki a közel-keleti országok katonai támogatása. (**Stein – Lobell [1997]**, p.115.)

Az *arab-izraeli konfliktus* az egyetlen globális jelentőségű kérdés a régióban, amely mindennemű kapcsolatrendszer alapjaiban meghatároz. Az arab-izraeli kapcsolat kérdése prioritás minden arab állam napirendjén: a kérdés fontosságát mutatja, hogy a hidegháború idején sem a két szuperhatalom közötti választás okozott szakadást az arab világon belül, hanem az egyiptomi-izraeli békekötés, mely után az arab országok hosszú időre kiközösítették Egyiptomot. (N. Rózsa – Póti [1999], p.111.)

A hidegháború utáni új világrend első komolyabb konfliktusa, az Öböl-háború, messze ható következményekkel volt az arab világra (ld. Pervin [1997], p.280.):

- megosztotta az arab világot: Egyiptom, Szíria és az Öböl-államok az USA által vezetett szövetségi erők oldalán állt⁹,
- Szíria egy oldalon harcolt az Izraelt támogató Egyesült Államokkal,
- Szaúd-Arábia és az olajsejkségek megvonták az Irak mellett kiálló Jordániától és a PFSZ-től addigi (nagyértékű) anyagi támogatásukat.

Mindennek folyományaként - a nagyhatalmak bábáskodása mellett, de nagyrészt attól függetlenül is - megindulhatott az arab-izraeli békefolyamat, amely új perspektívákat nyitott a régió fejlődésében. A folyamat eredményeképpen kötötték meg az oslói megállapodást, amely a palesztin önrendelkezés megteremtését biztosította. Jordánia és Izrael 1994-ben békét kötöttek, és számos arab ország diplomáciailag elismerte a zsidó állam létét.

Bár a hidegháború is hozzájárult az ellentétek fenntartásához, a 90-es évek elejének várakozásai nem teljesedtek be, a konfliktus gyökerei mélyebbeknek bizonyultak. A Szíriával és Libanonnal folytatott béketárgyalások viszonylag gyorsan megfeneklettek, a Netanyahu-kormány hatalomra kerülését követően pedig az izraeli-palesztin békefolyamat is megrekedt, olyan patthelyzet alakult ki, amelyben mindkét fél a másiktól várta a következő lépés megtételét. Jelenleg a

⁹ A nasszeri arab nacionalizmus egyik alapeszméje volt, hogy arab állam csak másik arab állammal köthet szövetséget. (Robertson [1998], p.7-8.)

konfliktus újabb eszkalálódásának lehetünk tanúi, melynek befejezéséről nem érdemes jóslatokba bocsátkozni.

Mint azt látni fogjuk, a barcelonai folyamat – jóllehet határozott célként fogalmazta meg az arab-izraeli békefolyamattól való függetlenségét – nem térhetett ki a kérdés elől.¹⁰ Bár a párbeszéd biztosításának lehetősége pozitív eleme a mediterrán kezdeményezésnek, a több évtizede tartó konfliktus rendezetlensége negatívan hat ki bármilyen integrációs próbálkozásra, így az EU mediterrán partnerségi politikájára is.

Az 1. fejezet összefoglalása

A hidegháború vége alapvető változásokat eredményezett a nemzetközi politikai rendszerben, és ezek a változások kihatással voltak a Mediterráneumra is. Európa, az európai hatalmak, amelyek korábban központi szerepet játszottak a Mediterráneum életében, a hidegháború éveiben politikai szempontból kiszorultak a térségből: a Földközi-tenger medencéje a két superhatalom játékterévé vált.

A keleti blokk összeomlását követően gyökeresen megváltozott ez a helyzet, hiszen Európa nincsen többé „eltiltva” a térségtől. Tény azonban, hogy külpolitikai téren az Európai Unió még korántsem elég erős és egységes, az egyes tagországok érdekei és céljai sokszor jelentősen eltérnek egymástól.

A nemzetközi politikai változások hozzájárultak a mediterrán térség jövőjét is alapvetően befolyásoló arab-izraeli békefolyamat megindulásához is, a konfliktus rendezése azonban egyelőre távol van.

¹⁰ Az EU új mediterrán politikája kihatással volt a közel-keleti békefolyamatra, bizonyos szempontból katalizátorként hatott: Szíria például 1994 és 1996 között jelentős részben az partnerségi politika kapcsán beígért gazdasági segítség miatt hajlott a békére Izraellel. (**Perthes [1997]**)

2. fejezet

Globalizáció a világgazdaságban

A globalizáció és a regionalizáció az a két alapvető folyamat, ami az elmúlt évtizedek világgazdasági változásait leginkább jellemezte. A 2. és 3. fejezetben ennek a két folyamatnak a mibenlétét illetve az Európára és a Mediterráneumra gyakorolt hatását kívánom megvizsgálni.

2.1 Általános tendenciák

A globalizáció nem új jelenség a világgazdaságban, csak az elmúlt száz évet nézve három nagyobb periódust különíthetünk el (elsősorban **Oman [1998]** alapján).

Az első hullámnak az I. világháborút megelőző mintegy 50 esztendőt tekinthetjük. A világgazdaságot a XIX. század második felében a termelés gyors növekedése, a termeléshez viszonyítva jelentős mértékű és erőteljesen bővülő nemzetközi kereskedelem, és a tőke magas fokú nemzetközi mobilitása jellemezte.

Mindezen jelenség mögött két fő ok húzódik: a technológiai változásoknak köszönhetően alapvető változások zajlottak le a nemzetközi kommunikáció és a közlekedés, valamint a munka-szervezés területén. E mellett a nemzetközi kereskedelem és a tőkemozgások útjába álló akadályok is jelentősen csökkentek. A globalizáció kísérőjeként megnőtt az országok közötti egyenlőtlenség is.

Az akkori és mostani folyamat között talán a legjelentősebb különbség a nemzetközi migrációban van: míg a századforduló környékén emberek tízmilliói vándoroltak át egyik országból illetve egyik kontinensről a másikra, ma jóval korlátozottabb lehetőség van erre.

Az I. világháborút követően ezt a nyitott világgazdasági rendszert – különböző történelmi okok miatt – fokozatosan felváltotta egy protekcionista, magas vámokkal védett, zárt nemzetgazdaságokra épülő rendszer. Az 1930-as

évek elejének világgazdasági válsága még inkább hozzájárult ahhoz, hogy az egyes országok megpróbálják elszigetelni magukat, aminek következményeként azonban a válság még tovább fokozódott.

A II. világháborút követő évtizedekben az USA dominanciája jellemezte a világgazdaságot, az USA adta a világ GDP-jének csaknem a felét. Az USA gazdasági és politikai tényezők miatt is érdekelt volt a minél szélesebb körű szabadkereskedelem megvalósításában. A két világháború közötti időszak diszkriminatív, bilaterális kereskedelmi kapcsolatokra építő gyakorlata, illetve ennek negatív következményei szintén arra sarkalták a világháború utáni gazdasági világrend megalkotóit, hogy valamilyen módon megpróbálják visszaszorítani az egyes kormányok nemzetközi kereskedelembe történő beavatkozását. A GATT alapelveinek számító diszkrimináció-mentesség és legnagyobb kedvezményű ország (most-favored-nation) elvének megszületése javarészt ennek volt betudható.

A GATT alapvetően a nemzetközi kereskedelem laissez-faire megközelítésén alapult, azaz pontosabban a piacgazdaságnak és a szabad kereskedelmi rendszernek a klasszikus közgazdasági iskola által kialakított alapvető elveire támaszkodott. E szerint a termelési tényezők elé állított akadályok elhárításával a nemzetközi kereskedelmet a termelési tényezők komparatív előnyök szerinti optimális felhasználása határozza meg. Így – elméletileg – minden ország jobban jár akkor, ha részt vesz a nemzetközi kereskedelemben, mint ha nem.

A kereskedelmi akadályok elhárítása ugyanis (a méretgazdaságosság, az import bekerülési költségek, stb. miatt) csökkentti a termelési és szolgáltatási költségeket, megnövelve ez által irányukban a keresletet. Növeli ugyanakkor az adott piacon a versenyt, vagyis nagyobb hatékonyságra késztet. A befektetések a nemzetközi versenyben megfelelő haszonnal működő, hatékony vállalatok irányába áramlanak. A szabadkereskedelem tehát a szerkezeti átalakulás következtében fellépő rövidtávú költségek ellenére hatékonyabb, termelékenyebb, és ez által versenyképesebb nemzetgazdaságot eredményez.

Bár a GATT multilaterális keretek között képzelte el a folyamatot, a kereskedelem előtt álló korlátok leépítése globális helyett inkább regionális

keretek között ment végbe. A multilaterális kereskedelmi tárgyalások csak részleges eredményeket hoztak, amiért részben éppen a regionális integrációk, ezen belül is elsősorban az Európai Közösség ellenállása okolható. A másik fontos ok, ami lassította a liberalizációs törekvéseket, az ötvenes, hatvanas évek keynesiánus beállítottságú aktív állami szerepvállalást és beavatkozást támogató gazdaságpolitikája volt.

A hetvenes évek lassuló gazdasági növekedése, amely a magas inflációtól és munkanélküliségtől kísérvé a stagfláció megjelenéséhez vezetett, a gazdaságpolitika gyökeres megújítását követelte meg. A gazdaság stimulálására végrehajtott deregulációs intézkedések a 70-es évek végén jelentek meg az USA-ban, a Thatcher kormány pedig 1979-es választási sikerét követően alkalmazta Nagy-Britanniában a privatizáció és a deregularizáció eszközét.

Az angolszász deregularizációs hullám erős hatást gyakorolt a kontinentális Európa országaira is, ami végeredményben az Egységes Piac megteremtésének programjához vezetett 1985-ben. (Oman [1998], p.225.) Az Egységes Piac Európa válasza volt azon félelemre, hogy az angolszász országok deregularizáció révén megnövekvő versenyképessége hátrányos helyzetbe hozza az európai piacokat a globális versenyben.¹¹

A nyolcvanas-kilencvenes évek folyamán a nemzetközi kereskedelem és tőkek mozgások egyre erőteljesebb növekedése fokozta a gazdaságilag fejlett országok közötti interdependenciát, illetve ezzel egyidejűleg a közöttük meglévő versenyt is. A globális verseny intenzívebbé válása ugyanakkor a termelési (és elosztási) struktúrák globalizálódásához, új termelési-centrumok megjelenéséhez is vezetett, hiszen a hagyományos centrumok a hatékonyság növelése érdekében arra kényszerültek, hogy a termelést kedvezőbb feltételeket nyújtó régiókba, országokba helyezték ki. Ez esélyt teremthet a félperiféria felzárkózni próbáló országainak a világgazdaság vérkeringésébe történő bekapcsolódásra.

¹¹ Az USA a hazai deregularizációs intézkedések kiegészítésére már 1982-ben újabb multilaterális kereskedelmi tárgyalásokat javasolt a GATT keretében, ezt azonban az EK a saját regionális deregularizációja, tehát az Egységes Piac megvalósítása előtt nem akarta megkezdeni. Ennek köszönhetően az Uruguay-i forduló csak 1986-ban kezdődött el.

2.2 Az Európai Unió helyzete a világgazdaságban

A XIX. század végéig Európa, illetve ezen belül néhány európai ország, egyértelműen centrális és domináns pozíciót töltött be a világgazdaságban. Nagy-Britannia, óriási gyarmatbirodalmára építve egymagában is a világgazdaság vezető hatalma volt, pozícióját csak a XX. század elején vette át az USA. A II. világháborút követően az európai országok, bár továbbra is meghatározó szereplők maradtak, fokozatosan elmaradtak a USA, a hatvanas évektől kezdve pedig már a dinamikusan fejlődő Japán mögött is.

Az, hogy az európai országok között az 50-es években megindult az integrálódás folyamata, nem kis részben az egyes országok egyre nyilvánvalóbb világgazdasági tévesztésének a következménye is volt. Az integráció egyre magasabb fokára jutó Európa hatásosabban tudta érvényesíteni akaratát a nemzetközi folyamatokban, és kedvezőbb feltételeket tudott teremteni saját gazdasági fejlődése számára is.

Mára a kialakuló európai gazdasági tér, középpontjában az Európai Unióval, a világgazdaság meghatározó erejévé vált, az Európai Unió összesített GDP-je alapján megelőzi a másik két legerősebb szereplőt, az USA-t és Japánt is. Az EU mélyülése (az egységes valuta bevezetése) és a keleti kibővítés tovább erősítheti ezt a helyzetet.

A gazdasági erő nagyságánál és a pillanatnyi pozíciónál fontosabb azonban, hogy milyen növekedési és fejlődési kilátásai vannak az adott országnak vagy ország-csoportnak. Az EU számos olyan tényezőt tudhat magáénak, ami kedvező helyzetbe hozza a globális versenyben:

- gazdag vállalkozói tapasztalat
- erős, jól bejáratott export-hagyomány
- jól képzett munkaerő
- kitűnő tudományos háttér
- jó pozíció a nemzetközi pénzügyi rendszerben, stb.

Mindezek ellenére Európa, különösen az elmúlt évtizedben, a lehetőségei alatt teljesített. Ebben számos olyan tényező játszik közre, amely rontja az EU hatékonyságát, és további térvészítéséhez vezethet:

- mikro szinten: az EU vállalatok (kulturális hagyományokból is adódó) eltérő vezetési-szervezési gyakorlata, kevésbé agresszív marketingstratégiája
- a belső piac nem teljes, a fogyasztói igények nem homogének
- a jóléti rendszerek kiépítettsége nagy költségeket jelent
- technológiai téren sok szempontból elmarad vetélytársaitól

Mindezek mellett kedvezőtlenül hatott a versenyképességre – és témánk szempontjából ez a legrelevánsabb tényező – hogy a kilencvenes évek során gyengébben kapcsolódott a leggyorsabban növekvő régiókhoz, így a Távol-Kelethez. (**Jacquemin – Pench [1997]**, pp. 56-57.) A gyorsan növekvő régiók, országok egyre nagyobb importőrei a különböző feldolgozóipari termékeknek – ezen belül is az intermedier és tőkejavaknak, de a növekvő hazai kereslet miatt a fogyasztási cikkeknek is, és mindez húzóerőként hat a velük kapcsolatban lévő országokra is. Európa e helyett – földrajzi és történelmi okok miatt is – jobban kötődik olyan lassabban fejlődő régiókhoz, mint Afrika vagy a Közel-Kelet.

Nyugat-Európa jóléte tehát szoros kapcsolatban van a két szomszédos régió, Kelet-Európa és a Mediterráneum gazdasági és társadalmi átalakulásával. Ahogy a keleti bővítés, úgy a gyorsan fejlődő mediterrán régió is potenciális versenyelőnyt jelent Európának.

2.3 A mediterrán országok a világgazdaságban

2.3.1 Gazdaságtörténeti előzmények¹²

A 70-es évek olajárrobbanása, ami a legtöbb ország számára növekvő importterheket és sok esetben a gazdaság stagnálását, visszaesését vonta magával,

¹² A 2.3.1 részben kicsit eltérő fókuszálással, a közel-keleti országok fejlődésére vonatkozóan teszünk megállapításokat. Ezek a nem-arab országokat (Ciprus, Málta, Törökország, Izrael) leszámítva érvényesek a mediterrán országok tekintetében is.

az arab országoknak az „aranyévtizedet” hozta el. Még azon országok is, ahol nem volt jelentős a kiaknázható olajkincs, közvetve (arabközi segélyezés, vendégmunkások hazautalásai) részesedhettek a haszonból.¹³

Nem meglepő tehát, hogy 1960 és 1985 között az arab országok gazdasági növekedésüket tekintve a világ élvonalában voltak: a gazdasági növekedés üteme Kelet-Ázsiával megegyező szintű volt. A javarészt újonnan létrejött államok a modernizáció lázában égtek: hatalmas infrastrukturális beruházásokba kezdtek, a legtöbb helyen a semmiből ipart hoztak létre. A régió szinte minden országában - még Izraelben is, Libanon számít az egyetlen kivételnek - az import-helyettesítő iparosítás volt jellemző, ami többnyire magas vámokkal, protekcionista intézkedésekkel és meghatározó állami tulajdonarányal járt.

Míg az import-helyettesítő iparosítás útját járó latin-amerikai és ázsiai országok a hetvenes évek végétől alapvető strukturális reformokra kényszerültek, a fent említett tényezőknek köszönhetően az arab országok késleltethették a reformok végrehajtását.

Az olajár azonban 1986-ban erőteljesen zuhanni kezdett, és bár rövid időszakokra még ismét megfordult ez a tendencia – az Öböl-háború idején és 2000-ben 30 dollár felett is volt - a korábban kiapasztathatlannak hitt jövedelemforrás eltűnt. Mindezek következtében a közel-keleti országoknak számos problémával kellett szembesülniük:

- *Az olajár csökkenése közvetve további jövedelmek csökkenését is eredményezte.*

Az Öböl-országok külföldön felhalmozott vagyomból származó jövedelme is csökkent, hiszen pénzügyi gondok miatt fel kellett használniuk ezek egy részét. A helyzetet tovább súlyosbította az Öböl-háború és annak következményei¹⁴, illetve, hogy a fejlett országok 90-es évek első felében bekövetkezett recessziója

¹³ A térség stratégiai pozíciójának köszönhetően az arab országok, különösen az Izraellel közvetlen hadiállapotban lévők, további jelentős külföldi (főként szaúdi és más öböl-menti állambeli, kisebb részt szovjet) támogatást kaptak, míg Izrael, Törökország illetve a 80-as évek elejétől Egyiptom is, az amerikai segítségre számíthattak.

¹⁴ Csak Kuvait közel 100 milliárd dollárnyi, külföldön elhelyezett vagyont használt fel ekkor, de a többi Öböl-menti ország is dollár milliárdokat költött, és költ ma is, biztonsági célokra.

miatt alacsonyabbá vált a befektetések hozama is. Az olajtermelők jövedelmének csökkenése kihatott a többi arab országra is: az olajtermelő országokban foglalkoztatott arab vendégmunkások¹⁵ hazautalásai és az arabközi segélyek összege lecsökkent.

- *A beruházásokat a forráshiány is hátráltatja.*

Az arab országokban a hazai megtakarítások szintje hagyományosan alacsony, a bizonytalan gazdasági helyzet miatt valamint a megfelelő hazai pénzügyi rendszer hiányában a hazai megtakarítások jelentős része is külföldre áramlik. A külföldi tőke számára ugyanakkor (az olaj- és földgáztermelést leszámítva) nem különösebben vonzó a térség, a legtöbb országot az állami tulajdon túlsúlya és a túlzottan bürokratikus eljárások jellemzik, a privatizáció késlekedik, és sokhelyütt a politikai kockázatot (iszlám fundamentalizmus) is magasnak ítélik a befektetők.

- *Nemzetközileg nem versenyképesek a hazai gazdaság termékei.*

A holland betegség¹⁶ hatásaként – a munkanélküliség ellenére is – a termelési tényezők ára magas¹⁷, a termelési struktúra kevésbé diverzifikált, a belső piac a világpiactól mesterségesen el van zárva. Az arab országokra általában jellemző az átláthatatlan vámstruktúra, a magas vámok és egyéb protekcionista intézkedések. A rendszer, a benne található bizonytalansági tényezők, pl. átláthatatlansága miatt táptalaja a korrupciónak. Ráadásul mindezek az intézkedések nemcsak az importőrököt és beruházni kívánókat sújtják, de a termelésben import-termékeket felhasználó hazai termelőket is, lehetetlenné téve ezáltal nemzetközi versenyképességüket.

- Jordániában pl. 33 féle vám-ráta van, 0-320%-ig terjedően, Egyiptomban 0-70%-ig terjednek az általános vámszintek, de pl. gépjárművek esetén 160% is lehet. A vámok, bár

¹⁵ Elsősorban egyiptomiak, jemeniek és palesztinok.

¹⁶ Hollandiában a 70-es években felfedezett földgáz hatására úgy kezdtek növekedni a többi szektorban az árak és bérek, hogy nem állt mögöttük valódi teljesítmény-növekedés.

¹⁷ Így, bár termelékenységi tényezők nem magyarázzák, a munkaerő költsége Egyiptomban 50%-kal magasabb, mint Indiában vagy Kínában. (Riordan et al [1998], p. 24.)

csökkentek a 90-es évek elejére, kevésbé, mint például Latin-Amerikában: míg a 4 reformokban élen járó arab országban (Tunézia, Marokkó, Egyiptom és Jordánia) az átlagos ráta 80-as évek közepi 35-40%-ról egy évtized alatt 25-30%-ra csökkent, addig Latin-Amerikában ugyanerről, sőt egyes országok esetében jóval magasabb szintről 10-15%-os átlagos szintre esett.

- A normál vámtarifák mellett a legtöbb ország különböző egyéb adókat vet ki az importra: így Jordániában 5% import-engedélyezési illeték, 4% adó az egyetemek részére, 2% a helyi önkormányzatoknak, 6% konszolidációs illeték illetve 0.2% vámilleték. Marokkó minden áru esetében 15% import illetéket vet ki, Tunézia 10-30% terjedő illetéket vet ki a hazai termékekkel konkuráló termékekre, stb. Mindez tovább növeli a vámstruktúra átláthatatlanságát.
- Több ország (pl. Egyiptom, Jordánia) nem fogadja el a nemzetközileg elismert és alkalmazott szabványokat és minőségi igazolásokat, hanem minden esetben előírja a saját intézetei és hivatalai által történő engedélyeztetést - a követelmények azonban nem teljesen világosak. Az import nagymennyiségű, sokszor időigényes adminisztrációs kötelezettséggel is jár.
- A vámáru értékének megállapítása is sokszor bizonytalan (Marokkóban referencia-árakat állapítanak meg a hazai piac védelmében), míg alulértékelt vámáru esetén az eredeti vám többszörösét kitevő büntetővámot kell fizetni.

A GATT eredményeképpen csökkenő vámtarifák a hazai és a nemzetközi verseny erősödését jelentik az arab országok számára is.¹⁸

- *A népesség növekedési rátája magas, az egy főre jutó nemzeti jövedelem stagnál vagy csökken.*

1970 óta a Közel-Kelet népessége több mint a duplájára nőtt (134 milliőről 300 millió fölé), az évi 3%-os növekedési ütem pedig jóval meghaladja a világtálatgot (1.8%). A népesség és a gazdaság gyors növekedése megnövelte az élelmiszer és egyéb import iránti igényt, szükségessé tette az egészségügyi és más infrastruktúra kiépítését, aminek a fenntartása a jövedelemforrások elapadása után komoly nehézségekbe ütközött. Az életszínvonal csökkenése mellett a munkanélküliség növekedése is problémát jelent, a gazdaság nem képes ugyanis munkát adni az évről évre a munkaerőpiacra lépő nagyszámú fiatalnak.

¹⁸ A térség országai közül Algéria, Libanon és Szíria (illetve jellegénél fogva a Palesztin Önkormányzat) nem tagjai a GATT-nak, Algéria jelenleg felvételi tárgyalásokat folytat, míg Jordánia 2000-ben vált taggá.

2.3.2 A mediterrán országok helyzete a 90-es években

A régió gazdasági helyzetét nehéz általánosságban elemezni, hiszen az országok között jelentős különbségek vannak,¹⁹ néhány jellemző tényezőt azonban ki lehet emelni velük kapcsolatban.

2.3.2.1 Külső feltételek

Ahhoz, hogy a térség országai elkerülhessék a világgazdasági marginalizálódást, hiteles és átfogó reformokra van szükség. A világgazdasági alkalmazkodáshoz és a gazdasági növekedéshez szükséges alapkövetelményeket illetően a 90-es évek elején az USA kormányzat és a nemzetközi pénzügyi intézmények nézetei egybeestek. **(Hunt [1998])** Az ún. Washingtoni konszenzus fő alapelvei a következők voltak:

- monetarista elképzelés szerinti pénzügyi stabilitás, azaz a pénzkínálat szigorú kontrollja, a költségvetési hiány csökkentése, kiegyensúlyozott folyó fizetési mérleg
- piaci korlátozások (különösen az árakra vonatkozóak) visszaszorítása, a támogatások, szubvenciók csökkentése
- állami tulajdonú termelőegységek és lehetőség szerint a közszolgáltatások privatizációja

Ezeket a feltételeket tekintve a mediterrán országok legnagyobb része meglehetősen rosszul áll. A fiskális és monetáris politikák nem vádolhatók túlzott szigorúsággal, a költségvetés hiány a legtöbb országban magas. Erőteljes állami szubvencionálás van érvényben, különösen az alapvető élelmiszerek

¹⁹ A legkisebb a 316 km²-es (fél Budapestnyi) Málta, a legnagyobb a 2 millió km²-nél is nagyobb (4 Franciaországnyi) Algéria, Máltának 400 ezer lakosa van, a legnépesebb Törökországnak több mint 60 millió, Málta bruttó nemzeti terméke 3.8 milliárd dollár, Törökorszáé 200 milliárd, Izraelben az egy főre jutó GDP 16 ezer dollár fölött van, míg Szíriában alig 1000 dollár, egyes országok diverzifikált termelési struktúrával rendelkeznek, mások nem, stb.

tekintetében.²⁰ A gazdaságban meglehetősen nagy a súlya az állami tulajdonnak, a privatizáció a legtöbb országban lassan halad előre.

A 90-es évek végére ugyanakkor egyre elfogadottabbá vált az a nézet, hogy a fentiek nem elégséges, de sok esetben nem is megfelelő feltételei a tartós növekedés megteremtésének.

2.3.2.2 Szerkezeti reformok

A sikeres világgazdasági alkalmazkodás kulcsa a térség országai számára elsősorban a termelési struktúra és a jövedelem-források diverzifikálása lenne. Ennek megfelelően a térség legtöbb országa több-kevesebb elszántsággal és sikerrel neki is látott bizonyos szerkezet-átalakítási programokhoz.

Négy ország, Marokkó, Tunézia, Izrael és Jordánia hajtott végre az utóbbi évtizedben jelentősnek mondható strukturális reformot, jellemző módon azok az országok, amelyek természeti kinccsel (olajjal) kevésbé ellátottak, és ezért nem halogathatták sokáig a szerkezet-átalakítást.

A gazdasági átalakulásban élenjáró *Tunézia* és *Marokkó* az EU perifériáján próbál mindinkább bekapcsolódni az európai vérkeringésébe, gazdasági növekedésük a 90-es évek elején felgyorsult, bár Marokkó esetében egy-egy aszályos év még ma is komoly hatással van a növekedésre. *Izrael* sok szempontból kivételnek mondható a térségben, többek között az egyetlen fejlett, ipari ország a térségben, humán tőkéje és technológiai fejlettsége révén pedig a high-tech iparágakban is versenyképes a világpiacon. Az arab-izraeli békefolyamat sokakat optimistává tett a jövőt illetően, számtalan elképzelés született a térség országai közötti gazdasági együttműködés lehetőségei kapcsán, melyek alapvetően a fejlett Izrael és a munkaerőben gazdag arab országok gazdasági kooperációjára épülnek.²¹ Jelenleg azonban nem túl biztatóak a kilátások, és mind Izrael, mind Jordánia esetében sok függ a békefolyamat további alakulásától.

²⁰ Ezek csökkentése már több országban lázongáshoz vezetett, ld. 8.3 fejezet.

²¹ A 90-es évek közepén több terv is készült az Izrael, Jordánia és a Palesztin Önkormányzat által alkotott Triádról, ami egy létrehozandó vámunió magját jelentené. Izrael öt év alatt leépítené a jordán és palesztin termékeket érintő vámjait, 2010-re pedig a vámleépítés kölcsönösen megtörténne, illetve Egyiptomot, Szíriát és Libanont is bevonnék, sőt Törökországot, Ciprust és a politikai viszonyok megfelelő alakulása esetén Irakot is.

Nehezebben indultak el a reformok azokban az országokban, amelyek nagyobb mértékben támaszkodhattak más jövedelemforrásaikra. A legbiztatóbb ezen országok közül *Egyiptom* helyzete, mely 1994 óta folyamatosan 3-6%-os évi növekedést produkál. A harmadik Magreb ország, *Algéria* esetében az olaj áresése és az 1992 óta tartó polgárháborús helyzet miatt jelentős gazdasági visszaesés következett be. A kőolaj árának csökkenése *Szíriát* is negatívan érintette, a nemzeti jövedelem éveken át nem növekedett, így az egy főre jutó GNP tekintetében Szíria jelenleg a sereghajtó a térség országai között. *Jordánia* az Öböl-háború következtében veszítette el legfontosabb gazdasági partnerét, Irakot, és legfőbb támogatóit, Szaúd-Arábiát és a gazdag olajsejkségeket, így a gazdasága a 90-es évek elején jelentős visszaesést produkált, amit azonban az utóbbi évek pozitív változásai ellensúlyoztak.

Kiviteli szerkezetét tekintve a legtöbb mediterrán ország exportjában az elmúlt évtizedekben csökkent az ásványkincsek részesedése (kivéve Algériát és Szíriát, ahol továbbra is igen magas, 80-90% körüli), megnőtt ugyanakkor a feldolgozó-ipari termékek aránya: Izrael mellett – mely korábban is elsősorban ipari termékeket exportált – Törökország és Tunézia esetében is az export több mint 70%-a már feldolgozó-ipari termék, ami nagyrészt a textil- és ruházati ipar fejlődésének köszönhető. Az agrártermékek részesedése az exportban általában 10-20% körüli, Marokkó és Törökország esetében 25-30%.

Az importszerkezet esetében természetesen a feldolgozóipar részesedése a legnagyobb (60-70% körüli). Az energiahordozók szerepe az olajár csökkenésével a nem-olajtermelő országoknál visszaesett (Törökországban pl. 48%-ról 14%-ra), ugyanakkor az élelmiszerexport egyes országoknál (Algéria, Egyiptom, Szíria, Jordánia) továbbra is igen magas, a teljes import 20-30%-ét teszi ki.

2.3.2.3 Közvetlen külföldi beruházások

Az energiaszektort leszámítva a Mediterráneumot az elmúlt 20 évben javarészt elkerülték a külföldi befektetők, és a 90-es évek megnövekedett külföldi működőtőke-beruházásaiból sem áramlott jelentős mennyiség a térségbe - a régió évi 3-6 milliárd dolláros összesített FDI mennyisége alig haladja meg Magyarországét. Az érintett országok közül egyedül Izraelben és Egyiptomban van jelen számottevő mennyiségben külföldi működő tőke, 2000-ben a (stock)

FDI értéke Izraelben 23 milliárd, Egyiptomban 19 milliárd dollár volt – érdekes, hogy Törökországot (9 milliárd) még Tunézia (11 milliárd) is megelőzi ebben a tekintetben.

1. táblázat

*A működő tőke állománya (stock FDI) a mediterrán országokban,
1980-2000, milliárd dollár*

	1980	1985	1990	1995	1999	2000
<i>Ciprus</i>	460	789	552	2.403	5.409	5.908
<i>Törökország</i>	107	360	1.320	5.103	8.353	9.335
<i>Algéria</i>	1.320	1.281	1.316	1.377	1.400	1.407
<i>Marokkó</i>	189	440	917	3.037	5.647	5.848
<i>Tunézia</i>	5.835	6.876	7.259	11.038	12.075	11.566
<i>Egyiptom</i>	2.260	5.703	11.043	14.102	17.770	19.005
<i>Izrael</i>	1.633	2.038	2.940	6.269	18.000	23.350
<i>Jordánia</i>	155	493	615	627	1.417	1.771
<i>Libanon</i>	20	34	53	138	818	998
<i>Palesztin Ö.</i>	-	-	-	-	6	6
<i>Szíria</i>	-	37	374	915	1.255	1.349

Forrás: World Investment Report, 2001

A kilencvenes évek elejének kedvező politikai változásai a legtöbb országban pozitív folyamatokat indítottak meg, de ez csak Izrael esetében növelte meg látványosabban az FDI beáramlását, 1994-től kezdődően a korábbi 200-400 millió dolláros nagyságról 1.3-1.8 milliárd dollárra, ami a térségbe érkező külföldi tőke 30-40%-át teszi ki.

Összességében tehát továbbra is lassú maradt a működő tőke beáramlásának üteme, aminek elsősorban az az oka, hogy sem politikailag, sem gazdaságilag nem vált még elég vonzóvá a térség: a végérvényesen még mindig nem rendezett közel-keleti helyzet, a külföldi (nyugati) befolyást ellenző és visszaszorítani törekvő fundamentalista erők jelenléte, a viszonylag izolált

gazdaságok, amelyekben sokszor alacsony a fizetőképes kereslet, a túlfejlett bürokrácia és a korrupció, a pénzügyi, távközlési és közlekedési infrastruktúra fejletlensége mind közrejátszanak ebben.

2.3.3 Kilátások

Ha a mediterrán országok gazdasági kilátásait összességében nézzük, akkor nem túl pozitívak a kilátások. Az *kőolaj ára* 1999-2000-ben felszökött ugyan, ami több országot rövid lélegzetvételhez juttatott, tartósan azonban nem marad fent ez az árszint, így hosszútávon továbbra is bizonytalan bevételi forrást jelent. Az *egyéb jövedelmek* is (így a vendégmunkások hazautalásai, segélyek és más transzferek) várhatóan csökkennek, míg a turizmusból származó bevételek nagyban összefüggenek a közel-keleti béke alakulásával.²²

A jövőbeli kilátások szempontjából szintén negatív tényező a meglévő *export-preferenciák erodálódása*: a globális liberalizáció (GATT megállapodások keretében) miatt a korábban kötött preferenciális megállapodások értéke vesztett jelentőségéből, pont azokon a területeken (könnyűipar, agrártermékek), amelyek a mediterrán országok diverzifikációjában fontos szerepet játszottak. Az EU és távol-keleti agrár-protekciónizmus csökkenése miatt ráadásul egyes agrártermékek ára várhatóan megnövekedik a világpiacon, ami az alacsony önellátású mediterrán országoknak az importkiadások növekedését jelenti.

A kommunikáció gyors fejlődésével az Európához való közelség értéke is csökken, a mediterrán országoknak *növekvő régió kívüli versennyel* kell szembesülniük. A *gyors népességnövekedés* ugyanakkor negatívan hat a tőkekumulációra és a hatékonyság növelésére is. **(Riordan et al [1998])**

A 2. fejezet összefoglalása

Az elmúlt fél évszázad világgazdasági folyamatainak meghatározó eleme volt a globalizáció. A kereskedelem multilaterális liberalizálása csak részlegesen és kis

²² Egy-egy terrortámadás vagy öngyilkos merénylet évekre elijesztheti a turistákat, mint pl. az az egyiptomi Luxorban 1997-ben a turisták ellen elkövetett támadás után is bekövetkezett.

lépésekben haladt előre, a 80-as években megindult deregularizációs, monetarista szemléletű gazdaságpolitikai irányultság térnyerése azonban felgyorsította ezt a folyamatot, a globális verseny intenzívebbé válásához vezetett.

Az egységesülő Európa sok tekintetben kedvező helyzetben van a világgazdaságban egyre jelentősebbé váló globális versenyben, egyes tényezők azonban gyengítik a pozícióját. Ezek közé tartozik az is, hogy azok a régiók, amelyekkel a legszorosabbak a gazdasági kapcsolatai, lassan fejlődtek az elmúlt időszakban.

A mediterrán országok gazdasági teljesítménye az elmúlt másfél évtizedben meglehetősen gyenge volt, különösen, ha a népesség növekedését is figyelembe véve tekintjük. A régiót a világgazdasági marginalizálódás veszélye fenyegeti, amennyiben nem képes átfogó és hatékony belső reformokat végrehajtani, a termelési és export-szerkezet pedig diverzifikálni.

3. fejezet

A regionalizáció folyamata

3.1 Általános tendenciák

A regionális integrációt előbb elméleti oldalról tekintjük át, bemutatva fő típusait, jellemzőit, illetve hogy milyen hatása van a résztvevő államokra, milyen feltételei vannak működőképességének. Ezután megnézzük mindezt a gyakorlat oldalról, hogyan jöttek létre integrációk az egyes országok, ország-csoportok között, illetve hogyan alakult a szerepük a világgazdaságban.

3.1.1 A regionális integrációk fő jellemzői

3.1.1.1 A regionális integráció típusai

A különböző integrációs típusok a integrációban résztvevő nemzetgazdaságok és nemzetállamok között az akadályok leépítését, majd a mind tökéletesebb harmonizációt tűzik ki céljukként. A regionális (gazdasági) integrációkat, mélységük alapján, a következő szintekre bonthatjuk:

A *preferenciális megállapodás* a regionális integráció leglazább formáját jelenti. Két vagy több ország megállapodik az áruk egy meghatározott körére vonatkozóan a vám és egyéb mennyiségi korlátozások leépítésében. A megállapodás értelmében a preferenciális rendszer lehet *aszimmetrikus* (egyoldalú), ilyenkor a fejlettebb gazdaságú ország kedvezményeket nyújt a fejletlenebbnek, anélkül, hogy annak hasonló kedvezményeket kellene fogadatosítania. Ilyen kedvezményeket kaptak a legelmaradottabb fejlődő országok az EK-től és más fejlett ipari országoktól, de erre épült az EK korábbi mediterrán politikája is.

2. táblázat

A regionális integráció típusai

	Egyes termékekre vonatkozó vámkedvezmények	Egymás közti vámok eltörlése	Azonos szintű külső vámok	Áru, tőke, szolgáltatás és munkaerő szabad áramlása	Gazdaság -politikák harmonizációja, monetáris unió	Politikai rendszer egységesítése, erős szupranacionális intézmények
Preferenciális megállapodás	x					
Szabadkereskedelmi egyezmény		x				
Vámunió		x	x			
Közös piac		x	x	x		
Gazdasági unió		x	x	x	x	
Politikai unió		x	x	x	x	x

A *szabadkereskedelmi megállapodás* illetve *övezet* keretében az integrációs partnerek teljesen (vagy legalábbis nagy részben) liberalizálják az egymás közötti árukereskedelmüket. A harmadik országokkal szembeni kereskedelmi politikájukat ez nem érinti. Az áruk eredetének igazolása így alapvető, hiszen csak hazai eredetű termékekre érvényes a vámmentesség. A szabadkereskedelmi megállapodás létrejöhet két ország között, bilaterális szinten, de több ország részvételével is, ez utóbbi esetben szabadkereskedelmi övezet jön létre.

Az integráció következő fokozata, a *vámunió*, harmonizálja a résztvevő országok külső vámszintjeit, illetve egyéb protekcionista eszközeit. Az egységes vámterület előnye, hogy szükségtelenné teszi a bonyolult és költséges eredetvizsgálatot.

A *közös piac* esetében az árukra vonatkozó liberalizáció kiterjed a szolgáltatások, a munkaerő és a tőke szabad mozgására is. A *gazdasági* (és monetáris) *unió* még tovább megy a harmonizációba bevont területek tekintetében, amit a *politikai unió*, a teljes politikai rendszer egységes intézmény-rendszerbe kerülése tetőz be.

A különbségek ellenére minden regionális gazdasági integráció-típusra igaz a következő három cél (**Gibb[1994]**):

- a hatékonyság és jövedelem növekedése révén a jólétet növeli
- a harmadik országokkal szembeni tárgyalási pozíciót erősíti
- többnyire a regionális politikai kooperációt is növeli

A hagyományos kereskedelmi előnyök mellett a regionális integrációk tehát számos más területen is előnyöket nyújtanak a résztvevő országoknak, segíthetnek a hazai reformok végrehajtásában, az adott ország piacára való bejutás biztosításában, stratégiai kapcsolatok kiépítésében és nemzetközi szinten a tárgyalási pozíció megerősítésében. (**Whalley [1998]**, pp.71-73.)

3.1.1.2 A regionális integráció hatásai

A regionális integráció legfontosabb hatásai a következők (elsősorban **Plummer [1998]** alapján):

1. Kereskedelemre gyakorolt hatások

A klasszikus elméletek (Viner) a regionális integrációnak elsősorban a kereskedelemre gyakorolt hatásait emelik ki. Az elsődleges a kereskedelem-teremtés (trade creation) hatása, vagyis hogy valamely területen a hazai termelést nála olcsóbb import váltja fel, illetve más esetekben versenyképessé válik az exportpiacon, tehát megnő ezáltal a két ország közötti kereskedelmi kapcsolat, ami minden résztvevő ország számára jövedelem-növelő tényező. Ezzel párhuzamosan lép fel a vámok leépítésének másik következménye a kereskedelem-elterelés (trade diversion), amely miatt a harmadik országok olcsóbb, de a hazai fogyasztók számára vámokkal növelt áru terméke helyett az integrációban részes ország(ok) valójában drágább terméke irányába tereli el a kereskedelmet – a hatás ezáltal jövedelem-csökkentő. A kereskedelem-elterelő hatás "outward-oriented" politika esetén jelent kisebb károkat, tehát amikor az

integráción belüli vámlebontás mellett a külső vámtarifák is csökkennek, hiszen ekkor kisebb lesz az elterelő hatás.

2. Méretgazdaságosság (economy of scale) jelentette előnyök

Szintén a hagyományos előnyök között tartják számon, már a 60-as években felhívták rá a figyelmet. A piac növekedésével párhuzamosan megnő a termelési volumen kihasználásának lehetősége, ami az egységre eső költség csökkenését vonja magával. A regionális integráció megteremti azt a kritikus piacnagyságot, amit bizonyos termékek előállításához szükséges technológiai- és versenyfeltételek megkívánnak. A hatás különösen a kisebb, szűk belső piaccal rendelkező országok esetében lehet jelentős, de a tőke-intenzív termelési ágakra, az infrastrukturális hálózatokra és a szolgáltatásokra is pozitívan hathat. **(Borrmann et al [1995], p.41.)**

3. FDI beáramlás és technológiai transzfer

A regionális integrációk célja ma már nem elsősorban a kereskedelemre gyakorolt előnyökben keresendő, sokkal inkább az FDI vonzása a cél, vagyis trade-pact helyett inkább investment-pact. Ellentmond a vineri és a dependencia iskoláknak az is, hogy a fejlődő országok fejlett országokkal lépnek kapcsolatba - tőkevonzás és a technológiai transzfer szempontjából azonban ez is pozitívumnak számít.

4. Jog-harmónizáció

A regionális integrációk jogharmonizációs törekvése az egységes piac kialakulásával együtt a külföldi tőke „csábítását” is szolgálja. Az átlátható és ismerős jogi környezet kedvező háttérrel teremt a beruházásoknak, a szabványok és egészségügyi előírások egységesítése megkönnyíti az áruk és szolgáltatások mozgását.

5. Makrogazdaságra gyakorolt hatások

A szabadkereskedelmi megállapodás sem állhat pusztán az áruk előtt álló vámok leépítéséből. A NAFTA példája is azt mutatja, hogy pl. az árfolyam-politikák összehangolásának hiánya komoly következményekkel járhat (tőkekimenekülés, az árfolyam zuhanása), amely minden részes ország számára rendkívül káros.

6. Politikai hatások

A regionális integrációk nem-gazdasági következményei közül a legjelentősebb az adott régió stabilitására kifejtett jótékony hatása. Ez a tényező alapvető szerepet játszott a NAFTA esetében, ahol az USA egyik fő célja a mexikói reformok megerősítése volt, de ugyanez mondható el az EU keleti és mediterrán politikájáról is.

3.1.1.3 A integráció sikerességének feltételei

A regionális integrációban résztvevő országok számára annak jólétnövelő hatásai annál magasabbak, minél

- magasabbak voltak az integráció előtt az **egymás közötti vámok** (hiszen a kereskedelem-teremtő hatás is annál nagyobb);
- alacsonyabbak a **külső vámok** harmadik országokkal (hiszen annál kisebb a kereskedelem-elterelő hatás);
- nagyobb az **integrációs tér**;
- kisebb a **térbeli távolság** és erősebbek és az infrastrukturális kapcsolatok az integrációs partnerek között;
- nagyobbak a **társadalmi hasonlóságok** (történelem, kultúra, nyelv, emberi kapcsolatok, életstílus, fogyasztási szokások);
- stabilabbak és hasonlóbbak a belső politikai, jogi, gazdasági **keretfeltételek**;
- kevesebb megoldatlan etnikai, területi, politikai és gazdasági **konfliktus** van az integrációs partnerek között a kezdetekkor;
- erősebb a **konszenzus és a konvergencia a gazdaságpolitikában** az integrációs folyamat során. (Borrmann et al [1995], p.43.)

3.1.2 Regionális integrációk a gyakorlatban

3.1.2.1 A regionális integrációk megjelenése

A regionalizmus, különböző regionális integrációk létrejötte nem új jelenség a világgazdaságban. A francia Colbert már a XVII. században vámunióval kívánta egyesíteni a francia provinciákat. Hasonló célok motiválták a

porosz vámunió létrehozását is. Hosszú ideig azonban az európai államok egymás közti versengése miatt a piacok integrációja nem adott régióon belül volt jellemző, hanem az egyes gyarmatbirodalmak keretében alakult ki.

A második világháborút követően megváltozott ez a tendencia, a nyugat-európai államok körében gyarmatbirodalmaik felbomlásával és egymásra utaltságuk fokozatos felismerésével a regionális integráció gondolata is mind népszerűbbé vált. 1951-ben megalakult az Európai Szén- és Acélközösség, majd 1957-ben az Európai Gazdasági Közösség, illetve a 60-as évek elején az EFTA.²³

Az „Északi” integrációk mellett a Déli országok között is széles körben megjelent az integráció gondolata. Az európai integráció sikerétől és az éppen aktuális világgazdasági-elméletektől is támogatva (dependencia-elméletek) a fejlődő országok egymás közti integrációja, a kollektív önerőre támaszkodás számos kezdeményezést szült. A hatvanas években született többek között a LAFTA (Latin-Amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény), a CARIFTA (Karibi Szabadkereskedelmi Egyezmény), mellett az arab országok legfontosabb integrációs próbálkozása, az Arab Közös Piac²⁴ is.

A Déli országok egymás közötti integrációja több ok miatt sem vált sikeressé. Bár az egyes esetek eltérnek egymástól, néhány alapvető tényezőt megemlíthetünk (**Mistry [1996]**):

- Az integrációban résztvevő egyes országok jövedelmi, fejlettségi színvonala sokszor nagyon eltérő volt. A gazdagabbak vagy jobban ellátottak azonban nem szívesen vállalták át az integráció során felmerülő megnövekedett terheket.
- Ahogy a túl nagy eltérések, úgy a gazdasági- és exportszerkezetben meglévő túl nagy hasonlóságok is az integráció ellen hatottak. Míg a fejlett országok esetében a hasonló iparágak közötti kereskedelem (intra-industry trade) diverzifikációhoz és a termelési szerkezet átalakulásához vezetett, addig a fejlődő országok esetében a gyengén fejlett iparok között ez nem volt

²³ A gazdasági racionalitás mellett természetesen politikai okok is közrejátszottak ebben, csakúgy, mint a KGST megalakításában is. Az EK létrejöttével és fejlődésével dolgozatunkban nem foglalkozunk részletesen, a 3.2.2 fejezetben foglalkozunk viszont az EK/EU külkapcsolatainak regionális meghatározottságával.

²⁴ A 3.3 pontban részletesebben tárgyaljuk a mediterrán illetve közel-keleti régió integrációs próbálkozásait.

lehetséges. A fejlődő országok csak egymást kiegészítő gazdasági szerkezet esetén tudnak kereskedni egymással, ez viszont legtöbbször nem állt fenn.

- A csak fejlődő országok közötti integráció lehetőségére ellen szól az is, hogy a fejlett technológia forrása az integráción kívül marad, vagyis továbbra is függő viszonyban maradnak. Bármennyi kereskedelmi kapcsolatuk is legyen egymással, legfontosabb partnereik továbbra is az USA, Japán, Németország vagy Franciaország maradnak, ezek révén jutnak hozzá a nemzetközileg is használható valutához, és a modern technológiához.
- A regionális kooperációk útjában állt többnyire a politikai bizalom és a résztvevő országok közötti harmónia hiánya is. Általában az egyes politikai rendszerek közötti különbségek és a regionális konfliktusok okozták a legtöbb problémát.

3.1.2.2 Miért került előtérbe ismét a regionalizmus gondolata?

A regionális integráció gondolatának ismételt előtérbe kerülése gazdasági és politikai tényezőknek is köszönhető:

- Japán és a kelet-ázsiai gazdaságok agresszív export-politikája egyre inkább sértette a multilaterális kereskedelem fő támogatójának, az Egyesült Államoknak az érdekeit.
- Az európai integráció a 80-as évek közepén új lendületet kapott a Európai Egységokmány (Single European Act) után.
- A hidegháború vége szintén kedvezett a regionális integrációknak, hiszen nem kellett tekintettel lenni a korábbi stratégiai érdekekre.
- A világgazdasági vérkeringésbe bekapcsolódni próbáló fejlődő országok versengenek a külföldi beruházásokért – egy regionális integrációban való részvétel számottevően javítja az esélyeket, míg a kimaradás számottevően rontja.

3.1.2.3 Globalizmus versus regionalizmus

Minden regionális integrációs egyezmény, definíciójánál fogva, tartalmazza a földrajzi diszkrimináció elemét. Bár a GATT alapelve a diszkrimináció-mentesség, az Egyezmény XXIV. cikke megengedi

szabadkereskedelmi övezetek és vámuniók létrehozását, igaz feltételekkel. Oka az, hogy eleinte még a regionális keretek közötti vámlebontást is a szabadkereskedelem irányába tett lépésként értékelték.

A 90-es évekre a világgazdasági rendszer meghatározó elemévé vált regionalizmust sokan a globalizációval és a multilateralizmussal ellentétes, azt fenyegető folyamatként értékelik.²⁵ Felvetik annak a veszélyét, hogy a világ a kialakuló kereskedelmi blokkok mentén megosztottá válhat, és előbb kereskedelmi, majd valóságos háborúkat vív majd egymással, ami emlékeztet a 30-as években kialakult helyzetre és annak következményeire. **(Thompson [1998])** Ez a „regionális blokk Szenárió” különösen az EU 1992-es létrehozásának (az „Európai Erőd” kialakulásának) terve, a NAFTA és a dél-kelet-ázsiai integrációs tervek kapcsán jelent meg a közgondolkodásban.²⁶

Az amerikai kereskedelmi politika, amely korábban a szabadkereskedelem – protekciónizmus ellentétében gondolkodott, egyre inkább elfogadta és alkalmazni kezdte a stratégiai kereskedelem fogalmát.²⁷ Az USA is belátta ugyanis, hogy a globális versenyképesség fenntartásához szüksége van „speciális partnerekre”, hogy a regionális rendszerek nem feltétlenül vannak a globális rendszer ellen, sőt, a világhegemón hiányában a regionális blokkok segíthetnek a nemzetközi rendszer menedzselésében is. **(Gamble – Payne [1996])**

3.2 Regionalizációs központok

3.2.1 A központok holdudvara

A kilencvenes években – a hidegháború torzító hatásának megszűnése folytán – egyre inkább kirajzolódik a világgazdaságban a legerősebb szereplők körüli holdudvar. Két fontos tényező, amely alapján ezek a holdudvarok kimutathatóak, a kereskedelmi kapcsolatok és a tőkebefektetések.

²⁵ Oman szerint ugyanakkor azok a mikroökonómiai erők, amelyek a globalizációhoz vezetnek, fontos hatóerők a regionalizáció irányába is. (vö. **Oman [1998]**, pp.227-229)

²⁶ Lásd pl. **Gamble - Payne [1996b]**, **George [1996]**.

²⁷ Ennek is köszönhető a Kanadával és Mexikóval közösen létrehozott NAFTA, illetve a Latin-Amerika és a csendes-óceáni térség országai irányába tett lépések.

3.2.1.1 A kereskedelmi kapcsolatok alapján

Két ország kereskedelmének abszolút nagysága alapján nem igazán lehet megmutatni, hogy milyen erős az adott országok közötti kapcsolat. Célravezetőbb, ha az ún. intenzitási mutatót használjuk.

A $(V_{ij}/W)/((X_i./W)*(M.j/W))$ intenzitási mutató azt jelzi, hogy *i* és *j* ország közötti V_{ij} bilaterális kereskedelem hogyan viszonyul *i* teljes exportjához és *j* teljes importjához (mindegyik a teljes világkereskedelem (W) arányában). Amennyiben a kereskedelem független lenne az egyes országok közötti földrajzi, történelmi, stb. kapcsolatokról, akkor a mutató minden esetben az 1 értéket venné fel. Mivel azonban nem független, a mutató 1-nél nagyobb érték esetén azt jelzi, hogy az adott két ország illetve ország-csoport közötti kapcsolat intenzívebb, mint az pusztán világkereskedelmi súlyukból következne.

A 3. táblázat a kereskedelmi kapcsolatok intenzitásának vizsgálata révén mutatja be azt, hogy a világkereskedelemben legnagyobb súllyal szereplő négy állam (USA, Japán, Németország, Franciaország) milyen országokat illetve ország-csoportokat preferál.

Az USA esetében Mexikó, Kanada, Latin Amerika a sorrend, és csak ezt követi Japán (amely abszolút értékben a legjelentősebb partner), majd Ausztrália és a kelet- és dél-kelet-ázsiai országok. Tehát a sorrend megfelel a NAFTA, Latin-Amerika, APEC sorrendnek.

Japán számára az elsőrendű partnerek a kelet- és dél-kelet-ázsiai országok, valamint Kína, és csak ezeket követi az USA.

3. táblázat

*A négy legnagyobb exportáló ország
kereskedelmi kapcsolatainak intenzitása*

	USA		Japán
5,8	Mexikó	2,9	NIC2
5,5	Kanada	2,7	Kína
3,3	Venezuela	2,5	NIC1
2,2	Latin-Amerika	2,4	Indonézia

Táblázatok- és ábrák jegyzéke

1,9	Brazília	2,0	Indokína
1,8	Japán	1,9	USA
1,6	Ausztrália, Új-Zéland	1,8	Ausztrália, Új-Zéland
1,4	NIC1	1,3	Dél-Afrika
1,1	Dél-Afrika	1,1	egyéb Ázsia
1,1	NIC2	1,1	Öböl-államok

Franciaország		Németország	
3,6	Észak-Afrika	3,6	Ausztria, Svájc
2,9	Belgium, Luxemburg	2,5	Közép-Európa
2,9	Dél-Afrika	2,3	Belgium, Luxemburg
2,5	Olaszország	2,2	Hollandia
2,3	Fekete Afrika	2,0	Olaszország
2,0	európai mediterránok	2,0	Oroszország
1,8	Németország	1,9	Franciaország
1,6	brit szigetek	1,8	skandináv országok
1,5	Svájc, Ausztria	1,6	európai mediterránok
1,3	Közel-Kelet	1,6	Dél-Afrika

NIC1: Dél-Korea, Tajvan, Hongkong, Szingapúr

NIC2: Indonézia, Malajzia, Thaiföld, Fülöp-szigetek

Forrás: Fouquin [1995], p.39.

Az EU esetében az figyelhető meg, hogy az egyes tagállamok preferencia-sorrendje jelentősen eltér egymástól. A két legnagyobb tagállam, Németország és Franciaország esetében például a következőképpen alakul a sorrend: Németország számára Ausztria és Svájc vannak az első helyen, majd őket követi Közép-Kelet-Európa, míg Franciaország esetében Észak-Afrika áll az élen!

3.2.1.2 A tőkebefektetések alapján

Az egyes országokban befektetett működő tőke származása alapján megvizsgálhatjuk, a Triád mely pólusa meghatározó az adott ország számára, melyik regionális központhoz köthető az adott ország. Az *1. ábra* azt mutatja, mely országok esetében nagyobb 30%-nál valamely pólus részesedése a működőtőke-állományban.

Az FDI tekintetében is jól látható, hogy az USA a latin-amerikai országok külföldi beruházásaiban bír a legnagyobb súllyal, Japán pedig a kelet-ázsiai kistigriseket uralja. Az EU esetében a legszélesebb a „dominált” országok köre: ebben a történelmi okok (gyarmatbirodalmak) mellett az EU sajátos külkapcsolati rendszere is fontos szerepet játszott.

1. ábra

A Triád által a működőtőke-állomány alapján dominált országok, 1999

<u>Latin-Amerika</u> : Argentína, Brazília, Bolívia, Chile, Dominika, Peru
<u>Fekete-Afrika</u> : Kenya, Nigéria, Szváziföld, Zöld-foki-szigetek
<u>Kelet-Európa</u> : Bulgária, Csehország, Észtország, Horvátország, Lettország, Magyarország, Örményország, Szlovákia, Szlovénia
<u>Ázsia</u> : India, Mianmar
<u>Mediterráneum</u> : Egyiptom, Marokkó, Tunézia

EU

USA

<u>Latin-Amerika</u> : Argentína, Bolívia, Costa Rica, Ecuador, Mexikó, Paraguay, Salvador, Trinidad és Tobagó, Venezuela
<u>Egyéb</u> : Örményország, Szingapúr

Japán

Hongkong (Kína), Korea, Szingapúr

Forrás: World Investment Report, 2001

3.2.2 Az Európai Unió külkapcsolati szerkezete

Az EU külkapcsolati rendszere erősen regionális meghatározottságú. Az egyes régiókhoz köthető ország-csoportokkal a Közösség adott séma szerint kötött megállapodást, gazdasági súlyánál fogva saját elképzeléseit tudta érvényesíteni. Ezek a megállapodási modellek az adott csoporton, régión kívüli országok számára gyakorlatilag elérhetetlenek voltak. A 90-es évekre a következő struktúra alakult ki. (4. táblázat)

4. táblázat

Az Európai Unió külkapcsolati rendszerének tagolása a 90-es években

Régió	Jog-alap	Megállapodás	Kereskedelem-politikai elbánás	Kooperáció	Piaci részarány
1. EFTA	RSz. 238.	EGT 1994	szimmetrikus szerződéses preferencia	K+F tőke-export	50% fölött
2. Dél-Európai országok	RSz. 238.	Társulás (1961-73)	szimmetrikus szerződéses preferencia (átmeneti aszimmetria)	pénzügyi jegyzőkönyv munkaerő bebocsátása	40-50%
3. Közép- és Kelet-Európa I.	RSz. 238.	európai társulás 1991-től	szimmetrikus szerződéses preferencia (10 év átmeneti aszimmetria után)	PHARE EBRD ÉS EIB hitelek	kb. 50%
Mediterrán Partner Országok	RSz. 238.	1/ „globális” együttműködés 1977-78 2/ euro-med megállapodás 1995-től	1/aszimmetrikus szerződéses preferencia 2/szimmetrikus preferencia (12 év átmenet után)	1/ pénzügyi jegyzőkönyv 2/ MEDA EIB hitelek	40-50%
APC országok	RSz. 238.	Loméi Konvenció 1975	aszimmetrikus szerződéses preferencia	hitel- és segélyakciók, STABEX SYSMIN	30-50%
Nem-társult fejlődők	RSz. 113. és 235.	kereskedelmi és együttműködési 1976-tól	LKE és GSP	hitel- és segélyakciók	20-30%

Közép- és Kelet-Európa II.	RSz. 113. és 235.	kereskedelmi és együtt-működési 1988-tól	LKE és GSP SSC!	PHARE EBRD ÉS EIB hitelek segélyek	20-30%
Egyéb OECD	RSz. 113.	GATT	LKE	K+F tőke-import	15-20%

Forrás: **Balázs [1996]**, p. 69.

Az EU preferenciális övezete – azon országok köre, amelyekkel különböző típusú preferenciális megállapodásokat kötött – több fokozatból áll. Az első kört a kapcsolatok intenzitása és szorossága alapján az *EFTA országok* alkotják, ezek közül került ki a három utoljára csatlakozó tagország. A kapcsolatok keretét jelenleg az Európai Gazdasági Térről szóló megállapodás adja.

A következő szintet hagyományosan a vámuniót célul tűző *dél-európai államok* alkották, ezek közül Görögország taggá vált, Törökországgal 1995-ben életbe lépett a vámunió, Ciprus és Málta pedig a következő csatlakozási körben várhatóan az EU tagjaivá válnak. A kapcsolati hierarchia harmadik szintjére kerültek a 90-es évek elején társulási szerződést kötő *közép- és kelet-európai államok*, amelyek a csatlakozási tárgyalások sikeres befejezését követően szintén „átléphetnek” a fölöttük lévő szinteken.

Őket követik az *Európán kívüli mediterrán országok* - ezek a 70-es években társulási szerződésnek nevezett aszimmetrikus preferenciális szerződést kötöttek az EK-val, ezt 1995-et követően fokozatosan szimmetrikussá váló szerződésekkel váltják fel. A preferenciális kapcsolatok piramisának legalján vannak az ún. *APC országok*, amelyekkel a kapcsolatot a rendszeres időközönként megújított Loméi szerződés szabályozta.

A preferenciális elbánásban nem részesülő országok is több szintre tagolódnak, hiszen a nem társult fejlődő országok, illetve a volt szovjet tagállamok nagy része is kedvezőbb elbánásban részesül, mint az Európán kívüli iparilag fejlett országok, amelyekkel a kapcsolatot a GATT előírásai szabályozzák.

3.2.3 Az EU és két szomszédos régiója

Az Európai Unió és a Mediterráneum között kialakulóban lévő új típusú viszony bemutatása és értékelése kapcsán úgy gondoljuk, nem érdektelen a Mediterráneum és Közép- és Kelet-Európa, az EU-val szomszédos két régió, a helyzetükben meglévő hasonlóságok és különbségek alapján történő összevetése sem.

A kelet-európai átmenet előrelendítésében aktív szerepet játszott az Európa Unió, a biztonságpolitikai (és gazdasági) feltételek miatt ugyanis rendkívül fontos volt számára, hogy a környezetében stabil és prosperáló demokráciák legyenek. Hasonló szempontok miatt az EU az egyik legfőbb szorgalmazója a Földközi-tenger mentén fekvő arab országok politikai és gazdasági életében végrehajtandó változásoknak is.²⁸

A kilencvenes évek elején a mediterrán politika felélénkülésével párhuzamosan a közép-kelet-európai térség jelentősége is megnőtt az EU számára. Az EU, a mediterrán országokhoz hasonlóan, társulási szerződést kötött a közép- és kelet-európai országokkal is, igaz a szerződések két generációja tartalmi szempontból jelentősen különbözött egymástól. **(Balázs [1995])**

Mindkét régióra igaz, hogy gazdaságilag erősen kapcsolódik az EU-hoz, amely a “modernizációs horgony” szerepét tölti be. A “keleti bővítés” és a “déli kooperáció” támogatottságát az EU-n belül természetesen az egyes országok (ország-csoportok) politikai és gazdasági érdekei motiválták: míg a déli tagországok számára a mediterrán együttműködés kiterjesztése kapott prioritást, Németország és az északi államok a keleti bővítést szorgalmazták.

A 90-es évek gyökeres fordulatot idézett elő a közép-kelet-európai országok külkereskedelmi orientációjában, így mindkét régió elsődleges kereskedelmi partnerévé az EU vált. A kereskedelmi áruszerkezetet vizsgálva több észrevételt is tehetünk. Az agrártermékek piacán elsődleges termékeknel nincs verseny (datolya, olivaolaj, déligyümölcs illetve gabona, cukor), más termékeknel viszont a mediterrán régió előnyben van (primőraru). A nyersanyag-export jelentősége csak a Mediterráneumnál számottevő (kőolaj, földgáz, foszfát). A

²⁸ Különösen szembeűnő ez pl. Fekete-Afrikával összehasonlítva, ahol Európa már kevésbé érdekelt.

feldolgozóipari termelés esetében mindkét régióban növekedett a bérmunka jelentősége. Az olcsóbb munkaerővel rendelkező mediterrán országok a könnyűipari termékek esetében (textil, ruházat, cipő) előnyösebb helyzetben vannak, amit a közép-kelet-európai országok a képzettebb munkaerővel és a régebbi ipari tradíciókkal tudnak ellensúlyozni, minél keletebbre megyünk azonban, annál inkább előtérbe kerülnek a munkaerő olcsóságára építő iparágak is.

Bár a 80-as évek végén, 90-es évek elején a mediterrán országokban meginduló gazdasági liberalizáció a korábbiaknál kedvezőbb beruházási környezetet teremtett, a külföldi tőkebefektetések számára a közép-kelet-európai nyitás volt a vonzóbb: az 1992-94-es időszakban kétszer, 1995-96-ban viszont három-négyszer annyi tőke áramlott ide, mint a Mediterráneumba. A közel-keleti békefolyamat sikere, a térség politikai biztonságának növekedése, az egyes ország dinamikusabb gazdasági fejlődése illetve a regionális szabadkereskedelmi övezet megvalósulása azok a tényezők, amelyek révén a Mediterráneum valóban felkelhetné a tőkebefektetők figyelmét.

Az 1994-95-ös évben az EU-tól kapott pénzügyi transzfer volt az a terület, ahol a közép-kelet-európai térség a Mediterráneum legnagyobb riválisának számított. Az 1995-99-es időszakra nyújtandó pénzügyi támogatások kapcsán kialakult vitákban végül a csatlakozni készülő közép-kelet-európai országok kapták a nagyobb szeletet a tortából. (5. táblázat)

5. táblázat

Az EU által Közép-Kelet Európának és a mediterrán (nem-tag) országoknak nyújtott pénzügyi támogatása, 1995-99, millió euro

<i>Év</i>	<i>Közép-Kelet- Európa</i>	<i>Mediterráneum</i>
1995	1 154	550
1996	1 235	900
1997	1 273	1 000
1998	1 397	1 092
1999	1 634	1 143
<i>Összesen</i>	<i>6 693</i>	<i>4 685</i>

Forrás: Euroscope Reports [1995]

A két régió támogatása az 1994. októberében javasolt kezdeti 56-44%-os megoszlásról a végső döntésre 59-41%-ra romlott a mediterrán országok szempontjából, ráadásul időközben a torta is összezsugorodott.²⁹

Az EU kapcsolatok jelenét és jövőjét vizsgálva a legfontosabb észrevétel természetesen az, hogy jóllehet a két régió csaknem összes országa társulási szerződést kötött az EU-val, a csatlakozást tekintve csak Közép-Kelet Európának vannak reális esélyei (a Mediterráneumból csupán a három európai országnak). Ennek megfelelően, míg Közép-Kelet-Európa fokozatosan integrálódhat, valódi partnerévé válhat az EU-nak, addig a mediterrán országok számára a kitörés feltételei sokkal kevésbé adóttak és megvalósíthatóak.

3.3 Regionális integrációs kísérletek a mediterrán régió belülről

3.3.1 Korábbi regionális integrációs kísérletek bemutatása

Az integrációs kísérletek mögött általában különböző típusú és jellegű integráló erők találhatók, ezekben a gazdasági racionalitás mellett elsősorban a politikai célok és indítékok dominálnak. Az EK megalakulásában is a gazdasági előnyöknél fontosabb szerepet játszott a II. világháború utáni megbékélés, a francia-német viszony tartós rendezése, illetve Európa megosztottságának oldása.

A mediterrán régió belülről integrációs kísérletek kapcsán elsősorban az arab országok egységtörekvéseiről beszélhetünk. Az „arab egység” megvalósításának eszméje az arab országok és általában az arabok szemében – függetlenségük kivívása óta, de különösen a 60-as években, az arab nacionalizmus virágzása idején – mint elérendő cél, ideális fejlődési irány jelent meg. A

²⁹ 1994. októberében a két térség együtt 12.5 milliárd eurót kapott volna, végül azonban ez lecsökkent 11.3 milliárd euróra.

térségben jelen lévő identifikációs elemek között³⁰ az arab nemzetekhez tartozás, a közös kultúra és civilizáció tudata különösen erősen hatott.

Az együvé tartozás képzelete az arab országok között számos politikai unió-kísérletet inspirált³¹, ezek nagy része azonban csak hirtelen fellángolás volt, az integráció többnyire szándék vagy papíron lefektetett törekvés maradt. Semmiféle komoly, az érintett országok valós helyzetét és adottságait feltáró, az egyesülés lehetséges szféráit vizsgáló tevékenység nem kísérte. **(Rostoványi [1987], p. 245.)**

A gazdasági motivációkra építő integrációs törekvések a fejlődő országok között népszerű "kollektív önerőre támaszkodás" elve mentén fogalmazódtak meg. Az arab országok gazdasági egységének erősítése céljából, illetve az integráció intézményesítésére 1964-ben megalakult az Arab Gazdasági Egység Tanácsa (CAEU). A szervezetnek 12 arab ország a tagja.³²

A szervezet vezető testülete a Tanács. A Tanács a tagállamok képviselőiből, általában gazdasági, kereskedelmi és pénzügyminisztereiből áll, akik évente kétszer találkoznak, az elnöki posztot pedig éves rotációban látják el. Az operatív feladatokat ellátó Titkárság mellett 7 állandó és 7 ad hoc bizottság segíti a Tanács munkáját.

A Tanács 1964-ben, első ülésén határozatot hozott az Arab Közös Piac (ACM) megteremtéséről. Az Arab Közös Piac 1965-ben négy ország, Egyiptom, Irak, Jordánia és Szíria részvételével alakult meg, jelenleg tagja még Jemen, Líbia és Mauritánia is. A Közös Piac megvalósítását a CAEU Tanácsa felügyeli, önálló szervezettel tehát nem rendelkezik.

Az ACM első feladata a tagországok közötti kereskedelmi és vámkorlátok leépítése volt. Bár 1971-re a vámokat lebontották, a második szakasz célkitűzése, a kereskedelem teljes liberalizálása máig sem valósult meg. A tagállamok – főként

³⁰ Identifikációs elem alatt értem a nemzeti (pl. egyiptomi), szubregionális (pl. magrebi), az arab, az afrikai, az iszlám tudatot és önazonosságot.

³¹ Ilyen volt az Egyesült Arab Köztársaság (Egyiptom és Szíria uniója 1958 és 1961 között), az Arab Föderáció (Irak és Jordánia alkotta 1958-ban), az Arab Köztársaságok Szövetsége (Egyiptom, Líbia, Szíria – később ez utóbbi helyett Szudán - 1971-ben), az Egyesült Arab Királyság (Jordánia és Palesztína 1972-ben). Líbia a forradalom győzelme óta gyakorlatilag valamennyi, a környezetében lévő országgal megkísérelt unióra lépni.

³²Ezek: Az Egyesült Arab Emirátus, Egyiptom, Irak, Jemen, Jordánia, Kuvait, Líbia, Mauritánia, Palesztína, Szomália, Szudán és Szíria.

politikai megfontolások miatt – számos adminisztratív és mennyiségi korlátozást érvényben hagytak, illetve más módokon is megpróbálták ellensúlyozni a liberalizáció hatásait.

Mindezeknek köszönhetően az AMC tagországainak egymással való kereskedelme nem hogy nőtt volna, inkább csökkent, az 1965-ös 2.7%-ról 1979-re 2.5%-ra. A CAEU Tanácsa számos intézkedést hozott az ACM erősítésére, így például a rugalmas tagság feltételeit biztosította a gyengébben fejlett országok (Mauritánia, Szomália, Szudán, Jemen) számára, hogy csatlakozhassanak az ACM-hez, illetve tervbe vette egy, a csatlakozás miatti veszteségeket kompenzáló alap létrehozását is, az Arab Közös Piac azonban valójában ma sem tekinthető komoly regionális integrációs tényezőnek.

E mellett rá kellett jönniük az arab országoknak arra is, hogy az EK integrációs modellje számukra nem lehet példamutató. A nyugat-európai országok integrált, széles bázisra támaszkodó gazdaságai, amelyek már több évtizedes mikrogazdasági együttműködésre tekinthetnek vissza, más jellegű integrációs lépéseket igényelnek, mint a modern gazdaság létrehozásának éppen csak a kiindulópontján járó arab országok. Számukra az integrációnak nem a forgalmat korlátozó tényezők lebontásával kellett volna kezdődnie, inkább a közös fejlesztési stratégia kidolgozására, és a termelés összehangolt fejlesztésére kell helyezni a hangsúlyt.

A fentiekre tekintettel a CAEU kezdeményezte számos regionális ipari és mezőgazdasági szervezet létrejöttét. A már létező iparágak és vállalatok termelésének és marketingjének koordinálására **Szakosított Arab Uniókat** hoztak létre (1995-ben 17 ilyen szövetség és unió volt, pl. Arab Vasúti Unió, Arab Cement és Építőanyag Unió, Arab Textilipari Szövetség, stb.), míg az új iparágak létrehozására **Közös Arab Vállalatokat** alapítottak (Arab Gyógyszeripari és Gyógyászatieszköz Vállalat, Arab Ipari Beruházási Vállalat, Arab Bányászati Vállalat, Arab Haszonállat Fejlesztési Vállalat). Ezekre a kezdeményezésekre is igaz azonban, hogy inkább csak papíron léteznek, illetve rendkívül korlátozott keretek között működnek.

3.3.2 Integrációs kísérletek a 90-es években

A kilencvenes évek megváltozott viszonyai a mediterrán régió belül is újabb integrációs tervekhez és próbálkozásokhoz vezettek.

Szubregionális integrációként 1989-ben alakult meg a **Magreb Arab Unió** (UMA). Tagjai Algéria, Marokkó és Tunézia mellett Líbia és Mauritánia is.³³ A kitűzött célok meglehetősen ambiciózusak voltak: az öt ország közti vámunió és közös piac megteremtése 2000-ig, illetve politikai, kulturális és más területeken is az együttműködés fokozása. II. Hasszán marokkói király még nagyratörően fogalmazott: “Az arab Magreb egy ország lesz, egy útlevelemmel, egy identitással és közös valutával.” (Lister [1994],p.14.)

Ehhez képest a megalakulás óta, bár számos gazdasági együttműködési szerződést kötöttek, konkrét eredmények nemigen születtek, aminek fő oka – az 1991-ben kitört algériai polgárháború, illetve az egyes országok között továbbra is meglévő politikai ellentétek mellett – a gazdasági szerkezet hasonlóságában (és gyengeségében) található. Az öt ország egymás felé irányuló kereskedelmi forgalma alig 3%-t tesz ki, míg az UMA külső kereskedelmének közel 70%-át az EU-val bonyolítja.

Az arab-izraeli békefolyamat megindulásának optimista légkörében sokan úgy vélték, a Masrek régió belüli együttműködésnek, amelyre az arab országok között már történtek kísérletek, új dimenziókat ad az Izraellel való együttműködés lehetősége – a kilencvenes évekig az arab országok közül mindössze Egyiptomnak voltak gazdasági kapcsolatai Izraellel, azok se túl jelentősek. Az elképzelések alapvetően a fejlett, high-tech iparágakkal is rendelkező Izrael és a munkaerőben gazdag arab országok gazdasági kooperációjára épültek.

A kereskedelmi korlátok lebontására és a gazdasági együttműködés növelésére több scenárió is született, amelyek mind a 90-es évek elején lezajlott politikai változásokra alapoznak. Az egyik szerint például (Göpflich [1996], p.49.) Izrael, Jordánia és a Palesztin Önkormányzat által alkotott Triád jelentené egy létrehozandó vámunió magját. Izrael öt év alatt leépítené a jordán és palesztin termékeket érintő vámjait, 2010-re pedig a vámleépítés kölcsönösen megtörténne,

³³ Az 1997. áprilisi máltai konferencián az arab országok felvetették Líbia és Mauritánia esetleges csatlakozását az Euro-med partnerséghez. Az EU Líbia részvételéről nem kívánt tárgyalni, Mauritánia pedig megfigyelőként lehetett jelen a konferencián.

illetve Egyiptomot, Szíriát és Libanont is bevonnák, sőt Törökországot, Ciprust és a politikai viszonyok megfelelő alakulása esetén Irakot is.

A valóságban azonban számos ellenérv szólt a nagyobb fokú együttműködés ellen: Szíria és Libanon még nem írt alá békeszerződést Izraellel. Bár tárgyalásokat több ízben folytattak, a kilátások jelenleg is teljesen bizonytalanok. Jordánia számára is inkább a kényszer szülte az együttműködést, hiszen az Öböl-háborút követően elvesztette Irakot, legfontosabb kereskedelmi partnerét, illetve politikai állásfoglalásaival az öbölbeli gazdag arab államok anyagi támogatását is. Bár Izrael számára a béke kétségkívül pozitívan hatott a gazdasági életre is (pl. fellendültek a külföldi és belföldi beruházások), továbbra is inkább a fejlett nyugati – ezen belül jelentős részben az EU – országok jelentik az elsődleges célpiacot, nem az arab országok. A szíriai rezsimnek sok tekintetben az Izraellel való szembenállás biztosítja a legitimitását, ami a békével veszélyesen meggyengülhet – ennek megfelelően együttműködési készsége továbbra is bizonytalan.

A 3. fejezet összefoglalása

A regionális integrációk létrehozásának alapvető indoka, hogy a hatékonyság és jövedelem növekedése révén növeli a résztvevő országokban a jólétet. Ahhoz azonban, hogy egy integráció működőképes is legyen, számos feltétel teljesülése szükséges. Az Európai Unió a sikeres, a Déli országok egymással alkotott kísérletei egyértelműen a sikertelen kategóriába tartoznak. A 90-es évek új regionalizmusa a világgazdasági pólusok és közvetlen holdudvaraik közötti integrációk kialakulásához vezetett.

A regionalizációs központok holdudvarainak létét igazolják a kereskedelmi kapcsolatok és a tőkebefektetések irányai is. Az Európai Unió külkapcsolati struktúrája a preferenciális kapcsolatok hierarchiájára épül, melynek tetején az EU számára legmeghatározóbb régiók, Közép- és Kelet-Európa valamint a mediterrán országok állnak. A két régió helyzete sokban hasonlít egymáshoz, az Unióhoz való csatlakozás lehetősége azonban alapvető különbséget jelent a két régió kilátásaiban.

A mediterrán régióon belül történt korábbi integrációs kísérletek elsősorban ideológiai alapokon, az arab egység eszméjétől vezérelve születtek. A 90-es évek változásai megteremteni látszottak egy régióon belüli (arab-izraeli) gazdasági integráció alapjait, ezen elképzelések azonban túlzott optimizmusra épültek.

II. rész
Az Euro-Mediterrán Partnerség kialakulásának
körvonalai

4. fejezet Az Európai Közösség és a mediterrán országok kapcsolat-rendszere

4.1 Kezdeti megállapodások (1957-72)

A Mediterráneum – földrajzi közelsége, illetve a korábbi (gyarmati) függőségek miatt – mindig is kitüntetett figyelmet kapott Európa (és az EK) részéről.

A Európai Közösséget már megalakulásakor szoros kapcsolat fűzte a régió több országához. *Algériára*, amely 1957-ben Franciaország tengeren túli megyéje volt, még kiterjedt a Római Szerződés hatálya. *Marokkó* és *Tunézia*, mint Franciaország korábbi protektorátusai, a Római Szerződés egy kiegészítő jegyzőkönyve alapján szintén különleges elbánásban részesültek, igaz ez csupán abból állt, hogy Franciaországnak nem kellett azonnal megváltoztatnia korábbi vámkedvezményeit.³⁴ A Szerződés külön foglalkozik *Líbiával*, melynek a társulás lehetőségét is felajánlja.³⁵

A Szerződés nem részletezi ugyanakkor a Közösség külpolitikai kompetenciáját, ennek hiányában a Közösség külkapcsolati struktúrája a Szerződés néhány idevágó rendelkezése alapján épült ki. A kapcsolatok alapvetően három típusát különböztethetjük meg: csatlakozás (237. cikk), társulási szerződés (238. cikk), korlátozott kereskedelmi egyezmény (111. és 113. cikk alapján).

A 237. cikkely alapján bővült ki a Közösség az eredeti 6 tagról az Unió 15 tagjára, és a jelenlegi bővítési folyamatnak is ez adja az alapját. Ez alapján: „Bármely európai állam jelentkezhet tagnak a Közösségbe.” Az északi mediterrán országok kétségkívül teljesítették az „európaiság” feltételét, a 60-as években

³⁴ Ugyanez vonatkozott Laoszra és Vietnámra is. Ld. **Lister [1997]**, p.79.

³⁵ Ld. u.o. Ez a társulás sohasem valósult meg, sőt, jelenleg Líbia az egyetlen MPO, amelyet semmiféle megállapodás nem fűz az EU-hoz.

azonban - gazdasági elmaradottságuk és kevésbé demokratikus politikai berendezkedésük okán – felvételükre nem volt lehetőség.

A fentiek miatt *Görögországgal* (1962) és *Törökországgal* (1963) a Közösség nem a 237., hanem 238. cikkely alapján kötött társulási szerződést, ahogy a 70-es évek elején *Máltával* (1970) és *Ciprussal* (1972) is. Ezek a szerződések ugyanakkor tartalmazzák a későbbi csatlakozás lehetőségét is, bár általában a vámunió létrehozása van megjelölve közvetlen célként, és az ehhez szükséges menetrend is szerepelt az egyes szerződésekben. Erre a GATT miatt is szükség volt, hiszen annak 24. cikkelye csak abban az esetben engedélyezi a preferenciális megállapodásokat, ha az meghatározott időn belül minden árucikkre kiterjedő vámunióvá fejlődik.

A görög társulási szerződés volt az első ilyen típusú egyezmény, ekkor azonban még hiányzott az átfogó koncepció. Ennek köszönhetően az EK meglehetősen nagyvonalú volt: azonnali kedvezményekért cserébe a görögöknek 22 év alatt kellett leépítenie korlátozásait, a fontos mezőgazdasági termékei (dohány, szőlő, olajbogyó, stb.) esetében nem csak a bejutást tették kedvezőbbé, de Görögország vétójogot kapott ezen termékek Közös Vámtarifájának módosításánál is. **(Pierros – Meunier – Abrams [1999])**

Az, hogy az EK által felajánlott feltételek ilyen kedvezőek voltak, több tényezőnek is köszönhető. Görögország az első ország volt, amely társulni akart az EK-hoz, és pénzügyi segítséget kért. A Közösség meg akarta mutatni a gazdaságilag és politikailag egyesült Európa előnyeit, illetve, hogy a szegényebb országok megsegítésére tett ígéretei komolyak voltak. E mellette a NATO déli szárnyának erősítése érdekében is fontos volt Görögországnak a Nyugati blokkhoz kötése.³⁶

A második társuló állam, *Törökország* estében már kevésbé volt nagyvonalú a Közösség, de még mindig nem dolgozott ki semmilyen átfogó tervet: a megállapodás csupán a görög megoldás visszafogottabb változatát

³⁶ A NATO-tagdá válás nem kis részben az USA politikai nyomásgyakorlásának hatására valósult meg.

jelentette. Ennek jegyében Törökország egy 5 éves előkészítő szakaszon ment át, amely alatt az EK csökkentette vámjait és növelte kvótáit. A vámunió elérését itt is 22 évre tervezték, pontos menetrendet azonban nem tartalmazott egyik fél részére sem a leépítés üteméről.

Az időközben függetlenné vált *Marokkó* és *Tunézia* 1963-ban kezdtek tárgyalásokat a kapcsolatok megújítása érdekében³⁷, és 1969-ben kötöttek 5 évre szóló (részleges) társulási szerződést. Az egyezmények alapvetően kereskedelmi preferenciákat jelentettek.

Spanyolország és *Izrael* szintén társulásért folyamodott, ezt azonban elutasította a Közösség, és csak preferenciális kereskedelmi megállapodást kötött velük.³⁸ A spanyol és izraeli megállapodások mögött gazdasági és politikai motivációk is mozogtak. Egyrészt kompenzálni akarták a citrusfélékre Marokkónak adott kedvezményeket, hiszen ez mindkét érintett ország egyik fő exportcikkét jelentette. Politikai szempontok miatt Franciaország erősen szorgalmazta Spanyolország társulását, elsősorban Nagy-Britannia csatlakozásának ellensúlyozására³⁹ – a Benelux államok, különösen Hollandia viszont nem lelkesedtek a Franco-rezsimmel létesítendő túlságosan szoros kapcsolatért. Az Izraellel létesítendő szorosabb kapcsolatot ugyanakkor Franciaország vétőzta meg, az 1967-es 6 napos háború után egy esetleges társulási szerződés vörös posztó lett volna az arab országok szemében. **(Jünemann [1999a])** Kompromisszumként végül mindkét országgal preferenciális kereskedelmi szerződést kötöttek.

Az izraeli megállapodás természetesen így sem maradhatott következmények nélkül, a közel-keleti egyensúly fenntartása érdekében az EK az arab országok számára is kereskedelmi preferenciákat ajánlott fel, amit Libanon, Jordánia, Szíria és Egyiptom el is fogadtak. Mindezek eredményeképpen a

³⁷ Részben azért, mivel a görög és török társulás relativizálta a korábban élvezett előnyöket.

³⁸ Izraellel 1964-ben már aláírtak egy nem-preferenciális kereskedelmi megállapodást, amit most módosítottak.

³⁹ Közismert, hogy a Franciaország, illetve de Gaulle elnök mindig is „angolszász trójai faló”-ként tekintette Nagy-Britannia csatlakozását.

regionális megállapodások a 70-es évek elejére már 15 mediterrán országra terjedtek ki.⁴⁰

A megállapodások azonban sok vitát szültek, hiszen az egyes mediterrán országok – főként az EK és egyes tagállamainak érdekei alapján – különböző elbánásban részesültek, a mezőgazdaság exportja a CAP rendelkezései miatt alig fejlődhetett⁴¹, az élelmiszeripari termékek és a textilipar is problematikus területek voltak. A gazdaságilag elmaradott országok számára preferenciális elbánást biztosító GSP és a Nagy-Britannia készülő csatlakozásával előnyökhöz jutó brit nemzetközösségi országok szintén sokat vettek el az egyezmények értékéből.

4.2 A Globális Mediterrán Politika (1972-)

4.2.1 A Globális Mediterrán Politika meghirdetése

Az 1972-ben megalkotott *Globális Mediterrán Politika* (GMP) éppen a korábbi bilaterális egyezmények teremtette egyenlőtlenség kiigazítását tűzte ki célul, de több külső tényező is közrejátszott létrejöttében. Egyik ok az EK 1973-as északi irányú bővítésével függött össze: ahogy a későbbi bővítések, ez is alapvető változást jelentett az EK agrár és ipari kereskedelmének struktúrájában, ami a koncessziók és kvóták bonyolult rendszerének újjáformálását tette szükségessé. A másik igen fontos tényező a GMP megszületése mögött a világ olajpiacán bekövetkező változások voltak: a közel-keleti országok fokozatosan a saját kezükbe vették az olaj kitermelésének és árának szabályozását. Az Európával folytatott tárgyalások korábbi egyenlőtlensége után ez váratlanul meglehetősen erős tárgyalási pozíciót nyújtott a térség országainak.

A GMP keretében az EK a következőket kínálta fel: az ipari áruk – leszámítva bizonyos érzékeny termékek, mint pl. a textil – szabad kereskedelmének megteremtése, a fejlettebb országok (Spanyolország, Izrael,

⁴⁰ Ebbe beleszámított Spanyolország, Portugália, Görögország, és Jugoszlávia is.

⁴¹ 1960 és 1971 között az EK-ba irányuló teljes mediterrán export 250%-kal bővült, míg a mezőgazdasági export ugyanezen időszak alatt csupán 39%-kal nőtt meg. (vö. **Lister [1995]**, p.10.)

Málta, Ciprus) esetében öt éven belül, a kevésbé fejletteknél 12-17 éven belül. Ezenfelül az EK kedvezményes elbánásban részesítette volna a Mediterrán mezőgazdasági export jelentős részét (80%-át), illetve pénzügyi segítséget és a vendégmunkás kérdés egységes kezelését ajánlotta a mediterrán országoknak. Az eredeti tervek 1973. decemberére tervezték a megállapodás létrejöttét – a körülmények azonban alapvetően megváltoztak addigra.

A mediterrán országok már a miatt is elvetették a tervet, mivel az a szabadkereskedelemre összpontosított⁴², a kooperáció és az agrár-kereskedelemre vonatkozó engedmények ehhez képest a háttérbe szorultak. A Yom Kippur háborút követően az arab országok súlyos külpolitikai konfliktusba kerültek az Izraelt támogató országokkal, elsősorban Hollandiával, az OAPEC (az Arab Olaj-exportáló Országok Szervezete) pedig bojkottot vezetett be a nyugati országok ellen. A konfliktusnak is köszönhetően az olaj ára a többszörösére emelkedett, ami a világgazdaság strukturális válságához és az EK gazdasági fejlődésének megtorpanásához vezetett. A gazdasági recesszió a GMP-re fordított figyelmet és még inkább a felhasználható pénzügyi források nagyságát visszavetette. A Globális Mediterrán Politika elképzeléseinek megvalósulását a Közösségen belüli ellentétek is hátráltatták: Olaszország és Franciaország féltették agrárpiacukat a konkurenciától, Nagy-Britannia pedig a Brit Nemzetközösségi tagokat favorizálta a mediterrán államokkal szemben.

Mindezek hatására az EK 1974 végére lemondott az egységes, a régió országait összefogó megállapodásnak az eredeti elképzelésekben szereplő gondolatáról. A GMP keretében külön-külön kötöttek új – társulási szerződésnek nevezett – egyezményt a mediterrán országokkal, *Marokkóval* (1976), *Algériával* (1976), *Tunéziával* (1976), *Egyiptommal* (1977), *Jordániával* (1977), *Szíriával* (1977) és *Libanonnal* (1977). *Izraellel* politikai okok miatt különleges elbánást biztosító szabadkereskedelmi megállapodást írtak alá 1975-ben, míg *Libia* továbbra sem kívánt semmilyen megállapodást kötni a Közösséggel.

⁴² A reciprocitással (tehát hogy a Mediterrán országok a kedvezményekért cserébe viszont-kedvezményeket tesznek) az USA, sőt az EK északi szárnya sem értett egyet. (Lister [1995], p.11.)

A nem-tag dél-európai országokban 1974-75-ben lejátszódó események⁴³ folyamán az érintett országok csatlakozási tárgyalást kezdtek az EK-val, melynek eredményeképpen Görögország 1981-ben, Spanyolország és Portugália 1986-ban az EK tagjaivá váltak. Az EK-nak ez a második, déli bővülése a 80-as években egyértelműen előnytelenül érintette a többi mediterrán államot. A szabadon bekerülő görög, spanyol és portugál agrártermékek kiszorították őket a közösségi piacról. Kompenzációként ugyan az 1987-95-ös időszakban a déli mediterrán országok agrártermékeire ugyanazt a vámlebontási rendet alkalmazták, amit a spanyol és portugál mezőgazdasági termékekre, de komoly korlátozásokkal, hiszen ezt a kedvezményt csupán az 1980-84 közötti átlagos exportnak megfelelő mennyiségre adták, ami nem tette lehetővé sem az export, sem a termékskála bővítését.

4.2.2 A Globális Mediterrán Politika értékelése

A külső körülmények (olajárrobbanás, recesszió, kibővítési hullámok) kétségkívül komoly negatív kihatással voltak a GMP sikeres megvalósítására, e mellett azonban számos belső tényező is közrejátszott a megállapodások és a végrehajtás közötti ellentmondások kialakulásába:

- Az a szándék, hogy növeljék a mediterrán országok Közösségbe irányuló exportját ütközött a Közösség saját termékeit védő törekvéseivel, különösen a textil és ruházati, valamint az agrártermékek esetében.
- A mezőgazdasági termékeknek biztosított koncessziók szelektívek voltak, és a mediterrán országok export-lehetőségeit a különböző protekcionista intézkedések (kvóták, ideiglenes import-korlátozások, referencia-árak, minimum árak, stb.) is korlátozták, amik a vámengedményeknél jóval nagyobb hatással bírtak.
- Az ipari termékek esetében a mediterrán országoknak szerződésben biztosított vámmentes behozatal lehetőségének homlokegyenest ellentmondtak a néhány

⁴³ Görögországban, Portugáliában és Spanyolországban is a korábbi autoriter berendezkedés demokratikusabb, az EK-val szorosabb kapcsolatot fenntartani kívánó rendszerek váltották fel.

év múlva a textil és ruházati termékekre bevezetett protekcionista intézkedések.

- Az együttműködési programokhoz és támogatásokhoz hiányzott a megfelelő pénzügyi alap. A pénzügyi protokollokban biztosított források inadekvátak voltak a mediterrán országok fejlesztési céljainak támogatására.
- A társulási és együttműködési tanácsok ritkán ülészttek.
- A mediterrán országok és a Közösség közötti egyezmények bilaterális szintűek maradtak, ami gyakran vezetett az egyes országok eltérő kezeléséhez.

A GMP-ben meghirdetett szándékok végül alig valósultak meg. Nem volt globális, hiszen az egyes országokkal külön állapodtak meg. A társulási szerződés, bár elvileg nagyobb kedvezményeket biztosított, mint egy szabadkereskedelmi megállapodás, valójában kevés konzultációs jogot adott a társulóknak, és egy esetleges csatlakozás lehetőségéről említést se tett. Az EK, ha érdekei úgy kívánták akár egyoldalú lépésekkel is megvédte mezőgazdaságát, a könnyűipar fejlődését ugyanakkor a textiltermékekre érvényes exportkorlátozások gátolták.

Talán éppen a nagy érdeklődésből adódó ellenérdekeltségeknek köszönhető az, hogy míg az EK és a volt afrikai gyarmatok közötti viszonyt a Loméi Konvenció viszonylag koherensen szabályozta, addig a mediterrán kapcsolatok esetében nem létezett ilyen egységes koncepció. A Közösség inkább reaktív, mint pro-aktív politikát folytatott, azaz inkább utánament az eseményeknek, mintsem alakította volna azokat. Az elképzelések hiányában természetesen fontos szerepet játszottak a történelmi változások is. A Közösség ennek ellenére több egyezményt is kötött a térség országaival, ezek azonban multilaterális alapokon álló intézményi keretek helyett *bilaterális megállapodások* voltak.

A 4. fejezet összefoglalása

A Mediterráneumot mindig is szoros szálak fűzték Európához, az Európai Közösség már megalakulását követően preferenciális kapcsolatba lépett a térség

több országával, a 70-es évek elejére pedig már szinte mindegyikkel kötött valamilyen kereskedelmi megállapodást.

A külön-külön kötött megegyezések egyenetlensége, valamint számos külső és belső tényező (EK északi bővítése, olajpiaci helyzet változása) eredményeképpen a Közösség meghirdette a Globális Mediterrán Politikáját, amely azonban felemásan sikerült: a globalitás helyett ismét bilaterális alapon kötöttek ún. társulási egyezményeket a déli mediterrán országokkal. Az aszimmetrikus preferenciák látszólag a déli országoknak kedveztek, valójában a Közösség pontosan azokban a szektorokban védte legerősebben, amelyek a déliek számára export-lehetőséget nyújtottak. A három európai mediterrán ország csatlakozása a 80-as években tovább rontotta a déli országok pozícióját az európai piacon.

5. fejezet

A kereskedelmi kapcsolatok alakulása

Ebben a fejezetben azt kívánjuk áttekinteni, hogyan alakult, fejlődött a megkötött preferenciális szerződések hatása alatt az EK és a mediterrán országok kereskedelmi kapcsolata, és milyen helyzet alakult ki ezek eredményeképpen a 90-es évek közepére, végére.⁴⁴

5.1 A Mediterráneum az EU külkereskedelmében

A mediterrán országok az EU teljes kereskedelmi forgalmában jelenleg 4% körüli szinten mozog. (6. táblázat) Az export aránya az összexportban az 1958-as 7.8%-ról 1988-ra 3.9 %-ra esett vissza, míg az import a kezdeti 4.5%-os szintről 3.2%-ra – igaz, közben volt 5% fölött is.

6. táblázat

A mediterrán országok részesedése az EK összkereskedelmében, 1958-1998 (%)

	1958	1963	1968	1973	1978	1983	1988	1993	1998
Export	7.8	5.4	4.9	5.0	5.7	5.9	3.9	4.0	4.3
Import	4.5	4.7	5.1	3.8	3.5	5.0	3.2	3.5	2.7

Forrás: Eurostat, 2000

A csökkenésben természetesen szerepet játszott az EK dinamikus bővülő belső kereskedelme is. Ha csak az EK külkapcsolataiban vizsgáljuk a Mediterráneum szerepét, akkor az a hetvenes évek 5% körüli szintjéről fokozatosan nőtt, majd az 1986-os olajáresés miatt az akkori 8%-os szintről

⁴⁴ A fejezetben szereplő táblázatokban többnyire a frissebb adatokat szerepeltettem, azonban egyes, már az Euro-mediterrán Partnerséggel is összefüggő folyamatokat a 8. fejezetben emelek majd ki.

hirtelen lecsökkent. Az átmeneti visszaesést követően az 1990-es években ismét növekedésnek indultak a kereskedelmi kapcsolatok, elsősorban az EU export gyors növekedése révén.

1998-ban az EU külkereskedelmi forgalmának mintegy 10%-át tette ki a Mediterráneum, exportjának 11.9%-a irányult a térségbe, importjának viszont csak 8.0%-át szerezte be ezekből országokból. A különbség az abszolút számokban is megmutatkozik, az EU kereskedelmi többlete 1998-ban 29 milliárd euro volt, 3 milliárddal több mint az előző évben. A deficit a 90-es évek közepére nőtt ilyen mérvűre, korábban (egészen 1992-ig) 3 milliárd euro alatt volt. A deficit növekedésének oka az EU export dinamikus növekedésében található: míg az EU exportja az 1991-es 48.4 milliárd euróról 86.8 milliárdra nőtt, az import az adott időszakban csupán 45.1 milliárdról 57.3 milliárd euróra! (7. táblázat)

7. táblázat

Az EU mediterrán kereskedelme, 1991-1998 (millió euro)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Export	48 430	47 812	56 503	58 285	64 511	73 158	83 821	86 812
Import	45 123	42 631	40 735	44 316	44 980	49 611	57 342	57 327

Forrás: Eurostat, 2000

A kereskedelem áruszerkezetét vizsgálva (8. táblázat) azt állapíthatjuk meg, hogy a mediterrán országok EU kereskedelmét továbbra is a energiahordozók exportja dominálja (32.7%), az EU import-szükségletének 9.5%-át szerzi be Algériából, amely az Unió 2. legnagyobb energiaimportőre. Ugyanakkor jelentősen megnőtt a feldolgozóipari termékek exportja (50.1%). Ezen belül elsősorban a textiliparé (4,1%) illetve az erre épülő ruházati iparé (18.4%) a vezető szerep, ahol Törökország a 2., Tunézia az 5., Marokkó pedig a 6. helyezést foglalja el a partnerek rangsorában. Az agrártermékeknel a zöldség és gyümölcsexport a legjelentősebb (5.4%), itt Törökország (2.) mellett Marokkó és Izrael fontos partnerek. Az EU exportjában a feldolgozóipari termékeké (71.5%), ezen belül is a járműiparé (9%), és a gépiparé (7.2%) a vezető szerep.

8. táblázat

*Az EU-mediterrán árukereskedelem szerkezete,
1990 és 1998 (millió euro)*

SITC	EU export				EU import			
	1990	%	1998	%	1990	%	1998	%
0. Élelmiszer és élőállat	4 238	9.3	5 539	6.4	3 040	7.1	3 786	7.2
1. Hal és dohány	298	0.6	707	0.8	166	0.4	227	0.4
2. Nyersanyag	995	2.2	2 143	2.5	1 666	4.0	2 134	4.1
3. Energia-hordozók	1 096	2.4	2 139	2.5	16 958	40.1	12 773	24.4
4. Olaj és zsiradék	350	0.8	620	0.7	140	0.3	192	0.3
5. Vegyi termékek	5 137	11.3	10 577	12.2	2 012	4.8	2 885	5.5
6. Késztermék	10 491	23.0	18 148	20.9	5 091	12.0	8 736	16.6
7. Gép és jármű	17 476	38.3	35 675	41.1	3 753	8.9	9 673	18.5
8. Egyéb késztermék	3 922	8.6	8 635	9.9	8 039	19.0	14 636	28.0
9. Nem besorolt termék	1 625	3.5	2 628	3.0	1 423	3.4	2 285	4.4
Összesen	45 628	100.0	86 810	100.0	42 288	100.0	57 327	100.0

Forrás: Eurostat, 2000

Mint azt már fentebb is említettük, az egyes EU országok külkapcsolatában eltérő szerepet játszik a Mediterráneum. (9. táblázat) A déli országoknál 10% körüli illetve azt meghaladó a Mediterráneum részesedése (pl. Görögország exportjában 42.1%), az északi országok, különösen az újonnan csatlakozó Svédország és Finnország esetében azonban az export 5% körüli szinten van, míg az import a 2%-ot sem éri el. A kereskedelmi forgalom abszolút nagyságát tekintve Németországé a vezető szerep (33.3 milliárd euro), megelőzve Olaszországot (29.0 milliárd euro) és Franciaországot (27.0 milliárd euro). A szufficit nagy részét is ez a 3 ország könyvelheti el (egyenként 5-6 milliárd euro), a 15 EU országból egyedül Portugália rendelkezik árukereskedelmi hiánnyal a Mediterráneum irányában.

9. táblázat

*Az egyes EU országok mediterrán kereskedelme
(1998, millió euro)*

	<i>Mediterrán export</i>	<i>Összexport %-ában</i>	<i>Mediterrán import</i>	<i>Összimport %-ában</i>	<i>Többlet/ hiány</i>
Ausztria	2 938	14.3	1 744	10.7	1 194
Belgium, Luxemburg	6 063	15.7	3 618	8.3	2 445
Dánia	868	5.9	356	2.9	512
Finnország	974	5.7	153	1.5	821
Franciaország	16 781	15.6	10 242	11.5	6 539
Görögország	1 898	42.1	1 267	14.2	631
Hollandia	4 374	10.8	2 723	4.4	1 651
Írország	817	4.6	335	2.8	482
Nagy-Britannia	7 691	7.5	5 116	3.9	2 575
Németország	19 513	9.2	13 775	8.0	5 738
Olaszország	16 711	17.6	12 324	16.7	4 387
Portugália	350	8.7	516	6.9	-266
Spanyolország	5 606	20.3	3 989	11.3	1 617
Svédország	2 167	6.8	480	1.7	1 687
<i>Összesen</i>	<i>86 812</i>	<i>11.9</i>	<i>57 327</i>	<i>8.0</i>	<i>29 485</i>

Forrás: Eurostat, 2000

5.2 Az EU a mediterrán országok külkereskedelmében

Fordítva, tehát a Mediterráneum szempontjából vizsgálva az Európával fenntartott kereskedelmi kapcsolatokat, a következőket állapíthatjuk meg. Mediterráneum számára az Európai Unió az elsődleges kereskedelmi partner (10.

táblázat), árukereskedelmének közel 50%-át bonyolítja vele, jóval megelőzve akár Amerikát (15%), akár Ázsiát⁴⁵ (10%).

Jelentős az eltérés a mediterrán régió belül az egyes ország-csoportok tekintetében. Az EU részesedése a Magreb országok esetében a legnagyobb, átlag 65% százalékos: ezen belül is Tunézia áruexportja 80%-ban az EU tagállamokba irányul. Az EU-val hivatalosan a legszorosabb kapcsolatban lévő 3 ország, a csatlakozási tárgyalásokat folytató Málta és Ciprus, valamint az EU-val vámunióban álló Törökország 50%-os EU kereskedelmével csak a Magreb országok mögött áll. Végül a Masrek országoknál az EU átlagos részesedése alig éri el a 40%-ot.

10. táblázat

Az EU részesedése az MPO-k külkereskedelmében, 2000

	<i>Import</i>	<i>Export</i>	<i>Összes</i>
Tunézia	71,6	80,0	75,0
Marokkó	57,9	74,7	64,5
Algéria	58,0	62,7	61,2
Törökország	48,9	52,5	50,1
Málta	60,0	33,4	48,8
Ciprus	51,6	36,5	48,6
Szíria	29,6	65,0	48,6
Libanon	45,9	24,1	43,8
Izrael	43,3	27,2	35,8
Egyiptom	34,1	40,0	25,6
Jordánia	33,0	3,3	25,6
Palesztin Ö.	15,4	0,4	13,5
MPO-k	47,5	48,4	47,8

Forrás: Európai Bizottság [2002b]

⁴⁵ A közel-keleti országok nélkül.

Az olaj- és gázexportjára támaszkodó Algéria és Szíria kivételével valamennyi Mediterrán ország jelentős kereskedelmi deficittel rendelkezik az EU-val szemben. A teljes 28 milliárd dolláros deficit (1998) legnagyobb része a három "nagy"-é – 8.8 milliárd Izraelé, 5.7 milliárd Törökországé és 4.2 milliárd Egyiptomé – de a kereskedelmi forgalomhoz viszonyított deficit a többi ország esetében is jelentős.

Az elsősorban a feldolgozóipari passzívumnak köszönhető árukereskedelmi deficitet a mediterrán országok nagy részénél már eddig is a szolgáltatások és a tőkemérleg aktívuma fedezte. Egyiptom esetében például az árukereskedelmi mérleg 7.6 milliárd dolláros teljes deficitjét a különböző szolgáltatásokból származó bevételek (szuezi csatorna 3.2 milliárd, turizmus 2.6 milliárd) illetve a főként az olajtermelő arab országokban dolgozó vendégmunkások 3.2 milliárdos hazautalásai ellentételezték. Más országoknál is hasonlóak a deficitcsökkentő tényezők: Törökország 13.2 milliárd dolláros árudeficitjét a szolgáltatási mérleg 10 milliárdos szufficitje (ebből 5 milliárd a turizmus) illetve németországi vendégmunkások 3.3 milliárdos transzferje ellensúlyozza, és ha kisebb összegekkel is, de Marokkónál, Tunéziánál és Ciprusnál is hasonlóan fontos a szerepe a turizmusnak, illetve az első kettőnél a vendégmunkások hazautalásának, Ciprusnál pedig a különböző kereskedelmi szolgáltatásoknak.

5.3 A gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok kilátásai

Az, hogy a mediterrán országok számára elsődleges jelentőségű az Európai Unióval folytatott kereskedelem, és hogy nem képesek fejlődni az uniós kapcsolatok erősítése nélkül, elég egyértelműen látszik. Az azonban, hogy az Unió számára is valódi gazdasági érdek a Mediterráneum fejlődése, már kevésbé egyértelmű.

Egyrészt, mint azt láthattuk, a mediterrán kereskedelem az EU külkereskedelmének elég kis hányadát teszi csak ki, másrészt a gazdasági növekedés jelenlegi üteme alapján sem mondhatjuk azt, hogy a térség különösen perspektivikusnak tűnne. A mediterrán országoknak már jelenleg is az Európai

Unió az elsődleges kereskedelmi partnere, a magas exportrészesedés miatt az EU ide irányuló exportjának további növekedését csak ezen országok gazdasági növekedése révén érheti el.

A mediterrán kereskedelem jelentőségét mutatja ugyanakkor, hogy míg a latin-amerikai országok 10000 dollárnyi GDP növekedése csak mintegy 200 dollárral növeli meg az EU ide irányuló exportját, a mediterrán országok esetében ugyanekkora növekedés 1300 dollárnyi EU exportnövekedést von maga után. (Regnault [1995], p.244.) Vagyis az EU-nak tisztán gazdasági szempontból is megéri támogatni a mediterrán országokat, amennyiben ugyanis csak egy százalékpontnyival magasabb a növekedési ráta ezekben az országokban, az évi 400 millió dollár pluszexportot jelent az EU-nak.

További fontos érv a Mediterráneum gazdasági jelentősége mellett, hogy a közép-kelet-európai országok EU csatlakozását követően egyértelműen a Mediterráneum válik Európa elsődleges expanziós területévé, földrajzi közelsége miatt lehetőség adódik az európai gazdasági övezetbe való szerves bekapcsolására.

Az 5. fejezet összefoglalása

Az Európai Unió textil- és agrártermékeket érintő protekcionizmusa miatt hosszú ideig az energiahordozók voltak a mediterrán országok legfontosabb kiviteli cikkei. A 90-es években a világgazdasági folyamatok és egyes mediterrán országokban lezajlott gazdasági szerkezet-változás hatására megnőtt a feldolgozóipari termékek aránya, Izrael mellett elsősorban Törökország, illetve Tunézia és Egyiptom részéről. A két régió árukereskedelmének mérlege ennek ellenére egyre inkább az Európai Unió irányába billen el, amit a mediterrán országok a szolgáltatási és tőkemérleg aktívumából fedeznek.

A két régió kereskedelmi kapcsolatait természetesen aszimmetria jellemzi, hiszen a mediterrán országok számára az Európai Unió a legfontosabb partner, az EU számára ugyanakkor a Mediterráneum jelentősége jóval korlátozottabb. Az EU-nak azonban megéri támogatni a mediterrán országok gazdasági fejlődését, a

magasabb növekedési ráta ugyanis más régiókhoz viszonyítva magasabb többlet-exportot indukál.

6. fejezet

A Mediterráneum, mint kihívás az EU számára

A Mediterráneum nem kizárólag, sőt, mint láthattuk, nem elsősorban a gazdaság és a kereskedelem területén fontos az Európai Unió számára. A nemzetközi politikai változások hatására is egyre világosabbá válik, hogy a régió olyan biztonságpolitikai kockázati tényezőt jelent, amely bár nem közvetlen katonai fenyegetésben testesül meg, mégis számos területen hat az Unió jövőjére. Nézzük most meg, mely tényezők érintik, jelentenek kihívást az Európa Unió számára.

6.1 Demográfiai változások, jövedelmi különbségek, migrációs nyomás

6.1.1 Demográfia trendek

A Mediterráneum déli szegélye a XIX. században még meglehetősen ritkán lakottnak volt mondható. Bár pontos számok nem állnak rendelkezésre, a szóban forgó területet többé-kevésbé lefedő Ottomán Birodalomnak 1870-ben mintegy 12.5 millió alattvalója volt, és a Magreb lakossága még 1930-ban sem haladta meg a 15 milliót. (Pierros – Meunier – Abrams [1999], p.11.) Az ezt követő évtizedekben azonban - az orvosi ellátás fejlődése, a higiénias viszonyok javulása, a jobb élelmiszerellátás következtében - felgyorsult a népesség növekedése.

A (déli) Mediterráneum teljes népessége 1995-ben 211 millió lakos volt (*1. táblázat*), tehát meghaladta az EU mediterrán országainak együttes népességét (170 millió). A Mediterráneum északi és déli felének népességében bekövetkező súlyponteltolódásra jellemző, hogy míg 1950-ben az északi és déli oldal népességének aránya 2:1 volt észak javára, addig 2020-ra 1:2 lesz.

Az arányeltolódást a termékenységi mutatók eltérése is egyértelműen alátámasztja. Míg a dél-európai országok esetében 1,3 és 1,8 között van az egy

nőre jutó átlagos gyermekszám, addig a déli part országaiban ez 3,5 és 6,5 között mozog, aminek köszönhetően a növekedési ráta is 2-3%-kal magasabb ezekben az országokban.

Mivel az EU öregedő népességével szemben a déli részen a jelenlegi népesség 35-40%-a 15 évesnél fiatalabb, így még ha lassulna is a jelenleg 2% fölötti átlagos növekedési ütem, a növekedésért felelős korcsoport már megszületett. A kérdéses országok nagy része nem folytat szigorú népesedési politikát, egyes országok a nemzeti nagyság zálogát látják a növekvő népességben, a szabályzásra intő politikát pedig a nyugat fondorlatának tartják.

A népességrobbanással párhuzamosan nőtt az urbanizáció foka is ezekben az országban, a lakosság túlnyomó többsége a tenger menti sávban összpontosul, ami a túlnépesedett városokban jelentkező lakhatási, slumosodási, megélhetési problémák mellett nagymértékben veszélyezteti a Földközi-tenger ökológiai egyensúlyát is.⁴⁶ Most tekintsük át, milyen negatív és az Unió számára is veszélyeket rejtő következményekkel jár ezen országok túl gyors népesedési üteme.

6.1.2 Népeség-növekedés és gazdasági fejlődés

A népesség-növekedéssel a gazdasági fejlődés alig tudott lépést tartani: az elmúlt évtized népeségi és GNP növekedési mutatóit összevetve (11. táblázat) azt állapíthatjuk meg, hogy Algéria, Marokkó, Jordánia, és Szíria, de meglepő módon Izrael esetében is az egy főre jutó GNP csökkent. Bár a régió gazdasági növekedése a várakozások szerint felgyorsul, a magas népszaporulat miatt a jövedelem-különbségi szakadék Európával várhatóan még sokáig megmarad: a Mediterráneum egy főre jutó GNP-je alig haladja meg a kétezer dollárt, míg az EU átlaga húszezer dollár fölött van, és a dél-európai (mediterrán) tagállamok esetében is 18 ezer dollár körüli az átlagos érték.

⁴⁶ Bár e tekintetben jelenleg még az északi országok felelőssége a nagyobb. E kérdéssel a 6.3.5 pontban foglalkozunk részletesebben.

11. táblázat
Népesedési és nemzeti jövedelmi adatok
(1998)

	<i>Népesség</i> <i>(ezer fő)</i>	<i>Növekedés</i> <i>(1990-98)</i> <i>%</i>	<i>GNP (millió</i> <i>US\$)</i>	<i>Növekedés</i> <i>(1990-98)</i> <i>%</i>	<i>GNP/fő</i> <i>(US\$)</i>
<u>Európai</u>					
Ciprus	753	1.4	8 983	2.7	11 920
Málta	377	0.9	3 807	12.6	10 100
Törökország	63 451	1.8	200 530	2.9	3 160
<u>Magreb</u>					
Algéria	29 922	2.6	46 389	-1.0	1 550
Marokkó	27 775	2.1	34 421	0.4	1 240
Tunézia	9 335	1.9	19 193	2.6	2 060
<u>Masrek</u>					
Egyiptom	61 401	2.3	79 185	2.7	1 290
Izrael	5 963	3.5	96 483	2.2	16 180
Jordánia	5 563	5.2	5 252	2.1	1 150
Libanon	4 210	2.1	14 975	4.5	3 560
Szíria	15 277	3.3	15 532	1.3	1 020
<i>Mediterrán</i>	<i>224 027</i>	<i>2.2</i>	<i>524 750</i>	<i>2.5</i>	<i>2 343</i>

Forrás: World Development Indicators, 2000

A régió komoly foglalkoztatási problémákkal küzd. A munkanélküliség a legtöbb országban magas, az átlag 15% körül mozog. Különösen magas a munkanélküliség szintje Algériában (30%), Marokkóban (22%), Jordániában és Szíriában (mindkettő 20% körül), nem beszélve a Palesztín Önkormányzat területéről, ahol az Izrael elleni intifáda (felkelés) kitörése óta katasztrofális a helyzet.⁴⁷

Mínthogy a munkanélküliség elsősorban a munkaerőpiacra belépő fiatalokat érinti, sok helyen a fiatalok több mint fele munkanélküli. Különösen

⁴⁷ Többek között azért, mert Izrael a terrortámadások miatt igyekszik kirekeszteni a palesztinokat az izraeli területéről, márpedig a palesztinok jelentős részét ott foglalkoztatták.

súlyos a helyzet Egyiptomban és Szíriában, ahol a fiatal pályakezdőknek sorba kell állni állásért, itt a munkanélküliek 80%-a ebből a csoportból kerül ki. (**Diwan – Walton [1998]**, p.56.) Jordánia, Marokkó és Tunézia esetében ugyanakkor az utóbbi évek reformjainak hatására a munkanélküliek több, mint felét az állásukat elvesztők adják. Jelenleg 9 millió ember van munka nélkül a térség országaiban, számuk 2010-re megduplázódhat. (**Aliboni [1996]**, p.11.) A túlnépesedés azonban a munkanélküliség mellett számos más probléma gyökere is lehet.

6.1.3 Migráció

Ha a gazdasági növekedésbe vetett remények nem teljeseznek be, és az életkilátások tovább romlanak, a mediterrán országokban sokan valószínűleg a migrációban látják majd az egyedüli lehetőséget - az elsődleges célterület pedig természetesen az Európai Unió.

A század első felében még kölcsönös volt a migráció, sőt, valójában fordított irányú, hiszen ekkor még az európai (főként francia) telepések áramlottak át Észak-Afrikába. A gyarmati függetlenedés azonban megállította ezt a folyamatot, a fellendülő európai gazdaságok növekvő munkaerő-igénye az ötvenes évek végétől pedig már nagyban merített a mediterrán országok munkaerő-kínálatából – a Németországban, Franciaországban és a Benelux államokban élő bevándorlók nagy tömegei ekkor érkeztek. Más típusú az olasz-, spanyol- és görögországi: míg néhány évtizede ezek az országok maguk is a migráció forrásai voltak, a megváltozott gazdasági és politikai körülmények között mára célországokká váltak, nem kis részben a csónakokon érkező illegális bevándorlók cél-országává.

Jelenleg több mint 10 millió észak-afrikai és közel-keleti bevándorló él az Európai Unióban. A legnagyobb lélekszámú csoport a Németországban élő több mint 2 millió török, valamint a Franciaországban nagyjából hasonló nagyságrendben élő magrebiek (60% algériai, 25% marokkói, 15% tunéziai). Belgiumban és Hollandiában mind a török, mind a magrebi közösség létszáma jelentős, a skandináv országokban, Ausztriában (valamint Svájcban) a törökök,

míg Olaszországban és Spanyolországban főként magrebiek (ezen belül is elsősorban a marokkóiak) vannak túlsúlyban.⁴⁸ (**Safir [1995]**)

Noha a migráció szabályozása a tagállamok szempontjából rendkívül fontos lenne, az EU-nak máig nem sikerült közös bevándorlási politikát kialakítania. A témában született dokumentumok is csupán érintőleg foglalkoznak ezzel a rendkívül összetett és sürgős megoldásra váró problémával, és egyelőre nem látszik kirajzolódni semmilyen egységes politika.

Az Európába migrálás lehetősége, különösen az észak-afrikaiak számára bizonyos értelemben a szelep volt a fedőn, ami a belső feszültséget csökkentette⁴⁹. Ha megszűnik ez a „szelep”, a belső feszültség nem tud levezetődni, és ez robbanás-veszélyes helyzetet eredményezhet az egész régióban. (**Vanderwalle [1996]**)

A Masrek országok munkaereje számára az Öböl-államok jelentette az elsődleges célt, a 90-es évekre azonban itt is megszűntek a lehetőségek: az olajállamok a nyolcvanas évektől kezdődően egyre kevésbé arabokat, helyettük inkább más nemzetiségű (főként pakisztáni és bangladesi) munkaerőt foglalkoztatnak, az Öböl-háború idején pedig hazaküldték az Irak mellett kiálló országok munkásait, ami a jemeniek és jordánok mellett elsősorban a palesztinokat érintette.

6.2 Az iszlám fundamentalizmus

A demográfiai robbanás miatt megnövekvő migrációs nyomás mellett biztonsági kihívást jelenthet Európa számára a Mediterráneum az iszlám fundamentalizmus terjedése révén is.

6.2.1 Az iszlám fundamentalizmus megítélése

⁴⁸ Az albánokat, jugoszlávokat, fekete-afrikaiakat itt nem vettük figyelembe.

⁴⁹ Hasonló szerepet játszik, mint amit a XIX. században Amerika jelentett Európának.

Felmerül természetesen a kérdés, hogy vajon az iszlám, és azon belül is az iszlám fundamentalizmus mennyiben veszélyezteti Európát és a nyugati világot.

Egyesek Huntingtonon álláspontját teszik magukévá (**Huntington [1996]**, **Rovan [1995]**), mely szerint a poszt-bipoláris rendszert a civilizációk harca határozza meg, és ebben a tekintetben az iszlám a nyugati, keresztény civilizáció legfőbb „ellenlbasának” tekinthető. Ezt a nézetet „neo-orientalistának” is nevezhetjük (**Hunter [1998]**, p.71), amennyiben az iszlámnak inherens jellegzetességeket tulajdonít, amelyek a körülmények változásától függetlenül jellemzőek rá. Ezen vélemény követői úgy látják, az iszlám nem képes változni, a demokrácia, a modernség alapvetően ellentétesek vele, ennek megfelelően a Nyugattal való viszonya is szükségképpen ellenséges. A megoldás az iszlám elszigetelése, visszaszorítása lehet csak.

Más kutatók szerint viszont (például Hanafi, Tibi) felesleges mitizálni, és új ellenségnek kikiáltani az iszlámot. Maga a fundamentalizmus (nem elsősorban a terrorszervezetek, hanem a gondolatvilág) a muszlim országok modernizációs problémáira adott alternatív válaszlehetőség, így nem a Nyugat, csupán a nyugati módszerek illetve az ezeket utánozni próbáló rezsimek ellen irányul. Francois Burgat neves iszlám-kutató a kulturális emancipáció és autonómia igényét látja benne, szerinte az iszlámizmus jelensége „a gyarmati felszabadulás harmadik fázisa. Az első volt a politikai – a függetlenségi mozgalmak. A második a gazdasági – a Szezi-csatorna államosítása Egyiptomban, vagy az olaj Algériában. Az utolsó fázis a kulturális...”⁵⁰ Az iszlám ezen vélemények szerint változásra, alkalmazkodásra, megújulásra képes eszme, amely a történelem tanúsága szerint is rengeteg mindent képes befogadni, adaptálni.

A Nyugat és az iszlám világ kapcsolatának jövőbeli alakulására alapvető befolyással van az, hogyan látja a nyugati világ az iszlámot. E tekintetben az elmúlt időszak eseményeinek elég erős negatív hatása volt: a 2001. szeptember 11-i terrortámadás, amely egyértelműen a Nyugati világ ellen intézett támadás, és az izraeli öngyilkos merényletek fanatizmusa sokakban az első nézet irányába billenti ki a mérleget. Óriási hiba lenne ugyanakkor, ha néhány kétségkívül

⁵⁰ Az idézet forrása: “Les Islamist en Europe”, *l'Express*, 1994. május 6.

szomorú és elfogadhatatlan jelenség miatt az elutasítás és ellenségkép-keresés kerekedne felül, a másik nézeteinek megismerése és megértése helyett.

6.2.2 Fundamentalizmus az egyes mediterrán országokban

Fundamentalista erők jelenleg egyik országban sincsenek a politikai életben meghatározó erőként jelen, azonban több ország példája is bizonyítja, hogy a politikai küzdőtérrel kizorítva sokszor még nagyobb problémát jelenthetnek.

A politikai hatalom viszonyát a fundamentalista mozgalmakkal az egyes országokban a következőképpen tipologizálhatnánk (elsősorban **Hudson [1994]** alapján):

- erőszakos kirekesztés: Szíria, Algéria 1991 után (továbbá Líbia, Irak)
- marginalizálás: Egyiptom, Tunézia, Törökország
- megelőzés: Marokkó (Szaúd Arábia, Szudán)
- korlátozott elfogadás: Jordánia, Libanon (Kuvait, Jemen)
- teljes elfogadás: Törökország (időszakosan), Algéria 1988-1991, Palesztina

Az *arab mediterrán országokban* a fundamentalizmus általában lappangó helyzetben, a politikai életből gyakorlatilag kirekesztve működik. A legtöbb országban fundamentalista párt nem is működhet legálisan, *Szíriában* például az aszadi vezetés szinte teljesen szétverte és visszaszorította a rendszer ellen tiltakozó iszlámistákat. Néhány országban (pl. *Egyiptom, Jordánia, Tunézia*) a 80-as, 90-es években történtek ugyan bizonyos liberalizálási kísérletek, ezek azonban óvatos és az államhatalom erős kontrollja alatt végrehajtott nyitások voltak.⁵¹ Bátrabban lépett a politikai nyitás útjára *Algéria*, ahol 1988-ban többpártrendszert vezettek be, így az iszlám fundamentalista pártok is indulhattak a választásokon. Az 1991-es parlamenti választásokon viszont kiszabadult a szellem a palackból, a hadsereg csak erőszakkal, a választások befagyasztásával és a győztes párt

⁵¹ A radikális erőket nem engedték indulni, illetve már előre maximálták a parlamentben megszerezhető helyek számát.

betiltásával tudta elkerülni a fundamentalista hatalomátvételt.⁵² Az algériai példát követően a többi ország még szigorúbb politikát folytat a fundamentalistákkal szemben, kivéve talán *Libanont* és *Palesztinát*, ahol a radikális fundamentalista mozgalmak (Hamasz, Hezbollah) elsődleges célpontja Izrael.

Törökországban a kemali szekuláris állammodell jelentősen meggyengítette az iszlámot. A nyugati világban félelmet keltett ugyanakkor az, hogy 1995-ben egy iszlámista párt nyerte a választásokat, majd néhány hónap múlva kormányzati pozícióba is került – sokakban a fundamentalizmus iráni és algériai térnyerése és annak következményei sejlettek fel. Úgy tűnik azonban, Törökország több tekintetben is különbözik az előbbiektől. Az állam-szervezetben kulcspozícióban lévő hadseregvezetés a kemali idők óta a nyugati elkötelezettség és a szekuláris berendezkedés fő ereje, ami az utóbbi idők történéseiben is megmutatkozott: az iszlámista kormányt megbuktatták, a jelenlegi kormány pedig további lépéseket tett az iszlámista erők visszaszorítására.

6.2.3 Az iszlám Európában

Az *Európai Unióban* mintegy 11-15 millió muszlim bevándorló él, a két legnagyobb befogadó nemzetnél, Franciaországban és Németországban is 4-5% a lakosságon belüli arányuk, de magas, 3% körüli Belgiumban, Hollandiában és Görögországban is, Nagy-Britanniában 2% körüli, Olasz- és Spanyolországban pedig 1% alatt van.

Az iszlám közösségek helyzete igen eltérő lehet az egyes országokban. Azokban az országokban – Olaszország, Spanyolország – ahol csak az elmúlt évtizedben jelentek meg nagyobb számban muszlim bevándorlók, még nem alakult ki formalizált viszony irányukban. Más országok – így Görögország és Németország – nem kívánva asszimilálni közösségeiket, állampolgárságot sem ad nekik. Franciaországban éppen ellenkezőleg, az asszimiláció, a közösségek

⁵² A témával részletesebben foglalkozik **Szigetvári [1999]**: Az iszlám fundamentalizmus Algériában, in: Valóság, 2.szám

integrálásának igénye erősebb (**Bistolfi [1995b]**, pp. 27-28.), bár ellenreakciókkal – lásd Nemzeti Front – itt is találkozhatunk.

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy az eltérő kulturális háttér illetve egyes helyeken a megjelenő xenofób megnyilvánulások miatt is a muszlimok többnyire szeparálódnak a befogadó nemzettől, identitásuk alapját az idegen környezetben egyre inkább az iszlámban találják meg. Általánosságban alacsony iskolai végzettségük miatt az EU jelenlegi magas munkanélkülisége is súlyosan érinti őket, gazdasági helyzetük és jövőkilátásaik romlása pedig oda vezet, hogy egyes radikális csoportok itt is követőkre találnak. Éppen ezért az EU számára a kölcsönös előítéletek oldása, a gettósodási és marginalizálódási folyamatok visszafordítása egyre sürgetőbb feladatává válik.

Az európaiak minden eszközzel igyekeznek a közöttük élő muszlim közösségek radikalizálódását megakadályozni. A muszlim szellemi vezetők képzése is központi témává vált, a tapasztalatok alapján ugyanis az Európában képzett vallási vezetők másként szocializáltak, más vallási (és politikai) üzenetet adnak a jövő generációjának. (**Cesari [1999]**, p.221.) Általános vélemény, hogy könnyebb a helyi muszlimokkal szót érteni, ha nem hat rájuk külső, iszlámista hatás.⁵³

Az iszlám erősödő jelenléte Európában túlmutat az iszlám közösség befogadásának vagy kirekesztésének kérdésén, valójában az európai identitásnak, az európai társadalmak és a vallási, közösségi eszméknek a sokkal alapvetőbb problémáját érinti. Franciaországban az erős republikánus hagyomány a vallás közéleti megjelenését erősen ellenzi, ami komoly konfliktusokat eredményez az ezzel homlokegyenest ellenkező muszlim hagyománnyal. Míg az észak-európai országok viszonylag toleránsabban tudnak kezelni egy új vallást a társadalomban, a dél-európai országokban a katolicizmus helyzete és szerepe megkérdőjelezi ezt.⁵⁴ (**Salamé [1998]**, p.33)

⁵³ Franciaország ebből kiindulva 1993-ban megtagadta egyiptomi és algériai mullahok (vallási vezetők) beutazását. (**Salamé [1998]**, p.31.)

⁵⁴ A 10.2 fejezetben részletesebben foglalkozunk azzal, hogyan látják az európaiak az iszlámot, milyen veszélyeket látnak benne megtestesülni.

Jelentős részben az iszlám el- és befogadásának kérdését jelenti Törökország EU-csatlakozása is. A törökök csatlakozásának halogatását, a felmerülő politikai, gazdasági indokoknál valószínűleg súlyosabban befolyásolja az ország muszlim vallása: az Európai Unió nem szívesen olvaszt magába egy kulturálisan ennyire eltérő entitást, különösen a már a határain belül is meglévő konfliktusokat figyelembe véve.

A boszniai háború felhívta a figyelmet az Európában élő muszlim etnikumokra is. A *Balkánon* számos országban élnek muszlimok, Albániában többségben, Bosznia mellett Macedóniában és Koszovóban (javarészt albán), valamint Bulgáriában (török) kisebbségben, ami a boszniaihoz hasonló etnikai-vallási konfliktusok gyökerévé válhat/vált.

6.3 További kihívások

A fent említett problémák mellett még számos olyan tényezőt említhetünk, amely a közeli jövőben kihívást jelenthet a térség országai és az Európai Unió számára is. A teljesség igénye nélkül tekintsünk át néhányat ezek közül.

6.3.1 Víz

Gondot jelent a vízkészletek korlátozott volta, hiszen a Mediterráneum a világ vízben egyik legszegényebb régiója. Egy modern gazdaság létezéséhez szükséges minimális vízmennyiséget a szakirodalom 1000 köbméter/év/fő meglétében látja biztosítva, ehhez képest a térségből 6 ország jelenleg is ez alatt a szint alatt van, 2025-re pedig szinte az összes ország alákerül a limitnek. (13. táblázat) A problémát – az ivóvízellátáson túlmenően (1 köbméter/fő/év) – a mezőgazdasági termeléshez szükséges víz hiánya illetve az ebből adódó fokozódó importszükséglet jelentik: Algéria és Egyiptom importjának már jelenleg is csaknem 1/3-át az élelmiszerek adják, de Jordánia, Szíria és Marokkó esetében is magasnak mondható ez az arány. A gazdasági növekedéssel fellendülő ipari termelés szintén a vízszükségletek növekedésével járhat.

A Közel-Keleten a víz stratégiai szerepe tehát egyre nagyobb lesz, ami a későbbiekben akár fegyveres konfliktus kiváltója is lehet, a vízkészletekkel kapcsolatos problémák teszik feszültté a szír-(iraki)-török valamint az egyiptomi-szudáni viszonyt, és egyik központi elemét képezik az Izrael, Jordánia, Szíria és a palesztinok között fennálló vitás kérdéseknek is.⁵⁵

12. táblázat

*Az egy főre jutó vízkészletek mennyisége
egyres mediterrán országokban (m³/év/fő)*

	1950	1990	2025
Algéria	1 770	700	350
Ciprus	n.a.	1 290	1 000
Egyiptom	2 560	1 120	630
Izrael	1 230	470	270
Jordánia	n.a.	260	80
Libanon	n.a.	1 600	960
Líbia	n.a.	160	60
Málta	n.a.	80	80
Marokkó	2 760	1 120	590
Tunézia	1 130	540	330

Forrás: Collomb – Lévy - Belle [1995], p.25., és Gleick [1993], p. 101.

6.3.2 Államhatárok

A regionális konfliktus kockázatát és az ebből adódó instabilitást tovább fokozzák a vitatott államhatárok, ezeket most csak felsorolás-szerűen, a konfliktusok gyökereinek részletes feltárása nélkül mutatjuk be.

⁵⁵ Izrael igyekszik kézben tartani az ország számára nélkülözhetetlen vizek forrásvidékét, ez adja részben a Golán-fennsík stratégiai jelentőségét is.

A legakutabb problémát a térségben természetesen Izrael határai jelentik. Izrael biztonságpolitikai megfontolásokból – az ENSZ BT döntéseivel is szembeszegülve – előbb Ciszjordániát és a Gáza-övezetet, majd a Golán-fennsíkot, a Sínai-félszigetet és Dél-Libanont is az ellenőrzése alá vonta. Az Egyiptommal kötött békeszerződést követően Izrael kivonta erőit a Sínai-félszigetről, 2001-ben pedig Dél-Libanonból is kivonult, a Golán kérdése azonban továbbra is vitatott, ahogy a palesztin állam létrejötte és annak formája is kérdéses egyelőre.

A határokkal összefüggő konfliktusforrások között kell említenünk a török-görög konfliktust, ami elsősorban az égei-tengeri szigetek és a ciprusi kérdés kapcsán jelentkezik. A független kurd állam megteremtésének kérdése Törökország és Szíria mellett Irakot és Iránt is érinti. Marokkó esetében Nyugat-Szahara vitatott státusa, a marokkói-algériai határ pontos helye és az afrikai spanyol birtokok hovatarozásának kérdése merül fel.⁵⁶

6.3.3 Fegyverkezési verseny

A meglévő konfliktusok veszélyességét fokozza, hogy a régió számos országában komoly fegyverkészlet halmozódott fel. A hidegháború idején a fejlődő országok katonai kiadásainak 1/3-át a Közel-Kelet és Észak-Afrika adta, (1970 óta több mint 1000 milliárd dollárt költöttek fegyverre), az arab országok a GDP átlag 10%-át fordították katonai kiadásokra, ami a világátlag kétszerese.

A nagy hagyományos fegyverállományok megléte önmagában nem jelent közvetlen veszélyt az európai országokra nézve, hiszen a fő katonai rizikó a konfliktusokból adódóan nem észak-dél, inkább dél-dél típusú. Komoly rizikóforrást jelenthet ugyanakkor a nem-konvencionális fegyverek elterjedése. A Földközi-tenger térségében Franciaországnak és nagy valószínűséggel Izraelnek van nukleáris fegyvere, Olaszország, Görögország, Törökország területén pedig a NATO állomásoztat ilyen fegyvereket. Az arab országok, bár egyelőre valószínűleg nem jutottak nukleáris fegyver birtokába, Izrael miatt nem mondanak

⁵⁶ A kérdéssel kapcsolatban részletesen ld. **Joffé [1997]**

le létrehozásának gondolatáról.⁵⁷ A nukleáris fegyvereknél is komolyabb problémát jelentenek a biológiai és kémiai fegyverek, amelyekkel valószínűleg a térség több országa is rendelkezik.

6.3.4 Nemzetközi bűnözés

További biztonsági kockázati tényezőként jelentkeznek az EU számára, és sok ponton kapcsolódnak a Mediterráneumhoz a nemzetközi bűnözés olyan elemei, mint a terrorizmus és a kábítószer-kereskedelem.

A terrorizmus összefoglaló fogalma természetesen sok különböző típusú és gyökerű jelenséget takar, jelenleg a legjellemzőbbek: a/ palesztin és más arab szervezetek és személyek Izrael ellenes akciói, b/ iszlám szélsőségesek amerikai (de akár európai) érdekeltségek elleni támadásai, c/ a saját rendszerük ellen tiltakozó szélsőségesek.⁵⁸

A Mediterráneumon keresztül vezet az útja az Európába érkező kábítószer jelentős részének is, az Európai Unió ellen-intézkedésként biztosítja például a pénzügyi forrásokat Marokkónak a kábítószer-ültetvények felszámolására.

11.2.1 Környezetszennyezés

⁵⁷ Mubarak egyiptomi elnök álláspontja szerint országa addig nem írja alá az atomfegyverek elterjedése ellen szolgáló Non-proliferation Treaty-t (NPT), amíg Izrael rendelkezik atomfegyverrel.

⁵⁸ Például turisták ellen végrehajtott merénylet Egyiptomban, melynek célja figyelem felkeltés, bosszú és az ország bevételi forrásainak korlátozása.

A Mediterráneumban egyre komolyabb problémát jelent a környezetszennyezés.⁵⁹ A környezetszennyezésért az északi oldal a fő felelős, Franciaország, Spanyolország és Olaszország 70-80%-át bocsátja ki az összes szennyezésnek. Az utóbbi időben azonban a gyors népességnövekedéssel párhuzamosan a déli oldal is egyre inkább „felzárkózik” a szennyező anyag kibocsátásban.

A szennyezés egyik fő okozója az urbanizáció. A Földközi-tengerrel határos országok 350 milliós össznépességéből 135 millió lakik a tengerparti sávban, és ehhez hozzá kell még venni a régióba látogató évi 100 millió turistát is. A déli part nagyvárosainak szennyvize sokszor tisztítatlanul ömlik a tengerbe, az északi oldalon a turistáknak épített szálloda-sorok sokszor folyamatos part-menti agglomerációit hoznak létre. És ekkor még nem szóltunk az ipar és a mezőgazdaság okozta szennyezésekről: egy évben 350 ezer tonna foszfát, 150 ezer tonna ásványi olaj, és még rengeteg más szennyező anyag kerül a tenger vizébe. (Pierros – Meunier – Abrams [1999], pp. 36-39.)

Az 6. fejezet összefoglalása

A Mediterráneum jelenti Európa déli határvidékét, és az Európai Unió egyre inkább ráébred, hogy nem lehet közömbös számára, milyen a térség országainak kilátása, milyen konfliktus és feszültségforrások vannak közöttük, és melyek jelentenek kockázatot az Unió jövője szempontjából.

A déli mediterrán országok népességnövekedése világviszonylatban is magas, a gazdasági növekedés ugyanakkor elmaradt ettől az elmúlt évtizedben. Mindez a legtöbb országban magas munkanélküliséget, az életkilátások romlását, a szélsőséges csoportok erősödését és növekvő migrációs nyomást eredményez, melynek elsőrendű célpontja az Európai Unió.

Veszélyérzetet kelt az iszlám fundamentalizmus jelensége is. Bár jelenleg az MPO-k egyikében sincs meghatározó szerepe a fundamentalistáknak, a

⁵⁹ A Földközi-tenger csak a Gibraltár-szoros révén van kapcsolatba a világtengerekkel, így a vízbe jutó szennyező anyagok nagy része itt marad.

szélsőséges szervezetek akciói és az uniós országokban élő muszlim közösségek radikalizálódásának lehetősége komolyan nyugtalanítja az európai országok közvéleményét.

Számos további tényező jelent még közvetlen vagy közvetett biztonsági kockázatot az Unió számára. Ezek közé tartozik a vízforrások korlátozottsága az egész régióban, politikai természetű konfliktus egyes országok között, a nemzetközi bűnözés és a kábítószer-kereskedelem terjedése, valamint a környezet-szennyezés növekedése.

7. fejezet

Az EU mediterrán politikájának megújítása

7.1 Barcelona előkészülete

A 90-es évek az EU mediterrán politikájának megújulását hozták. Az arab államok a megelőző időkben az EK-val folytatott tárgyalásokon a politikai kérdéseket, és ezen belül is az palesztin kérdés bevonását szorgalmazták, az EK – jellegénél fogva – a gazdasági kérdésekre akart koncentrálni, a politikát nemzeti szintre utalva inkább. A 90-es évek e hozzáállás módosulását hozta magával: a hidegháború végével az EU politikai súlya is megnőtt, és bár a közel-keleti kérdésekben továbbra is az USA viszi a prímet, az EU szerepe és érdekeltsége (nem utolsósorban a déli bővítések következményeként) kétségkívül egyre nagyobbá vált a térségben.

A mediterrán politika fő szorgalmazói a Közösségen belül elsőrendűen mindig is a mediterrán tagállamok voltak. 1990-ben négy európai állam, Franciaország, Olaszország, Spanyolország és Portugália valamint az UMA országok⁶⁰ létrehoztak egy 4+5-ös Nyugat-Mediterrán Kooperációs Hálózatot, amely Málta 1991-es csatlakozásával 5+5-ösre bővült. A megtartott tanácskozásokon⁶¹ a központi téma a kooperáció lehetőségei, egy regionális pénzügyi szervezet létrehozása, élelmezési kérdések, a migráció, valamint a környezeti és kulturális együttműködés lehetőségei voltak. Az UMA gyakorlati működésképtelensége mellett azonban a Lockerby-ügy (Líbia bojkottja), illetve az algériai események is megrekesztették az együttműködést.

Olasz és francia kezdeményezésen alapult az EBEÉ-hez hasonló feladatokat ellátó Mediterrán Biztonsági és Együttműködési Értekezlet létrehozásának terve is, ez azonban az amerikaiak nemtetszését váltotta ki, és így lekerült a napirendről.

⁶⁰ Az Arab Magreb Unió (UMA) tagjai Algéria, Líbia, Marokkó, Mauritánia valamint Tunézia.

⁶¹ 1990-ben két konferenciát tartottak Rómában, majd 1991-ben egyet Algírban.

Az Európai Tanács 1992. júniusi lisszaboni tanácskozásán - a portugál elnökség alatt – a mediterrán országokkal fenntartott *együtműködés horizontális kiterjesztését* szorgalmazta. Az újonnan bevont területek: regionális kooperáció, környezetvédelem, demográfiai kérdések, kulturális párbeszéd bővítése, beruházás-ösztönzés. Számos új program indult be ennek keretében, így a *Med-Campus* a térség egyetemei közötti együttműködés elősegítésére, a *Med-Avicenna* a kutatóintézetek támogatására, a *Med-Urbs* a városfejlesztés és -menedzsment javítására, a *Med-Media* a sajtó, a rádiós és televíziós hálózatok együttműködésének javítására, a *Med-Invest* pedig a külföldi és hazai magánberuházások előmozdítására.

Fontos impulzus érkezett ugyanakkor a mediterrán országok részéről is: Marokkó, amelynek néhány évvel korábban elutasították a csatlakozási kérelmét, a kapcsolatok szorosabbra fűzése jegyében javasolta az EU és Marokkó közötti teljes szabadkereskedelem megvalósítását, mely javaslatához később Tunézia is csatlakozott. Az EU döntéshozóiban ekkor kezdett megfogalmazódni az egész régióra kiterjedő szabadkereskedelmi övezet megvalósításának gondolata, a Bizottság 1994-ben pedig már úgy foglalt állást, hogy az euro-mediterrán biztonsági és stabilitási zóna megvalósításához nélkülözhetetlen egy euro-mediterrán szabadkereskedelmi övezet létrehozása.

A Tanács 1994. decemberi esseni tanácskozásának záródokumentuma a Mediterráneumot “stratégiai jelentőségű, prioritást élvező térségként” kezeli⁶², az 1995. júniusi cannes-i záródokumentum pedig már az EU Mediterrán politikájának részletes tervét is tartalmazta, és ezen alapult az Unió álláspontja az 1995. novemberében megtartott barcelonai konferencián.⁶³

⁶² Az esseni dokumentum foglalkozik a közép-kelet-európai csatlakozás kérdésével is, a két régió kapcsolatával a 10. fejezetben foglalkozunk.

⁶³ A cannes-i deklaráció az EU-mediterrán kapcsolatok tárgyalásakor sokkal erőteljesebben fogalmaz, mint a barcelonai nyilatkozat, amely már a mediterrán országokkal kialakított kompromisszumos megállapodás. (ld. **Linjakimpu [1995]**, p.83-84.)

7.2 A Barcelonai Nyilatkozat

A barcelonai konferencián (1995. november 27-28.) a 15 EU tagállam mellett 11 nem EU-tag mediterrán ország valamint a Palesztin Önkormányzat képviselői vettek részt. A zárónyilatkozat 3 pillér köré csoportosítva tárgyalja az EU-mediterrán kapcsolatok jövőjét.

1. Politikai és biztonsági partnerség

Az elsődleges cél a térség békéjének és stabilitásának a biztosítása, ami viszont bizonyos elvek deklarálására és megvalósítására épül: emberi és alapvető szabadságjogok, demokrácia, pluralizmus, tolerancia, területi integritás és a nemzetközi jog tiszteletben tartása, stb. Külön hangsúlyt helyez a dokumentum a terrorizmus, a szervezett bűnözés és a drog elleni harc erősítésére, illetve a térségben lévő fegyverzetek és haderők limitálásának, valamint a tömegpusztító fegyverekre vonatkozó non-prolifációs szerződésekhez csatlakozásnak a fontosságára. Távlati célként a nyilatkozat egy Euro-Mediterrán Paktum megkötésében látja a biztonsági partnerség szavatolását.

2. Gazdasági és pénzügyi partnerség

A dokumentum a következő fő célokat tűzte ki az érintettek elé:

- a fenntartható társadalmi-gazdasági fejlődés folyamatának felgyorsítása;
- a népesség életkörülményeinek javítása, a foglalkoztatottság növelése, az euro-mediterrán régióban meglévő fejlettségi szakadék csökkentése;
- a regionális kooperáció és integráció előmozdítása.

A célok megvalósításának eszközeit pedig a következők jelentik:

a/ *Szabadkereskedelmi övezet* létrehozása, fokozatosan, 2010-re. A vámlebontás pontos menetrendjét későbbi tárgyalásokra bízzák, a mezőgazdasági termékeknél utal az egyes agrárpolitikák szabta korlátokra. A gazdasági fejlődés esetében a piacorientált, és a magántulajdon prioritásán alapuló politika követését támogatja.

b/ A gazdasági kooperáció és együttes akciók lehetőségére a dokumentum számos területet sorol fel, így a beruházások növelését a tőke szabad áramlásának biztosításával, a kis- és középvállalatok együttműködésének és fejlődésének támogatását, környezetvédelmi, infrastrukturális, tudományos együttműködést, emellett felhívja a figyelmet a nők központi szerepére a gazdasági és társadalmi életben, az energiaszektor és a vízkészletek hosszú távú menedzselésének fontosságára.

c/ Az elképzelések megvalósításához szükséges *pénzügyi háttér* részben az ET által Cannes-ban elfogadott, az 1995-99 időszakra szóló 4685 millió euros keret, az EIB által biztosított bővített hitellehetőségek valamint az egyes tagországok külön pénzügyi hozzájárulásai jelentik. A pénzügyi együttműködést az egyes országok sajátosságaihoz igazítják, illetve figyelembe veszik (számon kérik) az egyes országoknál a megfelelő gazdaságpolitikát.

3. Szociális és kulturális partnerség

A nyilatkozat harmadik része meglehetősen széleskörű, több területet átölelő együttműködést irányzott elő, központi témái az emberi erőforrások fejlesztése, a kultúrák közötti jobb megértés és a civil társadalmak közötti kapcsolatok erősítése voltak. Ebben a részben szerepel a migráció kérdésének fontossága, illetve az illegális migráció kezelésében való együttműködés.

A barcelonai keretegyezmény értelmében az EU a Mediterrán Partner Országokkal (MPO-k) ún. euro-med megállapodásokat dolgozott ki és írt/ír alá, melyek részletesen szabályozzák a kapcsolatok szorosabbá tételének lépéseit.

7.3 Az Euro-Mediterrán Partnerség megvalósítása

7.3.1 Az euro-med megállapodások

Az idei évre – tehát 2002-re – egy kivételével az összes MPO-val megkötötte az EU az euro-med megállapodásokat. (13. táblázat) Tunézia,

Marokkó, Izrael⁶⁴, Málta, Ciprus és Törökország⁶⁵, valamint a Palesztin Önkormányzat⁶⁶ esetében a ratifikálás is megtörtént, Egyiptom és Jordánia még vár az EU országok parlamentjeinek pozitív döntésére, míg Algéria és Libanon szintén lezárta a tárgyalásokat, Algériával a megállapodást az áprilisi valenciai külügyminiszteri találkozón írták alá, míg Libanonnal várhatóan május elején írják alá. Jelenleg tehát Szíria az egyetlen ország, amellyel még folynak a tárgyalások, az EU azonban szándékai szerint még az idei évben megpróbálja lezárni azokat.

13. táblázat

Az Euro-med megállapodások eddigi lépései

Partner	Tárgyalások lezárása	Megállapodás aláírása	Hatályba lépés
Tunézia	1995. június	1995. július	1998. március
Izrael	1995. szeptember	1995. november	2000. június
Marokkó	1995. november	1996. február	2000. március
Palesztin Önkorm.	1996. december	1997. február	1997. július
Jordánia	1997. április	1997. november	2002. május
Egyiptom	1999. június	2001. június	-
Algéria	2001. december	2002. április	-
Libanon	2002. január	2002. május	-
Szíria	folyamatban	-	-

Forrás: Európai Bizottság [2002a]

Az elhúzódó ratifikáció miatt a felek általában Átmeneti Megállapodást is kötnek, amelynek értelmében a kereskedelemmel kapcsolatos intézkedéseket

⁶⁴ Izrael már 1989-ben szabadkereskedelmi megállapodás írt alá az EK-val, az euro-med szerződés így ennek megújítása és kiegészítése volt csupán.

⁶⁵ Törökországgal 1996. január 1-e óta van érvényben vámuniós megállapodása az EU-val, Ciprus és Málta pedig a jelenleg folyó csatlakozási tárgyalások és várható EU tagságuk miatt vannak különleges helyzetben.

⁶⁶ A Palesztin Önkormányzattal – minthogy nem független állam - valójában csak Átmeneti Kooperációs Megállapodást kötött az EU.

(vámleépítés) azonnal megkezdik. Libanon és Algéria esetében például a teljes körű 0 vámtarifát így is csak 2014-re érik el⁶⁷, Szíria esetében pedig várhatóan 2015 lesz ez a dátum, tehát az eredetileg tervezett 2010-hez képest 5 év csúszás biztosan lesz.

A megkötésre került euro-med szerződések a részletekben eltérnek ugyan egymástól, alapstruktúrájukban illetve fő elemeikben azonban hasonlóak.⁶⁸ Az áruk szabad mozgásának biztosítása mellett tartalmazznak az alapítási jogra, a tőke szabad mozgására, az EU versenyjog alkalmazására vonatkozó, továbbá a beruházás-védelemre és a versenypolitikára vonatkozó előírásokat. A pénzügyi együttműködés és a gazdasági kooperáció fejlesztése mellett a politikai dialógus javítása, valamint a szociális és kulturális kooperáció is részét képezik az egyezményeknek.

Az egyes megállapodásokat természetesen specialitások, egyedi problémák színezik. *Marokkó* esetében például nagyobb hangsúlyt kapott a mezőgazdaság: az EU bizonyos bővítésekbe egyezett bele a már meglévő agrár-preferenciáknál (több termékre terjeszti ki, egyes kvótákat megemel, stb.), ugyanakkor Marokkó is tesz néhány kisebb engedményt saját agrárszektorának védelme terén – mindezek összhatása azonban nem jelentős. A marokkói egyezménynek része a halászat is, ami érthető, hiszen a marokkói-spanyol halászati vita sokáig súlyos konfliktusok forrása volt.

A tunéziai és marokkói egyezmény a szolgáltatások liberalizációjával kapcsolatban a GATS egyezményben vállalt kötelezettségeket veszi alapul⁶⁹, *Libanon* gazdasági szerkezete azonban szükségessé tette a kérdéskör más típusú tárgyalását. Libanon, amely a polgárháború előtt a régió szolgáltatási központja volt, vissza szeretné szerezni korábbi pozícióját, és ehhez a külföldi tőke részvételére is szüksége van. A szolgáltatási szektor szabályozása már jelenleg is a legliberálisabb a térségben, az euro-med megállapodás keretében pedig – az

⁶⁷ A mediterrán országok vámbontása 8-12 éves időszak alatt történik meg, így a 2002-ben megkötött megállapodások esetében a teljes lebontás 2014-re fejeződik be.

⁶⁸ Nemcsak egymáshoz, a kelet-európai társulási szerződésekhez is. Az első-generációs mediterrán társulási szerződések és a kelet-európai megállapodások összehasonlításáról lásd: **Balázs [1995]**

⁶⁹ Valójában mindkét ország csak rendkívül keveset vállalt a GATS keretében.

európai tőke becsábítására - még tovább nyitja az EU előtt.⁷⁰ Komoly vita tárgyát képezte a tárgyalásokon az MPO-knak juttatott pénzügyi támogatások megosztása, amit az EU 3 fő kritérium, a népesség, az egy főre jutó jövedelem és a reformok iránti elkötelezettség alapján képzelt el. Libanon ezt hátrányosnak érezte magára nézve, hiszen kevés a lakosa, relatív magas a GDP/fő érték, ugyanakkor liberalizált berendezkedése folytán látványos reformok se jöhetnek szóba, az egyezményből adódó veszteségei és bevételkiesése viszont meglehetősen magas. **(Ghesquiere [1998])**

7.3.2 Szabadkereskedelem a mediterrán régió belül

Az EU-val kötött bilaterális alapú szerződések mellett a szabadkereskedelmi övezet létrejöttéhez a mediterrán országoknak egymás közt is le kell bontani a vámakadályokat.

Az MPO-k régió belüli kereskedelme meglehetősen alacsonynak mondható, az egymással folytatott kereskedelem össz-kereskedelmük mindössze 2.2%-át teszi ki. A meglévő kapcsolatok is elsősorban az egyes szubrégiók belül jellemzőek, tehát a Magreb és Masrek közötti kereskedelem még az előbbinél is kisebb. Több, fentebb már idézett tényező mellett az arab-izraeli szembenállás is egyik oka volt az intraregionális kapcsolatok gyengeségének, Izrael 1993-ig az arab országok közül egyedül Egyiptommal kereskedett.

Az EU által is szorgalmazott elképzelés a MEFTA (Mediterranean Free Trade Asociacion), azaz az összes mediterrán országra kiterjedő szabadkereskedelmi megállapodás tető alá hozása. A MEFTA létrehozható lenne egyszerre, egy mega-konferencián, ám jelenleg úgy tűnik, a folyamat nem ebbe az irányba halad, nagyobb a valószínűsége az egymás közötti szabadkereskedelem fokozatos bevezetésének.

A megvalósításra több elképzelés is született.⁷¹ Az egyik szerint első lépésként a térség két, gazdaságilag legerősebb országa (Izrael és Törökország)

⁷⁰ Az Euro-Mediterrán Partnerség és Libanon kapcsolatáról átfogó és igen alapos elemzést ad **Shanin – Shehadi [1997]**

⁷¹ Lásd például **Rhein [1996a]**, p.19. és **Göpfrih [1996]**, p.50.

nyújt bizonyos kedvezményeket a vámleépítéseknél. Az aszimmetrikus leépítéseknek megfelelően Izraelnek és Törökországnak azonnal, az arab országoknak pedig 12 éves határidővel szabad kereskedelmet kell bevezetnie.⁷² Az arab országoknak egymás közti vámleépítése elsősorban az adott szubrégió belül zajlana – erre az Arab Közös Piac illetve a Magreb Unió keretében történtek már próbálkozások – később pedig a két szubrégió összekapcsolódna, egymással szemben is lebontva vámjait. Mindez azonban egyelőre csak a tervek szintjén létezik, konkrét megvalósítása ezen a módon ma nem látszik valószínűnek.

Jelenleg a legígéretesebbnek tűnő próbálkozás a reformokban legelkötelezettebb országok (Marokkó, Tunézia, Egyiptom és Jordánia) kezdeményezésével indult el. A 2001. májusában született *Agadiri Nyilatkozat* értelmében a négy ország 3 év alatt kölcsönösen leépítené a köztük lévő összes kereskedelmi korlátot, létrehozva a MAFTÁ-t (Mediterranean Arab Free Trade Area), amihez később a többi térségbeli állam is csatlakozhat. Az Agadiri folyamat következő lépése, a vámleépítésről szóló tényleges megállapodás megkötése a remények szerint még a 2002-es évben megtörténhet.

Az euro-med megállapodások előnyének kihasználása valóban fontossá és sürgőssé teszi ezt a lépés, azt azonban, hogy sok korábbi elhatározáshoz hasonlóan ez a terv is megmarad az elképzelések szintjén, vagy ténylegesen megvalósul, hamarosan kiderül.

7.3.3 Pénzügyi támogatás

Az MPO-k a gazdasági átalakulás költségeinek viselésében számítanak a különböző nemzetközi forrásokra, ezen belül is elsősorban az Európai Unió által nyújtott segélyekre és hitelekre, nem kis részben a szabadkereskedelmi megállapodásokkal fellépő többletköltségek – különösen a szociális következmények – elviselése érdekében.

⁷² Török részről ez már megvalósult, hiszen Törökországnak az EU-val 1996 óta érvényben lévő vámuniós megállapodása értelmében 2001-re le kellett építenie vámjait a Mediterrán országok irányában. Izrael és Törökország között szintén szabadkereskedelmi megállapodás van érvényben.

A Mediterráneumnak nyújtott hivatalos fejlesztési segélyek (ODA) terén az EU tagállamok holtversenyben vannak az USA-val, a két fél nagyjából 40-40%-ban forrása a segélyeknek.⁷³ Az EU központi költségvetéséből származó támogatások az Euro-Mediterrán Partnerség megszületésével jelentősen megnöttek, amiben nem kis része volt annak is, hogy kiegyensúlyozzák a csatlakozás előtt álló közép-kelet-európai országoknak jutó megemelt támogatást. Ennek megfelelően az 1991-95-ös periódusban jutott 1.357 millió eurohoz képest az Unió több mint háromszorosára, 4.422 eurora növelte az 1995-99-es periódusra a Mediterráneumnak jutott támogatások összegét.⁷⁴

Az Euro-Mediterrán Partnerség keretében felajánlott pénzügyi támogatás központi eleme a **MEDA Program**, az 1995-1999-ig terjedő MEDA I. révén 3.435 millió eurohoz, azaz évi mintegy 700 millió eurohoz juthattak a társult országok. A MEDA Program 1995-96 során fokozatosan vette át a korábbi pénzügyi protokollok szerepét, a különböző programok és projektek finanszírozására a támogatást a PHARE és TACIS programokhoz hasonlóan nyújtották.

A MEDA I. keretében folyósított pénzek megoszlása a következő:

1/ **nemzeti programok** (National Indicative Programmes) = 86%,

ebből

a/ gazdasági átmenet támogatása:

- strukturális igazodás támogatása (15%)

- magánszektor, kedvezőbb gazdasági környezet támogatása (30%)

b/ klasszikus fejlesztési projektek (41%)

azaz: környezetvédelem, oktatás, egészségügy, társadalmi programok, stb.

2/ **regionális programok** (Regional Indicative Programmes) = 14%

ebből: 2% technikai segítség

⁷³ A térségnek nyújtott segélyek eloszlásában persze meglehetősen nagy szórás mutatkozik, az USA esetében például a segélyek legnagyobb részét (csaknem 90%-át) két ország, Izrael és Egyiptom kapja.

⁷⁴ A közép- és kelet-európai országok ugyanebben az időszakban 6.695 millió euro támogatást kaptak.

A támogatásokkal kapcsolatban több újdonság is előkerült. Egyrészt már nem országokra elkülönített összegek vannak, mint korábban, hanem feltételekhez kötik a támogatást: azok, akik élenjárnak a reformok végrehajtásában, nagyobb részesedéshez juthatnak. (14. táblázat)

14. táblázat

A MEDA támogatások országokénti megoszlása 1995-2001 (millió euro)

MEDA	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	1995-2001
Marokkó	30		235	219	172	141	120	917
Algéria			41	95	28	30	60	254
Tunézia	20	120	138	19	131	76	90	594
Egyiptom		75	203	397	11	13		699
Jordánia	7	100	10	8	129	15	20	289
Libanon		10	86		86			182
Szíría		13	42		44	38	8	145
Palesztín Ö.	3	20	41	5	42	97		208
Törökország		33	70	132	140	310	147	832
Összes bilaterális	60	371	866	875	783	719	445	4119
Regionális	113	33	93	46	133	160	228	806
Technikai segítség			22	20	21		83	146
Összes	173	404	981	941	937	879	756	5071

Forrás: Európai Bizottság [2002a], p.23.

E mellett új finanszírozási módozatokat preferál az EU, már nem egyes projektek finanszírozása az elsődleges forma, inkább a nemzetközi pénzügyi intézetekhez hasonlóan, sokszor azokkal párhuzamosan illetve kiegészítve őket, a strukturális, intézményi és adminisztratív reformokat támogatja. A regionális programok

esetében két EU és két MPO közösen vehet részt egy programban. Technikai (és politikai) okokból is jóval összetettebb és bonyolultabb egy ilyen program, viszont új lehetőségeket is jelent.

A **MEDA II.** a korábbi öt év helyett hét évre szól (2000-2006), azaz összhangban van az EU költségvetési előirányzatával. A 7 éves időszakra tervezett támogatás 5.350 millió euro, ami éves szintre lebontva nagyjából megegyezik a MEDA I.-ben nyújtott összeggel.⁷⁵

Az MPO-k elkészítették Nemzeti Fejlesztési Terveiket (NFT), amelyek egyértelműen kijelölik az egyes országok prioritásait. Az NFT-k lehetővé teszik a Uniós pénzek hatékonyabb felhasználását, és a hosszabb távú tervezést. Az EU szintén kidolgozta a *Mediterrán Regionális Stratégiáját* a 2002-2006-os időszakra. A stratégia 5 terület kiemelt finanszírozását jelöli meg⁷⁶:

1. az Euro-Mediterrán Szabadkereskedelmi Övezet megvalósítása
2. a regionális, infrastrukturális kezdeményezések támogatása
3. az euro-mediterrán integráció fenntarthatóságának támogatása
4. a törvény tiszteletével és a jó kormányzással összefüggő programok
5. a partnerség közelebb hozása az emberekhez

A hivatalos segélyek mellett fontos területe a pénzügyi együttműködésnek az **Európai Beruházási Bank** (EIB) által nyújtott hitel is. A támogatásnak többféle módja van, így például a nagy volumenű projektek direkt támogatása, a közép- és kisvállalkozások segítése helyi közvetítőintézményeken keresztül nyújtott hitelekkel⁷⁷, kockázati tőke képzése, stb. 1995 és 1999 az EIB hitelek 4.808 millió eurót tettek ki, míg a 2000-2007-es időszakra 6.400 euros hitelkeretet bocsátottak a mediterrán országok rendelkezésére, amit az EIB saját forrásaiból további 1 milliárd euroval egészített ki.

⁷⁵ A MEDA I. Program hatásának értékelése, illetve a MEDA II. Program során eszközölt változtatások rövid összefoglalása a 8.3 fejezet

⁷⁶ Ld. http://europa.eu.int/comm/external_relations/euromed/rsp/index.htm

⁷⁷ 1974 és 1996 között 1 milliárd ecut hitelt adtak ilyen formában, amelyből 2900 projektet támogattak (a projektek összértéke mintegy 2.5 milliárd dollár volt). (**EIB Information [1997]**)

Az EIB támogatások által megcélzott három fő terület: (1) a helyi pénzügyi rendszer fejlesztése, különböző új finanszírozási formák meghonosítása, elsősorban a megnövekvő versenynek legjobban kitett, de alultőkésített közép- és kisvállalatok támogatása céljából (2) a privatizációs folyamat segítése a privatizálandó cégek konszolidációja révén (3) a helyi cégek támogatása és felkészítése a szabad kereskedelemmel járó kiélezett versenyre - többek között a kockázati tőke-alapok révén. (EIB Information [1997])

7.4 A barcelonai folyamat

A barcelonai folyamat keretében számos program indult, munkacsoportok alakultak, különböző területeken és témákban rendszeres találkozókat folytatnak a résztvevő országok szakértői és illetékesei - mindezek részletes ismertetése természetesen nem lehetséges. Ebben a részben tehát a kétévente megrendezett külügyminiszteri találkozók alapján mutatjuk be a folyamat fő lépéseit, eredményeit és problémáit.

7.4.1 A máltai konferencia (1997. április 15-16.)

A barcelonai nyilatkozat a benne foglaltak megvalósításának a felügyeletét rendszeres külügyminiszteri találkozókra alapozza, amelyek közül az elsőt 1997. áprilisában tartották Máltán (**Barcelona II.**). Az izraeli település-politika révén kiéleződött arab-izraeli kapcsolatok miatt az arab országok részvétele az utolsó pillanatig bizonytalan volt, és a konfliktus az egész konferenciára rányomta bélyegét. A kétnapos konferencián érdemi megbeszélésekre szinte nem is került sor, sőt, zárónyilatkozatot se fogadtak el, mivel az EU nem kívánta az okmányba belevonni az arabok által előterjesztett, a közel-keleti rendezésre vonatkozó utalásokat. A Zárónyilatkozat elfogadása végül is csak május 6-án, a konferencia után tartott 3 hetes pótegyeztetéseket követően történt meg.

A politikai viták mellett a felek közötti fő konfliktusforrást az EU részéről a demokratizálódás és az emberi jogok, valamint a gazdasági reformok területén is tapasztalható túlságosan lassú változások, arab részről ugyanakkor a pénzügyi

segélyek visszatartása, illetve a bevándorlás-politika rendezetlensége jelentette. A mediterrán országok azt is sérelmezték, hogy az EU aránytalanul több előnyhöz jutott a szerződések révén, mint amennyit ő felajánlott, dömping-eljárásaival és egyéb korlátozásaival pedig tovább rontja a mediterrán exportőrök esélyeit.⁷⁸

1998. júniusában a *palermói informális külügyminiszteri találkozó* új lökést adott a barcelonai folyamatnak. Az angol elnökség alatt lezajlott tanácskozás aláhúzta a barcelonai folyamat szerepét a közel-keleti rendezésben, lévén ez az egyetlen fórum, ahol a békefolyamathoz közvetlenül kapcsolódó összes fél jelen van, sőt, tárgyalásokat folytathat, nemcsak politikai, de gazdasági és más nagy jelentőségű témákról is.

7.4.2 A stuttgarti konferencia (1999. április 15-16.)

A stuttgarti euro-mediterrán külügyminiszteri találkozóra (**Barcelona III.**) a német elnökség alatt került sor. A konferencián a fő hangsúlyt az első pillér kapta, a németek által előterjesztett dokumentum a térség békéjére és stabilitására vonatkozó alapokmány vázát alkothatja. Az izraeli választások bizonytalan kimenetele és a palesztin függetlenség kikiáltásának árnyéka ugyanakkor ismét kérdésessé tette a békefolyamat folytatásának mikéntjét.

A konferencián a gazdasági együttműködés 6 kiemelt területként továbbra is a környezetvédelmet, a vízgazdálkodást, az ipart, az energetikát, a közlekedést és az informatikát jelölték meg. Ezeken a területeken számos együttműködési program folyt már ekkor (EUMEDIS - informatikai társadalomért, SMAP - környezetvédelem, SEMIDE - vízgazdálkodás, Euromed Transport Forum, Euromed Energy Forum, stb.) illetve a szakminiszterek is rendszeresen tanácskoztak egymással. (Például 1998. októberében Klagenfurtban az ipari miniszterek, 1999. szeptemberében Torinóban a vízgazdálkodásért felelős miniszterek, stb.)

A konferenciára elkészült a Bizottságnak a máltai konferencia felhívására elkészített tanulmánya, a *“Szabadkereskedelem és gazdasági átmenet a*

⁷⁸ *Economic Bulletin* [1997], pp. 42-43.

Mediterráneumban”. Ez áttekinti az eddigi eredményeket, a jelenlegi helyzetet és a további szükséges intézkedéseket. Így például a szabadkereskedelem téren felhívta a figyelmet arra, hogy az euro-med megállapodások mellett mielőbb szükség lenne dél-dél megállapodásokra is ahhoz, hogy ténylegesen szabadkereskedelmi övezet jöjjön létre, és elkerülhetők legyenek a ‘hub-and-spoke’ hatások. További erőfeszítések szükségesek a gazdaság átalakítása terén. A megfelelő szintű növekedéshez elengedhetetlen a magánszektor megerősödése és az infrastruktúra fejlesztése. Az adórendszer átalakítása szintén elkerülhetetlen. Mindezek végrehajtásához az EU által nyújtott támogatások mellett szükség lenne a külföldi működőtőkének a jelenleginél jóval nagyobb bevonására is - ennek elősegítésére 2000. első felében Portugáliában befektetői konferenciát tartottak.

A harmadik pillér területén is aktív munka folyt: Euro-med Örökség, Ifjúsági, Audio-vizuális, Tudományos programok működnek. 1998. szeptemberében Rhodoszon tartották a kulturális miniszterek második találkozójukat, 1999. márciusában Hágában találkoztak a migrációval foglalkozó miniszterek. Számos interparlamentáris találkozót tartottak már, 1999. márciusában Mallorcán találkoztak a 27 ország parlamenti elnökei.

7.4.3 A marseille-i konferencia (2000. november 15-16.)

A következő Euro-mediterrán konferenciát a francia elnökség alatt rendezték meg, 2000. Novemberében (**Barcelona IV.**). A konferencia alapvető célkitűzése - az eltelt 5 év eredményeinek értékelése mellett - az volt, hogy új erőt adjon a Barcelonában megkezdődött folytatásához.

Az arab-izraeli békefolyamat helyzete erre a konferenciára is rányomta bélyegét, az arab országok, de egyes EU tagállamok is az Unió aktívabb fellépését sürgették. A miniszterek úgy döntöttek, hogy a politikai helyzetre tekintettel nem próbálnak megállapodni a Béke és Stabilitás Euro-Mediterrán Chartájának tervezetéről, jóllehet alapvetően egyetértettek a benne foglaltakkal.⁷⁹

⁷⁹ A Charta az alapvető emberi jogok, a demokrácia, a konfliktus-megelőzés és a válság-kezelés lehetőségeinek témáját fogja át.

A gazdasági és pénzügyi kérdéseket illetően továbbra is néhány tartósan fennálló probléma állt a középpontban: az FDI szintjének növelése, a déli kooperáció hiányosságai. Az agrárliberalizációval kapcsolatban megállapítja, hogy a partnerség hitelessége múlik azon, hogy erről az érzékeny témáról is képesek legyenek tárgyalni - a nagyobb fokú liberalizáció eléréséhez azonban mindkét félnek sok tennivalója van még. A szabadkereskedelemmel összefüggő áru-eredet igazolás (*rules of origin*) egységesítésének problémája, illetve a régióból származó áruk összegzésének (*cumulation of origin*) lehetősége szintén fontos a jövő szempontjából, ennek kidolgozására külön munkacsoportot hoztak létre.

Brüsszeli konferencia (2001. október 5-6.)

A brüsszeli külügyminiszteri találkozót a szeptemberi terrortámadás hatása alatt rendezték meg. A konferencia értékelt a terror-esemény következményeit, felhívta a figyelmet a terrorizmus és az arab és muszlim világ azonosításának veszélyeire.

7.4.4 A valenciai konferencia (2002. április 22-23.)

Mint láthattuk, nem újdonság a barcelonai folyamat eddigi menetében, hogy a konferenciákon az arab-izraeli viszony aktuális állása jelenti a központi kérdést. Libanon és Szíria - Izrael ciszjordániai katonai akciói ellen tiltakozva - nem vettek részt a konferencián.

A 2002. márciusában Toledóban tartott kereskedelmi miniszteri konferencia javaslata értelmében a pan-európai eredet-rendszert kiterjesztették az MPO-kra is, ezen kívül a regionális integrációval illetve a szolgáltatások liberalizációjával foglalkozó munkacsoportokat hoztak létre.

A kultúra területén - számos más kezdeményezés mellett - megállapodtak az Euro-Med Alapítvány létrehozásáról, amely a kultúrák és civilizációk közötti párbeszéd elősegítésére szolgál. A tervek szerint minden résztvevő állam 1 millió euroval járult volna hozzá az Alapítványhoz, ezt azonban néhány ország elvetette, így a pénzügyi háttér egyelőre bizonytalan.

A 7. fejezet összefoglalása

A 90-es évek elején az Európai Unió a mediterrán kapcsolatok horizontális kiterjesztését szorgalmazta, a kereskedelem mellett egyre több területet vonva be az együttműködésbe. Számos mediterrán ország is hajlandónak mutatkozott a kapcsolatok szorosabbá fűzésére, melynek eredményeképpen az Európai Unió és 12 mediterrán ország 1995-ben Barcelonában újtára indította az Euro-Mediterrán Partnerségi Kezdeményezést.

Az EMP három fő területen kívánja építeni a partneri viszonyt. A politikai és biztonsági partnerség keretében a cél a térség biztonságának és stabilitásának megteremtése, elsősorban az alapvető szabadságjogok, a demokrácia, a pluralizmus és a tolerancia értékeinek érvényesítése révén. A gazdasági együttműködés alapját a 2010-re megvalósítandó szabadkereskedelmi övezet jelenti, amit széleskörű gazdasági kooperáció és hathatós pénzügyi támogatás egészít ki. A szociális és kulturális partnerség központi témái az emberi erőforrás fejlesztése, a civil társadalom erősítése és a kultúrák közötti jobb megértés előmozdítása.

A Partnerségi Kezdeményezésben kitűzött célok megvalósítása természetesen hosszú folyamat eredménye lesz. Az Unió bilaterális alapon ún. euro-med megállapodásokat köt az egyes MPO-kal, a MPO-knak pedig egymás között kell szabadkereskedelmi megállapodásokat kötniük. A pénzügyi támogatás elsősorban a MEDA program keretében zajlik, amit az Európai Beruházási Bank kedvezményes hitellehetőséggel egészíti ki.

A barcelonai folyamat eddigi menetére rányomta a bélyegét az arab-izraeli konfliktus elhúzódó rendezése, amely a megbeszéléseken rendszeres vitatéma volt. Ennek is köszönhető, hogy a Béke és Stabilitás Euro-Mediterrán Chartájának tervezetéről egyelőre nem sikerült megállapodásra jutni a feleknek. Gazdasági téren a szabadkereskedelmi övezet megvalósításával kapcsolatos kérdések, így a déli kooperáció erősítése, valamint az európai befektetések ösztönzése jelent állandó témát.

III. rész
A Euro-Mediterrán Partnerség értékelése

8. fejezet

Gazdasági elemek és a várható hatások

8.1 Az Európai Unió szempontjai

Mint azt korábban már említettük, az EU-nak elemi érdeke fűződik a Földközi-tenger déli és keleti felének gazdasági fejlődéséhez – ez biztosíthatja egyedül a régió stabilitását és így az EU-t fenyegető migrációs és egyéb veszélyek minimalizálását. A Barcelonai Konferencián kiadott nyilatkozat a gazdasági és pénzügyi együttműködés jövőjét tárgyaló részében közvetlen célként az euro-mediterrán gazdasági tér megalkotását tűzi ki, melynek alapját a létrehozandó szabadkereskedelmi övezet alkotná, míg a gazdasági növekedés feltételeinek megteremtése érdekében számos gazdasági liberalizációs lépés megtételére serkenti a mediterrán országokat.

Az EU által szorgalmazott reformcsomag alapvetően a jelenleg (de a 90-es évek közepén még egyértelműen) uralkodó, a nemzetközi pénzügyi intézmények által is javasolt „neo-liberális recept” elemeit foglalja magában, vagyis: a kereskedelem előtt álló akadályok leépítése, a magánszektor szerepének erősítése és a dereguláció pozitív hatással van a termelékenységre, vonzóvá teszi az országot a külföldi tőke számára, illetve mindezek révén növeli az export-jövedelmet, csökkenti a kereskedelmi mérleg deficitjét, növeli a foglalkoztatottságot és a jólétet. A gazdasági liberalizációval párhuzamosan a politikai liberalizáció is fokozatosan bekövetkezik, és a fenti tényezők összességükben csökkentik az Európát érintő biztonsági kockázatot.

A szabadkereskedelmi megállapodásnak az EU számára kedvező volta aligha igényel hosszabb fejtegetést. A mediterrán országoknak záros határidőn belül le kell építeniük az EU termékekkel szembeni vámkorlátokat, ezáltal megnyitják az EU előtt piacaikat. Számos harmonizációs intézkedés révén kedvezőbb befektetési körülményeket biztosítanak az EU országok cégei számára,

amelyek így kiaknázhatják a nagy számú, viszonylag jól képzett, de olcsó munkaerőt kínáló lehetőségeket. Egy 6-800 milliós piac szintén előnyöket jelent Európa számára a globális versenyben.⁸⁰

Fontos tényező ugyanakkor, hogy a gazdasági erőfölényben lévő EU nem követhet csupán merkantilista célokat, nem lehet az egyetlen célja a térség piacainak a megszerzése és kiaknázása, a globális versenyképesség javítása mellett saját regionális érdekeit is figyelembe kell vennie. Pusztán gazdasági szempontból is, mivel a részesedése általában magas az adott piacokon, így az export növeléséhez alapvetően a térség gazdasági növekedése szükséges. A térség gazdasági növekedése ugyanakkor biztonsági megfontolásai alapján is elsődleges érdeke, a mediterrán országok kudarcá közvetve az EU kudarcát is jelentené egyben. Az EU politikai érdeke lenne, hogy munkahelyeket teremtsen a térségben így csökkentve a biztonsági kockázatot, hiszen minden Távol-Keleten befektetett frank Ázsiában teremt munkahelyet, és Ázsia gazdagságát növeli, míg minden, a Mediterráneumban befektetett frank Európa biztonságát növeli. **(Zaim – Jaidi [1995])** Gondot jelent ugyanakkor, hogy az európai vállalatok még nem feltétlenül látnak elég fantáziát a térségben.

8.2 Szabadkereskedelem és gazdasági liberalizáció

A barcelonai nyilatkozatban a Mediterrán Partner Országok elkötelezték magukat a szabadkereskedelmi övezet megvalósítására. A megvalósítás a tervek szerint több lépcsőben valósul meg, de mint látni fogjuk, még számos kérdőjel merül fel ezzel kapcsolatban.

A 3. fejezetben már tárgyaltuk, hogy a szabadkereskedelmi megállapodásoknak milyen általános hatásai vannak a résztvevő országokra. A következőkben nézzük meg, milyen hatásai vannak (lehetnek) a végrehajtandó

⁸⁰ Amint azt az 5. fejezetben láthattuk, kereskedelmi szempontból a mediterrán országok – az energetikát leszámítva – nem számítanak igazán jelentős partnernek, a dinamikusan növekvő népesség azonban perspektivikus piacot jelenthet.

külkereskedelmi és gazdasági liberalizációknak eme konkrét esetben, azaz mi, és hogyan valósul meg ebből a Mediterrán országok számára.

8.2.1 A kereskedelemre gyakorolt hatások

A legtöbb Mediterrán ország ipari termékeinek jó része előtt eddig is nyitva volt az Unió piaca, tehát az ő szempontjából ezen a téren nem sok változás történik. Pontosan azokon a területeken viszont, ahol a mediterrán országok versenyképesek lennének, és amelyek legfőbb exporttermékeik közé számítanak, nem hozott egyelőre áttörést a szabadkereskedelmi megállapodás.

A *textiltermékek* esetében a mediterrán termelők eddig adott kvótáig exportálhattak az EU-ba, ami most megszűnik. Jelentősen csökkenti azonban ennek a hatását, hogy a GATT miatt megtörténik a Multifibre Agreement (MFA) fokozatos hatályon kívül helyezése, 10 éves lefutással, azaz teljes egészében 2005-re. A kis termelőknek az MFA előnyt jelentett, hiszen adott kvótát biztosított számukra, a nagy konkurensok (Kína, India, Pakisztán, Banglades) nem szorították ki őket. Az MFA eltörlése tehát várhatóan a nagy ázsiai termelők előretörését jelenti az európai piacon, ami éles konkurenciát teremt a mediterrán országoknak. Gondok merültek fel a tekintetben is, hogy az EU a mediterrán országoknak biztosított kedvezmények ellenére dömpinggel vádolta meg a török és egyiptomi termelőket, és importadót vetett ki termékeikre. (Ash [1997], p.5.)

Az *agrártermékek* esetében viszont egyelőre nem történt liberalizálás, a barcelonai nyilatkozat és az egyes euro-med megállapodások is csupán elveket tartalmaznak, konkrét lépések megtételére az EU nem kötelezte el magát. Későbbi, 2000. január 1. után sorra kerülő tárgyalásokat ígért csupán, de egyelőre még nem kezdődtek meg. A GATT kötelezettségeknek megfelelően az EU agrárpolitikájának enyhülése várható, ami az egyedi preferenciális szerződések értékéből ebben az esetben is jelentősen levon.

Az EU mediterrán tagállamai a korlátozások minél későbbi leépítésében érdekeltek.⁸¹ Az agrárkereskedelem liberalizálásának kimaradása a megállapodásból ugyanakkor nem az EU diktátuma, hanem a felek közötti konszenzus eredménye. (**Regnault [1998]**, p.32.) A liberalizálás esetében ugyanis a déli mediterrán országoknak is meg kell nyitni agrárpiacaikat az európai termelők előtt, ami destabilizálná ezekben az országokban az amúgy agyonszubszencionált alapélelmiszerek piacát.

A vámok leépítése az Európából származó *import árának lényeges csökkenését* eredményezi, ami több következménnyel jár:

- *Az importárak csökkenése közrejátszhat abban, hogy a termelésben inputként importárut felhasználók költségei csökkenjenek, és ezáltal versenyképesebbé váljanak a világpiacon.* A termelési eszközökre kivetett vám javarészt azonnal, vagy rövidtávon kerül leépítésre. Ezen előny kiaknázásának előfeltétele azonban, hogy létezzenek az adott országban olyan exportra termelő iparágak, amelyek ebből profitálhatnak. A legtöbb MPO esetében azonban erről nincs szó, exportképes iparágaik többnyire ásványkincsekre és mezőgazdasági termékekre alapulnak, amelyeknél az importált input mennyisége elenyésző.
- *Az eddig magas vámokkal védett hazai iparnak szembe kell néznie a megnövekedett európai konkurenciával.* Annak érdekében, hogy a hazai gazdasági szereplők megerősödhesse, és fel tudjanak készülni a fokozott versenyhelyzetre, az euro-med megállapodások értelmében csak késleltetve építik le a leginkább érintett, elsősorban fogyasztási cikk termelő szektorok esetében a vámokat - 1999-től kezdve, 8 éves időszakra lebontva. Kérdéses ugyanakkor, hogy ennyi idő elegendő-e a felkészülésre, képesek-e a mediterrán termelők racionalizálás és modernizáció révén olyan hatékonyságnövekedés elérni, mely révén képesek lennének felvenni a versenyt.

⁸¹ A spanyol agrártermékek is csak 1996 óta áramolhatnak teljesen akadály nélkül az EU-ba, amit Spanyolország minél jobban ki kíván használni.

Szintén komoly következményei lehetnek a vámok *kereskedelem-elterelő* hatásának, vagyis amikor a harmadik országok olcsóbb, de a hazai fogyasztók számára vámmal sújtott terméke helyett az integrációban részes ország(ok) valójában drágább terméke irányába terelődik el a kereskedelem. Jóllehet a legtöbb ország esetében az Európai Unió országai adják az import jelentős részét, a szabadkereskedelmi megállapodás több mediterrán ország esetében is komoly kereskedelem-elterelő hatással fog bírni, feltéve, természetesen, hogy nem csökkentik az adott termékekre érvényes vámokat.

Izrael esetében például, melynek kereskedelmében az USA viszonylag magas részesedéssel bír, azért nem jelentkezik komolyan ez a hatás, mivel az USA és Izrael között 1985 óta szabadkereskedelmi megállapodás van érvényben. Jordánia, melynek kereskedelmében a régió országai között a legkisebb az EU részesedése, 2000-ben írt alá szabadkereskedelmi megállapodást az USA-val, és ez 2001 decemberétől lépett hatályba.

A többi mediterrán ország számára azonban veszteséggel járhat ez a hatás: Tunézia esetében például 5 árukategóriában (SITC 67, 75, 76, 79, 81) jelentős (20% fölötti) az USA részesedése az importban, további 10 kategóriában pedig más fejlődő országoké. Egyiptomnak még kedvezőtlenebb a helyzete, az USA 4, Japán 2, míg más országok 25 kategóriában jelentős, egyes esetekben 50%-ot meghaladó szállítók. (Tovias [1998], pp.79-80.)

Hatásában hasonló, de az elemzésekben ritkábban említett hatás az ún. *shifting-effect*, amely abban az esetben lép fel, amikor a szabadkereskedelmi övezetet alkotó (lehetőleg szomszédos) országok vámszintje jelentősen eltér egymástól. Ez jelen esetben igencsak jellemző: míg Jordániában 25%, Egyiptomban 31% az átlagos vámvédelem, az EU közös vámtarifája 5% körül van, Izrael esetében pedig 8.5%. Ha a mediterrán országok nem csökkentik a más országokkal szembeni vámokat, az európai és izraeli exportőrök termékeik egy részét, amit eddig a hazai piacon adtak el, drágábban eladhatják a szomszédos arab országokban. Helyette a világpiaci áron (plusz a saját vámjuk) vehetnek

terméket a belső piacukra.⁸² Akárcsak a kereskedelem elterelésénél, az érintett országok drágábban jutnak az importtermékhez, alacsonyabb lesz a vám-bevételük, és negatívan hat ki a fizetési mérlegre is.

8.2.2 Külföldi befektetések

Az euro-mediterrán szabadkereskedelmi övezet akkor tudná elsősorban a mediterrán országok gazdasági fejlődését elősegíteni, amennyiben jelentős mértékű beruházás (FDI) áramlana ezekbe az országokba. Ez biztosíthatná a hiányzó tőkét és magas szintű technológiát a térség országaiban. Az Euro-Mediterrán Partnerség egyik célja éppen ennek biztosítása lenne.

15. táblázat

EU FDI az MPO-kban 1992-2000

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
MPO-k	445	561	864	750	872	968	2563	1320	5020
Töröko.	367	379	389	320	416	126	1006	979	1520
Magreb	32	157	264	119	218	623	504	109	326
Marokkó	74	150	229	25	176	448	88	248	210
Masrek	22	90	164	203	57	132	785	426	2403
Egyiptom	-17	32	53	113	52	39	541	390	2104
Izrael	23	35	46	108	181	87	268	-195	771

Forrás: **Európai Bizottság [2002b]**

Az EU országok tőkeállománya az MPO-kban (Ciprus és Málta nélkül) 1994 és 1999 között évi átlag 19%-kal nőtt – ez elmarad az EU tőkeállományának egyéb országok történő növekedésétől, ami 22%-os szintű volt – és 2000-re elérte a 14 milliárd eurót. Az EMP első három évében a beruházások elmaradtak a várakozásoktól, és csak az évtized végén nőtt meg kisebb mértékben. Az 1998-

⁸² Mint fentebb is jeleztük, ez a hatás csak szomszédos (közeli) országok esetén működik, pl. Spanyolország és Marokkó, Olaszország és Tunézia, vagy Izrael és Jordánia vagy Egyiptom.

ban és különösen 2000-ben bekövetkezett jelentősebb ugrás (15. táblázat) elsősorban a Törökországban és Egyiptomban végrehajtott nagyobb beruházások eredménye volt.

A legaktívabb beruházók a térségben egyébként a franciák (a 2000. évi állomány 3.8 milliárd euro, ennek 2/3-a a Magreb térségben), Nagy-Britannia és Hollandia (2-2.2 milliárd, mindkét esetben a nagyjából a fele a Masrek országokban), valamint Németország (1.8 milliárd, fele Törökországban).

Az EMP első évei nem eredményezték a külföldi befektetések gyors növekedését: a/ kevésbé vonzó, mint a csatlakozásra készülő közép-európai országok b/ amíg az MPO-k nem építik le egymással szemben fennálló korlátozásait, a külföldi tőke – a 'hub and spoke' hatás miatt – inkább az Európai Unióban hoz létre beruházásokat.

Kérdés, hogy az utóbbi évek enyhe javulása vajon tartós lesz-e. Az Euro-Mediterrán Partnerséghez kapcsolódó szabadkereskedelmi övezet koncepciója lényegi, de nem elégséges feltétele a külföldi tőkebefektetések valóban tartós növekedésének. Ehhez számos további feltétel teljesülésére lenne szükség:

Képzett munkaerő.

A népesség iskolázottsága sokat fejlődött az elmúlt évtizedekben, elmarad azonban Közép- és Kelet-Európától vagy Dél-Kelet-Ázsiától. Míg az MPO-kban az írni-olvasni tudók aránya ritkán haladja meg a 60%-ot, a középfokú oktatásban az adott korcsoport átlag 35%-a, a felsőfokúban 15% vesz részt, addig Koreában – amely 30-40 évvel ezelőtt hasonló, sőt alacsonyabb szinten állt – ma már gyakorlatilag nincs analfabéta, középfokú oktatásban részesül a fiatalok 90%-a, 42%-uk pedig felsőfokú intézményben is továbbtanul.

A legtöbb országban a gyarmati időkben jött létre a modern oktatási rendszer, ami a nyugati módszerek átvételét is jelentette.⁸³ Mindezek mellett az oktatás színvonala és minősége sokszor elmarad a kívánalmaktól, az elsajátított

⁸³ A modern oktatási rendszer segített elszakadni a Korán-iskolákban megszokott memorizáló-retorikai alap-beállítottságú oktatástól (amely kevés innovatív, kreatív képességet igényelt), a tradicionális módszer öröksége azonban a modern oktatási rendszerre is rányomja bélyegét.

ismeretanyag nem mindig nyújt versenyképes tudást. **(Richards - Waterbury [1996])**

A gyarmati múlt következményeként a legtöbb országban (különösen a Magrebben) a lakosság beszél, de legalábbis megért egy vagy akár több európai nyelvet is (főként a franciát). Negatív tényezőnek tekinthető ugyanakkor, hogy a munkaerő általában nem tekinthető túlságosan fegyelmeztetnek. **(Gargouri [1995], p.186.)**

Megfelelő infrastruktúra.

A megfelelő infrastruktúra biztosítása tekintetében nem túl jó a mediterrán régió helyzete. Mind a pénzügyi, mind a közlekedési és távközlési infrastruktúra területén komoly fejlesztésekre lenne szükség ahhoz, hogy a külföldi tőke számára vonzó környezetet kínáljon.

A dél-kelet-ázsiai országokkal összehasonlítva elsősorban a telekommunikációs szektorban látványos a lemaradás, pedig ma már ez nélkülözhetetlen a versenyben maradáshoz. További problémát jelent, hogy az infrastruktúra hálózatai nemzeti szinten jöttek létre, hiányoznak a regionális kapcsolatok **(Wilson [1998], p.194.)**, valamint hogy a szolgáltatások színvonala gyenge, a minőségéhez viszonyítva azonban drágának mondható.

Jogi és intézményi feltételek.

Az euro-med megállapodások tartalmazzák ugyan a fokozatos jogharmonizáció szándékát, a megvalósításhoz azonban számos konkrét elem megvalósítására lenne szükség. A bürokratikus (és korrumpált) hivatali ügyintézés leépítése meglehetősen nehéz feladat azonban, többek között azért, mert az elmúlt évtizedekben az egyre kiterjedtebb hivatalrendszer vált a felesleges munkaerő felszívásának az egyik fő eszközévé.

Megfelelően alacsony adó és járulékrendszer. A mediterrán országok többségében az adórendszer meglehetősen kezdetleges állapotban van, az adózási fegyelem gyenge. Ennek is köszönhető, hogy az importvámok jelentősége az állam bevételeiben viszonylag nagy. A létrehozandó szabadkereskedelem a

vámbevételek csökkenését idézi elő, a költségvetésben jelentkező hiány pótlása éppen hogy az egyéb adók növelését teszi szükségessé.

Ország-kockázat alacsony. A Mediterráneum ebben a tekintetben sincs túl jó helyzetben⁸⁴: a térség fő destabilizáló tényezője, az arab-izraeli válság, tovább él, sőt az utóbbi időben kiéleződött, az iszlám fundamentalizmustól való félelem erős a nyugati világban, a társadalmon belüli feszültség is magas sok országban.

A fenti hiányosságokra számos vizsgálat rámutatott már. A FIAS (Foreign Investment Advisory Services) például 13 ország (Marokkó, Tunézia, Törökország, Egyiptom, Portugália, Malajzia, Indonézia, Thaiföld, Lengyelország, Magyarország, Ukrajna, Szlovákia és Litvánia) összehasonlítását végezte el, a vizsgálat egyik alapvető célja annak kiderítése volt, hogy vajon vonzó-e a mediterrán országok a befektetők számára. A kapott eredmények azt mutatták, hogy a vizsgálatba bevont MPO-k közül egyedül Törökországot tekinti a külföldi tőkevonzó befektetési célpontnak. (Michalet [1998], p.48.)

8.2.3 Makrogazdasági hatások

A szabadkereskedelmi megállapodás a mediterrán országok EU-ból származó importját sújtó vámokat érinti. Rövid- és középtávon ez nagy költségeket és terheket jelenthet, hiszen a vámok a legtöbb országban még a költségvetés fontos bevételi forrásainak számítanak. (16. táblázat) A vámleépítés súlyos anyagi konzekvenciái leginkább Libanon, Tunézia és Algéria esetében eredményeznek bevételkiesés: Libanonban, ahol a költségvetés bevételeinek közel 60%-a származik az importvámokból a vámleépítések révén 28,8%-kal csökkennének a költségvetés bevételi forrásai.

Az euro-med megállapodások előnyeikhez tartozik ugyanakkor, hogy az elköteleződés segít az egyes kormányoknak a régóta esedékes reformok végrehajtásában, a szerződéses kötelezettség (a szabadkereskedelem

⁸⁴ A 6. fejezetben részletesen bemutatott tényezők itt is érvényesek.

megvalósítására vonatkozó ütemterv) és a pénzügyi segítség megkönnyíti a szükséges intézkedések végrehajtását és elfogadtatását is⁸⁵.

További szempontot jelent viszont, hogy a megnövekedő konkurencia óriási nyomást gyakorol a hazai gazdasági vállalkozásokra: még a viszonylag versenyképes ipari struktúrával rendelkező Tunézia esetében is a várakozások szerint csak a vállalkozások 1/3-a lesz képes fennmaradni, másik 1/3-a csődbe megy, megszűnik vagy más módon, de eltűnik, míg a maradék sorsa egyelőre kérdéses. Tunéziában az állam a vállalkozások versenyképességének növelésére „kiemelt vállalkozókat” különít el, akik állami támogatást, kedvezményeket kapnak – kérdéses, hogy ez mennyire jó és hatékony, nem a klientúra-építés eszközének tekinthető eljárás-e, ahogy azt **Cassario [1999]** feltételezi.

16. táblázat

*A mediterrán országok bevétele az EU importra kivetett vámokból
(1994 és 1996 közötti átlag)*

	<i>Import-vámok (össz adó- bevétel %- ában)</i>	<i>Import-vámok (GDP %- ában)</i>	<i>EU része az össz importban (%)</i>	<i>EU importból származó vámbevétel (össz adó- bevétel %- ában)</i>	<i>EU importból származó vámbevétel (GDP %- ában)</i>
Algéria	29,95	3,45	64,12	19,21	2,21
Egyiptom	19,74	3,37	39,84	7,87	1,34
Izrael	1,26	0,40	52,40	0,66	0,21
Jordánia	34,63	5,77	35,02	12,13	2,02
Libanon	59,28	6,83	48,59	28,80	3,32
Marokkó	17,55	4,30	58,78	10,32	2,53
Szíria	21,81	2,43	33,11	7,22	0,80
Tunézia	22,18	4,45	71,49	15,86	3,18

*Forrás: **Abed [1998]***

⁸⁵ Az, hogy a liberalizálás mely politikai, társadalmi és gazdasági érdekcsoportok érdekeit szolgálja, és melyeknek káros, természetesen további elemzés tárgyát képezheti, részletesebben ld. **Nienhaus [1997]**

A gazdasági átalakulás tehát sok országban a már most is alig kezelhető szintű munkanélküliség további növekedéséhez fog vezetni, tovább fokozva a demográfiai tényezők amúgy is súlyos hatását: mindez nagyon komoly következményekkel járhat a közeljövőben. **(Diwan - Walton [1998])**

Tovább súlyosbítja a problémát, hogy a munkaerő elvándorlása Európába már nem működik, és ennek a lehetőségnek a megteremtése az euro-med egyezményeknek sem része. Sőt, a mediterrán politikának pontosan az az egyik célja, hogy a gazdasági fellendülés révén csökkentse az ott keletkező migrációs nyomást.

Kérdés azonban, hogy a rövidtávon keletkező költségeket és feszültséget képesek-e elviselni a MPO-k, és vajon eleget tesz-e az Európai Unió a költségek enyhítése érdekében.

8.3 Külső források, pénzügyi támogatás

A mediterrán országok a szabadkereskedelmi megállapodások miatt a kereskedelmi deficit további növekedésére és költségvetési bevételekiesésére számíthatnak, amiért cserébe megfelelő kompenzációt vártak az Európai Uniótól. Az EU által felajánlott támogatás ehhez képest meglehetősen csekélynek mondható: az 1995 és 1999 közötti időszakra juttatott 4.7 milliárd euro 11 országra és 5 évre lebontva fejenként évi 4-5 dollárt jelent, és ez 2000 és 2006 között is nagyjából ezen a szinten marad.⁸⁶

A dél-európai országok eredetileg nagyobb pénzügyi támogatást javasoltak a gazdasági reformok és a vámlebontás okozta költségek enyhítésére. Az északi (nettó befizető) tagállamok azonban, amelyek amúgy is a keleti bővítésben voltak inkább érdekelték, ezt elvetették, és inkább a szabadkereskedelem kiterjesztését javasolták a mezőgazdasági termékekre is. Ebbe viszont a déli tagállamok nem

⁸⁶ Összehasonlításképpen, a kelet-európai társult államoknak nyújtott támogatás egy főre lebontva 1995 és 1999 ennek közel kétszeresét, a csatlakozási tárgyalások megindulását követően pedig már mintegy tizenötszörösét teszi ki ennek.

egyeztek bele, hiszen ez viszont számukra lett volna hátrányos. Így végül is kompromisszumként kis pénzügyi támogatást és a mezőgazdasági behozatal elé állított akadályok fenntartása maradt meg közös nevezőként. (Jünemann [1999a])

Az MPO-k számára azért is fájó a támogatások alacsony volta, mert a legtöbb állam amúgy is forráshiányban szenved. Az eladósodottság szintje – különösen az észak-afrikai országokban – meglehetősen magas: a 90-es évek elején a három Magreb ország együttesen több mint 150 milliárd dollár adósságállománnyal rendelkezett, az évi adósságszolgálat az export több mint 30%-át, a GDP csaknem 9%-át tette ki. Míg Marokkó és Tunézia esetében a kilencvenes években csökkenésnek indultak ezek az arányok, addig Algéria 1994-ben – csakúgy, mint Egyiptom 1992-ben – adósságállománya átrendezésére kényszerült. Az euro-mediterrán partnerséggel kapcsolatban felmerült az a gondolat is, hogy az EU tagállamok a velük szemben fennálló adósságok elengedésével támogassák az MPO-kat (Khader [1995]), ez azonban nem következett be.

Több résztvevő ország sérelmezte a támogatások keretét szolgáló MEDA rendszerét, amelyben nincs elkülönítve országonkénti keret, hanem „az kap többet, aki jobban teljesít, és aki hatékonyabban fel tudja használni a pénzeszközöket”⁸⁷ (Zaim [1995], p.168.) Mivel ez nem objektív kritérium, lehetőséget teremt az Európai Uniónak, hogy szubjektív szempontok alapján döntsön: jó és rossz tanulókra oszthatja az MPO-kat, büntethet és jutalmazhat – mindez pedig nem illik a partnerség elvéhez!

Az 1995 és 1999 közötti időszakot a Marseille-i konferencián értékelték a felek. Az 5 éves időszak alatt a rendelkezésre álló pénzek 26%-a került kifizetésre, ami elég alacsonynak mondható. (17. táblázat)

17. táblázat

MEDA támogatások és kifizetések 1995 és 2001 között, millió euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	Összes
Keretösszeg	173	404	981	941	937	879	766	5072

⁸⁷ A 14. táblázat (7.3 fejezet) tartalmazza az egyes országoknak eddig juttatott MEDA támogatások összegét.

Kifizethető összeg	91	202	315	285	256	353	413	1915
Tényleges kifizetés	50	155	211	231	243	331	402	1623
Kifizetés/Keretösszeg aránya	29%	38%	21%	24%	26%	38%	53%	32%
Kifizetés/kifizethető aránya	55%	77%	67%	81%	95%	94%	97%	85%

Forrás: Európai Bizottság [2002], pp. 24-25.

Ez részben a projektek struktúrájából és kifizetéséből⁸⁸ adódik, hiszen sok közülük áthúzódott a következő időszakra, a felek azonban egymást is vádolták: az MPO-k az Európai Unió bonyolult eljárási szabályait okolták, az EU pedig az MPO-k esetében meglévő bürokratikus nehézségeket vetette fel. Különösen felháborította az MPO-kat, hogy több esetben az EU a programok sikertelensége miatt leállította a pénzeket, sőt, visszafizettetett már kifizetett pénzeket is.

A támogatások hatékony felhasználása valóban számos nehézségbe ütközik az MPO-kban. A legtöbb országban problémák vannak a pénzügyi szektorral: Tunéziában kevés kereskedelmi bank működik, Algériában a közelmúltig nem is léteztek ilyenek. Törökországban és Egyiptomban viszonylag fejlettnak mondható a bankrendszer, itt viszont a virágzó korrupció okoz gondot.

A helyzetet tovább nehezíti, hogy a régió gazdaságainak alapját általában családi jellegű kis- és középvállalkozások alkotják: ezek többnyire alultőkésítettek, hitelek ritkán vesznek igénybe, akkor is inkább csak rövidtávon. A támogatáshoz szükséges stratégiai gondolkodás nem jellemző rájuk, a felajánlott egyéb pénzügyi lehetőségeket (EIB, MEDINVEST) nehezen tudják elérni, általában nem is ismerik.

⁸⁸ A különböző programok/projektek eltérő kifizetésűek: míg a strukturális átalakulás esetében a rövid, két éves periódus az általános, addig a gazdasági környezet támogatásánál 3-4 év, a klasszikus fejlesztési projekteknel a tendereztetési eljárások és a nagyobb munka és eszközigeny miatt 4-6 év a kifizetési idő. A regionális projektek sokszor teljesen új együttműködési formákat jelentenek, így a megfelelő pénzügyi és jogi háttér miatt szükség van a 3-5 éves távra.

A Bizottság az első időszak tapasztalatai alapján kidolgozta a MEDA szabályozására vonatkozó módosító javaslatait, melynek fő pontjai a következők:

- kevesebb, de nagyobb és jobban kidolgozott projekt
- projektek helyett egyre inkább programok
- a mediterrán partnerek nagyobb felelőssége a végrehajtásban
- a döntéshozatali mechanizmus felgyorsítása

8.4 Gazdasági liberalizáció és társadalmi következményei

Az egyes országok kapitalista vagy szocialista orientáltságától függetlenül a 60-as, 70-es éveket az állam és a nép közötti „társadalmi szerződés” megléte jellemezte: az állam feladata volt az alapvető jólét és a gazdasági és társadalmi fejlődés biztosítása, cserébe a társadalom (széles körben és nyíltan) nem kérdőjelezte meg a politikai vezetés legitimitását. A viszonylag jelentős állami beavatkozásnak is köszönhetően a jövedelem-egyenlőtlenség jóval kisebb volt ezekben az országokban, mint Latin-Amerikában vagy Dél-Kelet-Ázsiában, és jóval kevesebben éltek a szegénységi küszöb alatt.⁸⁹

A romló makrogazdasági egyensúlyi mutatók miatt az MPO-k nagy része az elmúlt másfél évtizedben már megpróbálkozott bizonyos fokú gazdasági szerkezeti átalakítással, reformprogramokkal. Mint fentebb már szóltunk róla, ezek többsége az IMF iránymutatásai és elvárásai alapján zajlott le, és többnyire az állam gazdasági szerepvállalásának csökkentését, privatizációt és a gazdaság széleskörű liberalizációját tűzte ki céljául.

A gazdasági liberalizációhoz és reformokhoz kapcsolódó megszorító intézkedések kockázatos vállalkozásnak számítanak a Közel-Keleten (**Pool [1993]**): számtalan esetben vezettek tiltakozó megmozdulásokhoz (sztrájk, utcai felvonulások és demonstrációk, lázadások). Ezeket az állami irányítás erőszakkal meg tudta ugyan fékezni, de ezzel együtt legtöbb esetben a megszorító intézkedések részleges visszavonására vagy jelentős enyhítésére kényszerült. A

⁸⁹ Míg Latin-Amerikában a népesség 28%-a él kevesebb, mint 30 dollárból, addig az MPO-kban ez az arány 6%. (1990-es adat, ld. **Diwan - Walton [1998]**, p. 59.)

gazdasági reformok és az azokra válaszoló lázadások azonban a korábban az állam, a gazdaság és a társadalom között meglévő „szerződés” fellazulását jelentették.

Ilyen lázongásokhoz vezetett például 1977 januárjában Egyiptom több nagyvárosában is az, hogy a kormány (egy IMF stabilizációs program keretében) 30%-kal megemelte az élelmiszer és az üzemanyag árát. Hasonló események következtek be az elkövetkező években Marokkóban, Tunéziában és Törökországban is, ami ez utóbbiban katonai hatalomátvételhez is vezetett. A gazdasági reformok a nyolcvanas években is számos országban vezettek lakossági lázadásokhoz: Tunézia, Marokkó, Egyiptom, Algéria és Jordánia mellett még a polgárháború dúlta Libanonban is, ahol a 30%-os valutaleértékelés vezetett utcai demonstrációkhoz. Több esetben (Tunézia, Jordánia és Algéria) a politikai életben bekövetkezett reformok voltak a következményei mindennek.

Az MPO-kban végrehajtott reform-kísérletek tapasztalata alapján politikai változás után könnyebb kezelni egy krízis szituációt (lásd Törökország, Tunézia). Ha nem változik a politikai vezetés, a saját alapjait rendíti meg, ha elismeri a korábbi rossz politikáját: ezért nehéz a reform Szíriában és Egyiptomban. A hitelét veszített vezetés legitimitációjának megerősítése politikai változás (demokratikus választások) útján lenne elképzelhető, de mint Algéria példája is mutatja, ez a folyamat is rejt buktatókat.⁹⁰

Az 8. fejezet összefoglalása

Az EMP gazdasági hatása az Európai Unió számára egyértelműen pozitív, a mediterrán országok liberalizációs intézkedéseit szinte alig kell ellentételeznie. Fontos szempont ugyanakkor, hogy az Unió nem követhet merkantilista célokat, hiszen a mediterrán régió prosperitása nem csak gazdasági, de biztonságpolitikai szempontból is érdeke.

A mediterrán partner országok számára a kereskedelmi és gazdasági liberalizáció óriási költségekkel jár. A kereskedelem-elterelés jövedelem

⁹⁰ Lásd a 9.2 fejezetben.

csökkentő hatása és a vámbevétel-kiesés mellett a megnövekedő konkurencia következménye is jelentős, a megszűnő hazai termelés tovább növelheti a már jelenleg is magas munkanélküliségi rátákat.

Ezen költségek elviselését megkönnyítené a külföldi befektetések nagyobb volumenű beáramlása, valamint az Unió által felajánlott pénzügyi segítség, sajnálatos módon azonban mindkettő elmarad az előzetes várakozásoktól. A források nagysága mellett általában a hatékony felhasználás is problémát jelent.

A gazdasági liberalizáció komoly társadalmi feszültségeket eredményezhet, ezek kezelésére a többnyire fejletlen civil társadalommal és érdekvérvényesítéssel rendelkező országokban a hatalom többnyire erőszakos eszközökhöz folyamodik.

9. fejezet

A demokratikus átmenet előmozdítása

Az Euro-Mediterrán Partnerség politikai pillérének egyik központi elemét jelenti az MPO-k politikai és társadalmi berendezkedésének reformja, a demokratikus, jogállamiságra építő hatalmi rendszerek létrejöttének előmozdítása.

A demokratikus átmenet, azaz egy autoriter-diktatórikus hatalmi berendezkedésnek egy demokratikus modellel történő felváltása a második világháború óta több hullámban és formában valósult meg a világban: 1945-ben és az azt követő években Közép-Európában (Németország, Olaszország, illetve rövid ideig a későbbi szocialista blokk egyes országai is), az 1970-es, 80-as években Dél-Európában és Latin Amerika több országában, míg az 1990-es években Közép- és Kelet-Európában, a szocialista blokk országaiban zajlott le ez a váltás.

A következőkben azt vizsgáljuk meg, milyen esélye van a többnyire autoriter rezsimek által irányított mediterrán (ezen belül is elsősorban az arab) államoknak a hiteles demokratikus átmenetre.

9.1 Az arab országok politikai fejlődése

A gyarmati időszak megteremtette a modern állam intézményrendszerét és adminisztrációját. A dekolonizációs folyamatot követően viszonylagos nemzeti konszenzus alakult ki, a függetlenségi mozgalmak általában megőrizték vezető szerepüket, míg a gazdaságfejlesztési és szociális politikák – lehetnek akár radikálisabbak, akár mérsékeltőbbek, ez országonként változó volt – “Bandung szellemében” fogalmazódtak meg. A politikai ideológiák terén az arab nacionalizmus különböző formái (nasszerizmus, baathizmus), a gazdaságban pedig az arab szocializmus váltak irányadóvá.

Ezt a tulajdonképpen felfelé irányuló fázist a visszaesés időszaka követte: politikai és gazdasági kudarcok, a gazdaságban a szerkezet-átalakítás és a liberalizálás kényszere, illetve ennek politikai és társadalmi következményei. A Masrek országokban mindezt még az Izraellel való szembenállás is torzította,

hiszen a fegyverkezés lassította ugyan a gazdasági fejlődést, növelte viszont az autoriter politikai hatalmak legitimitását.

Az államhatalom gyengülése a 80-as években lehetőséget teremtett egyes társadalmi és politikai mozgalmak kibontakozására. **(El-Kenz [1997])** Létrejöttek emberi jogi és feminista szervezetek, valamint a többpártrendszer szorgalmazó politikai kezdemények is megjelentek. A középosztályokban és az értelmiség egy részében a szabadabb légkörnek köszönhetően egyre elterjedtebbé vált a civil társadalom, a demokrácia és a jogállamiság eszméje.

A gazdasági helyzet romlásával párhuzamosan ugyanakkor a szociális mozgalmak is megjelentek. A gazdaság teljesítményének stagnálása mellett a népesség rendkívül gyors, évi 3% körüli növekedési üteme a társadalom jelentős részének elszegényedésével, illetve az életkilátások és lehetőségek beszűkülésével járt együtt. A munkanélküliség üteme fokozatosan nőtt, hiszen az évről évre munkaképes korba lépő egyre nagyobb számú fiatal számára a gazdaság nem volt képes új munkahelyeket biztosítani. Ez a munkanélküliség nem csak az alsó, képzetlen társadalmi rétegeket, de az egyetemről frissen kikerülő diplomásokat is súlyos érintette. **(Waterbury [1998])**

A megszorító intézkedések, amelyeket a kialakult helyzet kezelésére hoztak, tovább fokozták az elégedetlenséget. A legtöbb arab országban a 80-as években ún. kenyérlázadások törtek ki annak hatására, hogy az IMF tanácsára csökkenteni kezdték az alapvető élelmiszerek árának szubvencionálását.⁹¹

A függetlenség óta központi szerepet betöltő erős államhatalomba vetett bizalom mindenhol megrendült, a társadalom "kritikája" pedig a fentebb jelzett két különböző módon jelentkezett: a középosztály felső rétegei, sokszor a társadalmi elit bizonyos részeitől támogatva, a nagyobb szabadságot, a jog és különösen az emberi jogok tiszteletben tartását szorgalmazták, míg a másik oldalon az elszegényedő rétegek az egyenlőség és a társadalmi igazságosság érvényesítését követelték.

A politikai hatalom, megpróbálva válaszolni az őt érő kihívásokra, elsősorban az első, a középrétegek által igényelt több szabadságjog, a szélesebb körű demokrácia megteremtésének irányába mozdult el, ezzel próbálva meg

⁹¹ Hasonló jelenségekre a latin amerikai országokban is sor került. (ld. **Seddon [1993]**)

leszerelni nemcsak belső ellenzékének egy részét, de autoriter berendezkedése miatt külföldről, a nyugati nagyhatalmak illetve a különböző emberi jogi szervezetek felől irányuló kritikákat is. **(Pawelka [1997])** Ez tulajdonképpen a könnyebbik feladatnak ígérkezett, hiszen a politikai rendszer reformja jóval egyszerűbb és gyorsabban “megtérülő”, mint a gazdaság hatékonyá tétele és a növekedés beindítása, ugyanakkor szükséges is volt, hiszen a társadalmi bázisát veszített hatalom az áldozatokkal járó gazdasági átmenetet csak politikai legitimitásának megerősítésével érthette el.

A legtöbb országban megszűnt az egypártrendszer, amelyet korábban a függetlenséget kivívó vagy azután megszerveződő politikai erő képviselt. A választások kevésbé formálisak lettek, igaz a legtöbb országban továbbra is szigorú kontroll alatt tartották, illetve manipulálták az eredményeket. Tunéziában például adott számú (maximált) képviselői helyet jelöltek ki az ellenzéknek, míg Marokkóban a hatóságok manipulációval fosztották meg az ellenzéki pártokat a választási győzelmüktől.⁹² A politikai nyitás részeként a mérsékelt ellenzéki sajtót tolerálták, illetve nagyobb mozgásteret engedtek a szakszervezeteknek és más érdekvédelmi szervezeteknek. **(Faath [1995])**

A nyitásnak ez a logikája és folyamata tulajdonképpen megfelel a Latin Amerikában, egyes afrikai országokban illetve bizonyos tekintetben a volt szocialista országokban lezajló változások menetének. A kiinduláskor jellemző feltételek, az állam túlsúlya, a diktatórikus egypártrendszerű berendezkedés, a társadalmi bázisát veszített hatalmi elit, illetve elsősorban az előbbi két példában a növekvő társadalmi egyenlőtlenségek és az elit korrupciója az arab országokban tapasztalható folyamatokkal analóg változásokat indukált. Ugyanakkor egy roppant lényeges különbség áll fenn az arab országok esetében, ami alapvetően más utat szabhat a demokratikus átmenetnek: az iszlám fundamentalizmus.

9.2 Demokratikus átmenet és iszlám fundamentalizmus

⁹² A kialakult zavargások miatt a király végül közbelépett, az ellenzékét “erkölcsi győztesnek” deklarálta, és felkérte őket a kormányalakításra.

A (nyugati értelemben vett) demokratikus társadalmi berendezkedésért való küzdelem az autoriter, diktatórikus rezsimekben általában egyesítette a rendszer ellenzékét: a társadalmi egyenlőtlenség, az elit korrupciója ellen fellázadók éppúgy a demokratikus intézmények kibővítését, a szabadságjogok teljesebb biztosítását tartják a változások legalapvetőbb feltételének, mint a rendszert alapvetően a szabadságjogok hiánya miatt bíráló értelmiség. Az arab országok esetében azonban az iszlám átértelmezi ezeket a kapcsolatokat.

A civil társadalom, az emberi jogok, a nők emancipációja, a szólás és sajtószabadság és a nyugati demokrácia más alapvető vívmányai és értékei az arab világban mint a Nyugat kulturális elidegenítő hatásai jelentkezhetnek. (**Anderson [1997]**) Az elutasítás nem feltétlenül maguknak ezeknek az értékeknek szól: az iszlám történelme során meglehetősen nyitott volt más értékek önmagába olvasztása terén. A problémát az jelenti inkább, hogy ezek az értékek a Nyugat hegemonisztikus törekvéseinek járulékaként jelentek meg az arabok szemében, amit a fundamentalista szervezetek populisztikus propagandájukban meg is próbálnak kihasználni.

Maga a modern fundamentalizmus a XIX. század második felében a Nyugat civilizációs kihívására adott válaszként jelent meg az iszlámban. A dicsőséges kezdeti időszak után az Oszmán kor stagnálásába visszahanyatló arab világot váratlanul érte a nyugati gyarmatosítók megjelenése. A felzárkózásra illetve alkalmazkodásra két út adódott: a modernizáció, vagyis a nyugati politikai, társadalmi, gazdasági berendezkedés átvétele és adaptálása, illetve a fundamentalizmus. A fundamentalizmus szintén reform-irányzatnak nevezhető, hiszen elsődleges célja az iszlám világ stagnálásának megszüntetése, a társadalmi és politikai élet reformja, a tradicionális elit megújítása volt. Ennek módját azonban nem az új eszmék átvételében, hanem az iszlám megtisztításában, az eredeti eszmékhez való visszatérésben látták.

Az arab országok többségében a függetlenség elnyerésétől egészen az 70-es évek elejéig (illetve pl. Algériában a 80-as évek közepéig) a modernizációs irányzat volt a domináns. A különböző arab nacionalista irányzatok (Egyiptomban a nasszerizmus, Irakban és Szíriában a baathizmus) és az arab szocializmus megvalósítására tett kísérletek mind ennek részét képezték. A fundamentalizmus ebben az időszakban csak látenszen, a háttérbe szorítva létezhetett. A

modernizációs ideológiák kudarca azonban – amelynek kezdetét általában az 1967-es arab-izraeli háborúban elszenvedett arab vereséggel datálják – új lendületet adott a fundamentalista mozgalomnak.

Az újjáéledő fundamentalista mozgalom kritikáját a kezdeti időszakban nem is annyira politikai szinten artikulálta (hiszen a politikai életnek nem válhatott részévé), hanem inkább erkölcsi alapon bírálja a rendszert, és a gazdasági sikertelenséget sem gazdasági, hanem inkább kulturális okokkal, tehát az arab világban alkalmazhatatlan importált ideológiák erőltetésével magyarázza. A “szocialista útról” letérni próbáló hatalom ekkor még sok esetben fel is tudta használni a fundamentalistákat, elsősorban balos politikai ellenfelei (szakszervezetek, diákmozgalmak) elleni küzdelmében.

A gazdasági helyzet és kilátások további romlásával, a hatalom fokozódó legitimitáció-vesztésével azonban a fundamentalista mozgalom egyre több hívet szerzett magának. A korábbi pusztán morális kritikával szemben most már offenzív – és legtöbb esetben totalitarista – programjával helyet (még hozzá vezető szerepet) kíván magának a politikai életben.

Az egyre veszélyesebb helyzetbe kerülő hatalomnak természetesen valahogyan kezelnie kell a problémát. Egyes országok (Egyiptom, Marokkó, Tunézia) a fundamentalisták mérsékeltebb részének az intézményes politikai életbe való korlátozott bevonásával kísérleteztek (pártok engedélyezése, korlátozott parlamenti hely megszerzésének lehetősége), így próbálva meg leszerelni (illetve saját céljaikra felhasználni) a mögöttük lévő társadalmi bázist. Algériában, ahol a hatalom kiengedte a kezéből a választási folyamat “irányítását”⁹³, ez a próbálkozás túl jól sikerült. A fundamentalisták elsöprő támogatottsághoz jutottak a választásokon, így a hatalom csak erőszakos eszközzel, a választások megrekesztésével és szükségállapot bevezetésével tudott úrrá lenni a helyzeten. Az a paradox helyzet alakult tehát ki, hogy a hatalom diktatórikus eszközökkel lép fel a demokrácia védelmében a szabad választásokat megnyerő fundamentalista erőkkel szemben.

⁹³ Tulajdonképpen a valódi hatalmat birtokló hadsereg így próbálta meggyengíteni a korábbi egyeduralkodó pártot.

Az algériai eseményeket követően a többi arab ország vezetése is óvatosabbá vált, és hasonló indokkal – a demokrácia védelmében – lelassítja a politikai átmenet folyamatát. A dél-kelet ázsiai országokban követett úthoz hasonlóan tehát, a demokratizálás helyett a gazdaság liberalizálására teszik a hangsúlyt, és az itt elért sikerekkel próbálják kifogni a fundamentalisták vitorlájából a szelet.⁹⁴

Az EMP egyik alapvető célkitűzése a demokrácia elterjesztése a mediterrán régióban. Ha azonban a kérdés a demokrácia vagy stabilitás dilemmájaként merül fel, mind az EU, mind az USA a stabilitás mellett teszi le a voksot. (Perthes [1997])

9.3 Demokratikus átmenet - Kelet-Európa és az arab országok

A fentiekben az arab demokratizálási kísérlet sajátosságáról, az iszlám fundamentalizmusnak az átmenet folyamatát befolyásoló hatásairól esett szó. Bár ez kétségtelenül számottevő különbséget jelent pl. a Kelet Európában lezajlott változásokhoz képest, a kiindulási feltételekben éppúgy mint magukban a folyamatokban, azonban ennek ellenére úgy vélem, a két átmenet összevetésével bizonyos hasonlóságokra és párhuzamokra mégis érdemes lehet rávilágítani.

A kelet-európai átmenet fő jellegzetességeit, specifikumait röviden a következőkben összegezhethetjük: Az átalakulás szinte egyszerre, viharos gyorsasággal zajlott le ezekben az országokban. Ennek okaként nem kis részben a keleti blokk központi hatalmi tényezőjeként funkcionáló Szovjetunió meggyengülése, visszaszorulása és későbbi felbomlása szolgált. Bár bizonyos politikai és gazdasági reformok már a korábbi időszakban is voltak, a demokratikus átmenet a legtöbb országban néhány évre vagy még rövidebb időszakra koncentrálódott, tehát forradalmi gyorsaságúnak mondható. Sok helyen már korábban (a szovjet rendszer kiépülése előtt) is léteztek bizonyos

⁹⁴ Kérdés természetesen, hogy az iszlám gyökereket hirdető erők hatalomra kerülése valóban akkora problémát jelent-e, illetve hogy a mérsékelt erők visszaszorítása nem a radikálisabbak megerősödésével jár-e együtt.

demokratikus hagyományok, ami természetesen megkönnyítette az illető országok átalakulását, valamint katalizátorszerep tulajdonítható adott esetben az Európához tartozásnak, a európaiság eszmei háttérének, illetve az európai intézményekhez csatlakozás megfogalmazott kritériumainak is.

Az arab országok többségében az állam gazdasági és politika szerepe az átmenet kezdetén a szocialista blokkéhoz hasonló volt. Bár a világban zajló változások kétségkívül kihatottak az itteni eseményekre, korántsem voltak olyan robbanásszerű hatással, mint azt Kelet- Európa megtapasztalhatta.

Kelet-Európában az átmenet elsősorban azokban az országokban volt gyors és mély, ahol voltak bizonyos demokratikus hagyományok, míg másutt a korábbi hatalmi elit jobban meg tudta őrizni korábbi pozícióit, hasonlóan az arab országokhoz.

A kelet-európai politikai átmenetben egyes országokban megjelentek radikális nacionalista erők. Ezek, bár természetesen alapjaiban különböznek a fundamentalista mozgalomtól, külső jellemzőiben illetve bizonyos tekintetben a politikai életben betöltött szerepükben is, hasonlíthatnak hozzájuk: jellemzőjük a külső modellek, intézmények iránti szkepszis, illetve a saját történelmi múltból való táplálkozás kihangsúlyozása, valamint erősen populista ígéreteik.

A 9. fejezet összefoglalása

Az Euro-Mediterrán Partnerség egyik célkitűzése a mediterrán régió országainak demokratizálása. Ez a folyamat Latin-Amerikától a közép- és kelet-európai országokig a világ számos országában végbement már.

A politikai nyitás kiinduláskor jellemző feltételek (az állam túlsúlya, a diktatórikus egypártrendszerű berendezkedés, a társadalmi bázisát vesztett hatalmi elit, a növekvő társadalmi egyenlőtlenségek és az elit korrupciója) általában nagy hasonlóságot mutatnak, az arab országok esetében azonban létezik egy roppant lényeges sajátosság, ami alapvetően más utat szabhat a demokratikus átmenetnek: az iszlám fundamentalizmus.

A demokráciát és más Nyugati vívmányokat elutasító fundamentalisták növekvő népszerűségének az autoriter hatalom erőszakos és anti-demokratikus eszközökkel állja útját, a demokrácia védelmében lelassítja a politikai átmenet folyamatát. A dél-kelet ázsiai országokban követett úthoz hasonlóan a demokratizálás helyett a gazdaság liberalizálására teszik a hangsúlyt, a demokratizálást szorgalmazó Európa pedig a biztonsága érdekében támogatja és elnézi ezeket a lépéseket.

10. fejezet

Az Euro-Mediterráneum: egységes régió vagy a civilizációk harca?

A fejezet témája a barcelonai nyilatkozat harmadik kosarához is kapcsolható, de annak általánosabb, átfogóbb megközelítése. A megvitatandó kérdés magának az euro-mediterrán partnerségnek a gondolata: milyen elméleti, ideológiai háttere van, hogyan jelenik meg a közgondolkodásban, és hogyan tükröződik a konkrét lépésekben mindez.

10.1 A Mediterráneum, mint régió

Első kérdésként a Mediterráneum, mint régió kérdése adódik. Vajon mennyire tekinthető a Földközi-tenger térsége, annak északi (európai) illetve déli és keleti (afrikai és ázsiai) szárnya egy régiónak, milyen külső és belső tényezők alapján kezelhetjük ekként.

A Mediterráneum összetartozó egységként kezelése elsősorban a francia és spanyol közgondolkodásban jelentkezett az utóbbi időben.⁹⁵ A leggyakrabban hangoztatott érvek a történelmi egységre hivatkoznak: a Földközi-tenger térsége az európai civilizáció bölcsője, összefogják a közös kulturális, életmódbeli tradíciók (**Braudel [1996]**), de a régió belüli gazdasági kapcsolatok is mindig szorosak voltak, amit a levantei kereskedelem továbbélése is példáz. (**Lister [1997]**, p.70.)

Ellentmondani látszik mindennek ugyanakkor az, hogy a Római Birodalom felbomlása óta nem volt egy uralom alatt a teljes Mediterráneum, az arab hódítás és az iszlám elterjedése pedig kulturálisan is kettévágta a medencét. A kolonializáció, bár bizonyos tekintetben Európához közelítette az észak-afrikai és

⁹⁵ A Mediterrán, mint régió témájában részletesebb elemzést (illetve negatív végkövetkeztetést) Balogh András tanulmánya nyújt. (**Balogh [1997]**)

közel-keleti országokat, mégis inkább az elkülönülésre törekvést erősítette, ami az ötvenes-hatvanas években a függetlenség révén teljesült is.

Ma a Mediterráneum inkább választóvonalnak tűnik, mint egységes régió: a Rio Grande (USA-mexikói határ) mellett itt a leglátványosabb az Észak-Dél ellentét. Jelenleg több mint 10-szeres a jövedelmi különbség, ami a déli rész gazdasági fejlődést meghaladó népesség-szaporulata miatt a közeljövőben várhatóan még tovább fog nőni. De nemcsak gazdasági téren áll fenn szakadék a két "part" között: ugyanígy választóvonalat jelent kulturális téren a kereszténység és az iszlám, a Nyugat és a Kelet, az európai civilizáció és az arab világ közti különbözőség

Az Euro-Mediterráneum a mai formájában tehát sem történelmi, sem más (kulturális, vallási, politikai) szempontból nem alkot egy régiót. A különbségek ellenére számtalan tényezőt említhetünk ugyanakkor, ami összekapcsolja a két térséget (ld. 6. fejezet): a kérdés éppen az, hogy a közös problémák és a dependencia közelebb hozza vagy eltávolítja, elszigeteli egymástól a két térséget. A partnerség legalapvetőbb feladata éppen az, hogy Európa ne elszigetelje a problémát, ne falat építsen, hanem segítsen a megoldásban: ezáltal hozva létre az egységes régiót. (**Kodmani-Darwish [1998]**)

10.2 Európai nézetek a Mediterráneumról

Összeurópai problémát jelent-e a Mediterráneum sorsa? Az egységesülő Európa számára kétségtelenül azt, de a skandináv országok, még Németország számára is kevésbé érzékelhetőek ezek a problémák. Egyes vélemények (például **Elsenhaus [1995]**) szerint az egész mediterrán politikára az EU belső kohéziója, a német-francia egyensúly miatt volt szükség: a németek érdeke volt a keleti bővítés, cserébe a franciáknak is kell juttatni valamit, hogy ne kerüljön veszélybe az európai konstrukció.

További problémaként áll a partnerség útjában az egymás iránti bizalmatlanság, a partner „más”-nak tekintése. Míg a közép- és kelet-európai országokat családtagként, de legalábbis szegény rokonként kezelik, addig a mediterrán országok esetében inkább a „mi” versus „ők” felállás a jellemző

(**Lorca [1996]**), amiben nem kis része van az iszlámmal szemben érzett fenntartásoknak.

Az európaiak iszlámról alkotott véleményét két tényező befolyásolja alapvetően: egyrészt az Európában élő muszlim közösségek viselkedése, másrészt pedig az iszlámról többnyire a média közvetítésével kialakult általános kép.

Az Európában élő muszlimok nagy száma (ami sokszor az eltérő kultúra és mentalitás miatt tűnik nagyoknak) sokakban félelmet ébreszt: vajon hogyan befolyásolja a terjeszkedő iszlám az európai társadalmi, politikai életet. (**Salamé [1998]**, pp.30-32.) Képesek-e integrálódni az európai társadalomba, kulturális világba, vagy az iszlámot olyan „rendszeridegen elemnek” kell tekinteni, amely nem soha sem lesz képes beolvadni.

Az iszlám felbolygat számos, az európai társadalmakban kialakult konszenzust: Nagy-Britanniában például annak kapcsán alakult ki vita, hogy a hagyományosan állami támogatásban részesülő keresztény és zsidó iskolák mellett a muszlim iskolákat is megilleti-e ez a támogatás. (**Esposito [1999]**, p.97.)

Az iszlám ismét kérdéssé teszi, hogy mi a vallás szerepe a társadalom életében. Sokak a szekularizáció gondolatának csorbulását érzik abban, hogy az iszlám nem választja el az államot és a vallást, a vallást nem a magánszférába tartó ügynek, hanem közügynek tekinti. Különösen a republikánus érzelmű Franciaországban jelent ez problémát, ahol sose voltak kereszténydemokrata hagyományok, a politikai és a társadalmi közélet is abszolút szekularizált. A francia társadalom szinte démonizál egyes kérdéseket: ha például a muszlim diáklányok fejkötőben járnak az iskolába, azt a franciák a szekularizált hagyományok súlyos megsértésének érzik. (**Munoz [1999b]**, p.13.)

Az iszlám a média közvetítése és hatása miatt összekapcsolódik a terrorizmussal, a fanatizmussal. A hagyományos sztereotípiák az arabokhoz⁹⁶ a sivatag, beduin, teve, hárem, gazdag olajsejk képzetét társította. Mára ezt a szakállas, fanatikus, Nyugat-ellenes terrorista képe váltotta fel. Ezt a változást

⁹⁶ Az arab és muszlim közötti megkülönböztetés többnyire nem jellemző a közgondolkodásra, de sokszor sajnos a médiák esetében is elmosódik ez.

számos valóban tragikus esemény táplálta: iráni forradalom és az azt követő amerikai túsdráma, a Szadat elleni merénylet, a Libanonban, és később más országokban (pl. Fülöp-szigeteken, Csecsen-földön) elkövetett emberrablások és túszejtések, a Rushdie-ügy, az arab-izraeli konfliktusban alkalmazott öngyilkos merényletek. Mindezeket az érem másik oldalának (általában hiányzó) bemutatása sem tudta enyhíteni: talán Bosznia volt a kivétel, ahol nem a muszlimok voltak a fő gonoszok. A New York-i terrortámadást követő közhangulat és közvélekedés azonban egyértelműen az iszlám fanatizmusát tette felelőssé.

Paradox módon általában a mediterrán országokban hatalmon lévő rezsimek is érdekeltek a fundamentalizmus démonizálásában (**Esposito [1999]**, p.95.), a hatalmukat veszélyeztető ellenzék elleni represszív eszközök alkalmazása ugyanis így mind belpolitikailag, mind a külvilág szemében elfogadhatóbbá válik.

10.3 A déliek véleménye Európáról

Az arab országok Euro-Mediterrán Partnerséggel kapcsolatos percepciói szintén ambivalensek:

- Mediterráneum az európai kultúra bölcsője (görögök, rómaiak, kereszténység), az arab-izlám civilizációnak – bár sok köze van hozzá – Mekka és Medina jelenti a gyökereket.
- A muszlimok Európához és a kereszténységhez viszonyulásban jelentős szerepe van a keresztes háborúknak (ez mindkét fél számára meghatározó (negatív) történelmi tapasztalat a másiktól)
- A „modern Európával„ való találkozás első állomását az jelentette, amikor Napóleon 1798-ban meghódította Egyiptomot, és tönkrevverte a mameluk seregeket. A XIX. század első felében Európa mégis inkább fejlett technikai civilizációja miatt irigyelt és utánozandó példa, mint közvetlen hódító volt. A hanyatló Oszmán Birodalom elszakadni vágyó tartományainak haladó szellemű elitje körében a sikeres európai modell importálásában és alkalmazásában látták a fejlődés útját.

- A XIX. század második felétől az európai hatalmak fokozatosan hatalmuk alá kerítették a földközi-tengeri medence déli és keleti szegélyét. Ismét a konfrontálódás vált dominánssá, előbb a brit és francia imperializmussal szemben, majd a II. világháború utáni időszakban fokozatosan a Nyugat által támogatott cionizmussal és a Nyugati értékek védőbástyájának számító Amerika indirekt imperializmusával szemben. Az érdekesség az, hogy a szembenállás ideológiai alapját ebben az időszakban különböző arabizált nyugati ideológiák adták (nacionalizmus, szocializmus, marxizmus, stb.).
- A század elejétől jelenlévő, de csak az 1960-as évek végétől radikalizálódó iszlám fundamentalizmus képviseli azt az új erőt, amely már nem-nyugati választ ad nyugati fenyegetésre. Az elutasítás mellett itt is jelen van ugyanakkor a Nyugat tudományos és technikai fejlettségének elismerése.
- A mediterránizmus, az Európával alkotott közösség jelentheti ugyanakkor az arab országoknak az USA hegemonia-törekvések csökkentésének eszközét is. **(Kodmani-Darwish [1998])**

Megjelentek konkrét ellenkezések is az euro-mediterrán projekttel szemben:

- ha Izrael részese lehet (jóllehet több arab állam még hadiállapotban áll vele), akkor Líbia miért nem
- az Arab Liga részéről azt nehezményezték, hogy ha az összes EU tagállam részese, akkor a nem-mediterrán arab államok miért maradnak ki

Az Európa és a nyugati civilizáció által keltett fenyegetettség-érzet, ami többnyire összeesküvés-elmélet képében jelenik meg a közgondolkodásban, három szinten érvényesül:

- politika-katonai szinten: beavatkozás a belső és regionális ügyekbe, a saját (nyugati) érdekek érvényesítése érdekében. Különösen igaz ez Izrael esetére, amelyet többnyire még mindig a Nyugat által az arab-iszlám világ szívébe mesterségesen és erőszakkal beplántált idegen testnek tekintenek
- gazdasági értelemben: a különféle imperializmus és dependencia-elméletek adják a gazdasági fejlődés ideológiai magyarázatát

- kulturális területen: televízióban és más médiákban megjelenő vesztetizált populáris kultúra, ami a hagyományos értékeket rombolja.

Más regionális együttműködésekkel összehasonlítva azonban mindezek az ellenérzések nem tűnnek egyedinek: a NAFTA esetében a mexikóiaknak hasonló (és viszonzott) sztereotípiáik és ellenérzéseik vannak a „gringók”-kal szemben, míg az ázsiai térségben a kelet- és dél-kelet-ázsiai népek többnyire szintén (történelmi okokkal magyarázható) fenntartásokkal fogadják a japán és kínai dominanciát. Nem is beszélve az Európai Unióról, amelynek gyökerei a II. világháborút közvetlenül követő időszakra nyúlnak, és talán a legjobb példa arra, hogy évszázados ellenségeskedésre is építhető egy integráció, sőt, az integrálódás a korábbi konfliktusok feloldásának legeredményesebb módja lehet.

A 10. fejezet összefoglalása

Az Euro-Mediterráneum kulturális egységét vizsgálva felmerül, vajon lehetséges-e egyáltalán partnerség a résztvevő felek között, nem túl nagy-e a különbség és az ellentét közöttük.

Az Euro-Mediterráneum a mai formájában sem történelmi, sem más (kulturális, vallási, politikai) szempontból nem alkot egy régiót. A különbségek ellenére számtalan tényezőt említhetünk ugyanakkor, ami összekapcsolja a két térséget: a kérdés éppen az, hogy a közös problémák közelebb hozzák vagy eltávolítják, elszigetelik egymástól a két térséget.

Az európaiak bizalmatlanul kezelik az „új partnereket”, másoknak tekintik őket, amiben nem kis szerepe van az iszlámnak. Az Európában élő muszlim közösségek beilleszkedése illetve befogadása az európai társadalmi és kulturális hagyományokba nem probléma-mentes. Az iszlámról alkotott képet nagyban befolyásolja a fanatizmusnak és szélsőségesnek a média által is eltúlzott volta.

A déliek szintén előítélettel közelednek az európaiakhoz, a negatív képet a történelmi tapasztalatok és sértett önbecsülés is támogatja. Más regionális

integrációk példája is azt mutatja azonban, hogy az együttműködés oldja a leghatékonyabban a sztereotípiákra épülő ellenérzéseket.

11. fejezet

A Euro-Mediterrán Partnerség kilátásai

11.1 Globális kilátások

11.1.1 A partnerség alapgondolata

Az Euro-Mediterrán Partnerséget óriási belső ellentétek jellemzik: az Európai Unió és az MPO-k közötti gazdasági illetve kulturális-civilizációs különbségekből adódóan elég erősek az ellenérzések a másik féllel szemben. Ez azonban önmagában nem teszi lehetetlenné a közeledést: mint fentebb említettük, az Európai Unió is a történelminek mondható német-francia ellentétre épült fel. Ami az integráció megvalósításához szükséges, az: akarat, terv és eszközök. (Gargouri [1995])

Az **akarat** mindkét oldalon megvan, hiszen a kooperáció mindkét félnek hasznára van. Az Európai Unió részéről nem pusztán jó szándék kérdése az MPO-k megsegítése, hiszen saját elemi érdekei is ezt diktálják: a 6. fejezetben „déli fenyegetés” összefoglaló névvel illetett jelenség-csoport visszaszorítása illetve a kockázatok csökkentése érdekében szükség van az együttműködésre. Az MPO-k szempontjából már kevésbé egyértelműek a motivációk: az Európai Unió pénzügyi és politikai támogatása fontos tényező, ugyanakkor az együttműködés „ára” meglehetősen magas. Mégis, a legtöbb ország vezetői ebben látják a a kivezető út lehetőségét, a legkisebb rosszat.

Számos tényező problémát jelent ugyanakkor, „gyengíti az akaratot”. Az Európai Unió tagállamai nem egyforma lelkesedéssel állnak a mediterrán politika mögött, hiszen az északi országok kevésbé érzik a térség jelentette fenyegetéseket. Az Európai Unió belső reformjai és a keleti bővítés ráadásul elvonja az Unió figyelmét és energiáját (forrásait) a térségtől. Több arab ország csak akkor látja értelmét az Partnerségnek, ha az Európai Unió határozottan kiáll az izraeli-

palesztin konfliktusban a palesztinok mellett. Szíria és Libanon békefolyamat trójai falovát látták benne sokáig. (**Barbé-Izquierdo [1997]**, p.128.)

A **terv** szintén rendelkezésre áll – ezt fogalmazza meg a Barcelonában 1995. novemberében elfogadott nyilatkozat. A terv alapvetően a szabadkereskedelmi övezet megteremtésére épül fel, ám sok szempontból hiányos és számos kérdés és kétely merül fel vele kapcsolatban. Az egyik legfontosabb, hogy a szabadkereskedelem megteremtése nem a megfelelő eszköz a különbségek csökkentésére. Hiányos a terv olyan szempontból is, hogy a mezőgazdaság egyelőre nem képezi szerves részét. A szolgáltatások szabad mozgását korlátozottan, a munkaerő áramlását egyáltalán nem kezeli.

A megfelelő **eszköz** megléte a megvalósítás szempontjából kiemelt jelentőségű: a két központi tényező e tekintetben a pénz és a megfelelő intézményrendszer - e nélkül halott az egész partnerség.⁹⁷ Mint azt a korábbiakban megállapítottuk azonban, a rendelkezésre bocsátott pénzügyi eszközök meglehetősen korlátozottak, ráadásul ezek felhasználása sem zökkenőmentes.

Az intézményesülés szempontjából probléma, hogy a felek súlya nem egyenlő. Ráadásul az Európai Unió egyedül tárgyal mindenkivel, azaz többnyire a Tizenötök együttes súlya áll szembe egy-egy déli országgal. Jogosan merül fel a kérdése, vajon milyen partnerség születhet egy ilyen egyenlőtlen felállásból.

11.1.2 Lehetséges scenáriók

A scenárió-készítés egyik lehetséges keretét **Sparrow [1998]** mutatja be. A két kulcskérdés, ami mentén a EMP sorsa eldől: Egyrészt, hogy az MPO-k túlnyomó része kész-e/képes-e a szükséges gazdasági, intézményi, társadalmi változásokhoz nélkülözhetetlen politika megvalósítására vagy nem. A másik kérdés, hogy Európa segítőkész partner-e ebben a folyamatban, vagy csak saját érdekeit tekinti, és elszigetelendő probléma-forrásként kezeli a térséget. (2. ábra)

⁹⁷ Nem működő integrációkban az arab világnak nagy gyakorlata van, a kudarc oka többnyire ez utóbbi két elem hiányából fakadt – bár az akarat és a terv sem volt mindig tökéletes.

2. ábra

A partnerségi kapcsolat alakulásának mozgástere

Európa segítőkész partnernek bizonyul.

A régió kezd a globális gazdaság részévé válni.

Az MPO-k

elkötelezettek

a reformok iránt

1.

2.

3.

Az MPO-k támadva

érik érdekeiket.

A változások megrekednek,

a politika még populistábbá

és diktatórikusabbá válik.

Európa önző, zsákmányt szerző félként jelenik meg

Az európaiak a régiót csak probléma-forrásnak látják.

Sparrow három lehetséges scenáriót vázol fel:

1. Partnerség útja
2. Zavaros vizek
3. Barbár partok

Nézzük meg, hogyan nézne ki a világ, és elsősorban a Partnerség a fenti scenáriók megvalósulása esetén 2015-ben:

1. Partnerség útja

A globális gazdaság egyenletesen növekszik, a nemzetközi kereskedelem és a multinacionális termelési láncok jelentősége tovább erősödik. A közepes jövedelmű országok megbízható célpontjai a termelő-beruházásoknak, elsősorban a pozitív intézményi modernizáció és a gazdaság-irányítási változások hatására. Az MPO-k kétharmada abba a helyzetbe került, hogy különböző feldolgozóipari termékekkel, szolgáltatásokkal látja el az európai piacot.

Az MPO-k átalakulása fokozatos, áldozatokkal járó, de ugyanakkor belső konszenzust feltételező folyamat eredményeként ment végbe. Az EU is alapvető

változásokon ment át, a diszkriminatív mezőgazdasági politika eltűnt illetve megszelídült, a munkaerő-beáramlás kérdése politikailag továbbra is érzékeny téma, de fokozatosan ismét elfogadottá válik.

2. Zavaros vizek

Európa növekedése továbbra is elmarad az USA-étól, a munkanélküliség és a szociális ellátórendszerek problémája továbbra is súlyos. Az EU önmagával van leginkább elfoglalva, belső problémáit próbálja megoldani.

Az MPO-k változatos képet mutatnak, egyesek megváltoztak, de inkább amerikai, mint európai modell szerint. Gazdaságuk viszonylag jól működik, a külvilágra nyitottabb, mint korábban. Az EU szemükben egy szabályokkal, korlátozásokkal és őrnaszádokkal védett mézes csupor. Az európaiak idegengyűlölete az Európában élő közösségek történeteiből közismert. Az európai politikai és társadalmi reformokra vonatkozó tanácsait csak megfelelő pénzüsszeg megléte esetén hallgatják meg.

3. Barbár partok

A világgazdaság növekedése lelassul, a tőke (hitel) megrágult. A gazdag államok gazdagságuk fenntartása érdekében munkálkodnak, a szegényebb országok leginkább mint ezt veszélyeztető tényezők jelentkeznek számukra.

Az MPO-k számára Európa olyan viharfelhő, amely inkább árvizet jelent, mint életadó esőt. A piaci reformok nagyrészt kudarcot vallott, a növekvő népesség számára a kilátások rosszak, a belső feszültség növekszik, sok országban törnek ki lázongások, amelyeket csak erőszakkal lehet leverni. Európa igyekszik távol tartani magát a problémáktól, ahol szükséges, gyors-reagálású csapatokkal kimentti az európai kolóniákat a lázongó országból.

11.2 Az egyes országok és szubrégiók kilátásai

A Mediterráneum és az Európai Unió közti kapcsolat jövőjének esélyeit vizsgálva - a régió heterogenitása miatt is - érdemes az egyes országokat illetve szubrégiókat külön-külön vizsgálat alá vonni: vajon milyen a kapcsolatuk az EU-

val, mennyire elkötelezett hívei az EU-hoz való közeledésnek, illetve mennyire látja potenciális partnernek őket az EU.

11.2.1 Az európaiak

A mediterrán régió országai közül három, Málta, Ciprus és Törökország számít európainak, így ez a három ország számíthat egy esetleges EU csatlakozásra a jövőben. Közülük Ciprus az első, Málta pedig a második körben kezdhetette meg a csatlakozási tárgyalásokat az EU-val, és a következő bővítési körben (amely a jelenlegi várakozások szerint 2004-ben lesz) mindkét ország az EU tagjává válhat.

Málta

A 370 ezer lakosú *Málta* csatlakozása az EU-hoz nem okoz különösebb problémát. Az életszínvonal itt az Unió alsóházát megközelítő, az egy főre eső GDP jelenleg 10.000 dollár körüli. Az ország kereskedelmének több mint 70%-a az EU-val bonyolódik, és gazdasága más tekintetben is szervesen kapcsolódik az Unióhoz. Minden bizonnyal Málta is résztvevője lett volna a csatlakozási tárgyalások első körének, ám az 1996-ban kormányra került politikai erők visszavonták az ország csatlakozási kérelmet. Az újabb kormányváltást követően bekerült a tagjelölt országok második körébe. 2002. januárjáig 20 tárgykörben zárta le a csatlakozási tárgyalásokat az EU-val, és a következő bővítési körben nagy valószínűséggel az Európai Unió tagjává válik.

Ciprus

Ciprus esetében a kérdés jóval összetettebb. Az ország gazdaságilag gyakorlatilag készen áll a csatlakozásra, az utóbbi évek meggyőző gazdasági teljesítménye alapján a Világbank a magas jövedelmű (high-income) országok kategóriájába sorolta át. Az egy főre eső GDP 12.000 dollár fölött van, Görögországéval megközelítőleg azonos szintű, a munkanélküliség ugyanakkor alacsony (3-4%), ami elsősorban a gazdaság alapját képező munkaerő-intenzív szektornak, a turizmusnak köszönhető.

A fő problémát Ciprus esetében tehát nem a gazdaság elmaradottsága, hanem politikai tényezők, nevezetesen a sziget fennálló megosztottsága jelenti. Ciprus Görögországgal való egyesülését 1974-ben a török hadsereg inváziója akadályozta meg, a törökök támogatásával a sziget északi felében létrehozott Ciprusi Török Köztársaságot gyakorlatilag az ország kettévágását jelentette. A probléma megoldására azóta számtalan kísérlet történt, mindmáig eredménytelenül.

A Ciprusi Köztársaság mindezek ellenére 1990-ban benyújtotta csatlakozási kérelmét az EU-nak. A Bizottság döntése értelmében a kérelmet az egész szigetország csatlakozására vonatkoztatták és elfogadták⁹⁸, 1998-ban Ciprus négy közép-európai ország és Észtország mellett meghívót kapott a kezdődő csatlakozási tárgyalásokra első körébe. 2001 júliusáig Ciprus az *acquis* mind a 31 fejezetét megnyitotta, és a csatlakozásra váró országok közül a legtöbbet ő zárta le⁹⁹, 2002 végére tehát valószínűleg készen áll a csatlakozásra.

Az ország kettészakítottságának rendezése mindenképpen kívánatos lenne a csatlakozás előtt, de amint az Európai Tanács 1999 decemberében Helsinkiben megfogalmazta: *„A politikai rendezés megkönnyítené Ciprus csatlakozását az Európai Unióhoz. Ha azonban a csatlakozási tárgyalások befejezéséig nem sikerül rendezni a kérdést, a Tanács a fenti előfeltétel hiányában fog dönteni a csatlakozásról. A döntést a Tanács az összes releváns tényező figyelembevételével hozza meg.”*¹⁰⁰

Törökország

Törökország az elsők között, már a 60-as években társulási szerződést kötött az EK-val, amelyben – az arab országokkal kötött társulási szerződésekkel ellentétben – a vámunió elérése szerepelt célként, és a csatlakozás lehetőségét is nyitva hagyta. Törökország 1987-ben – a 80-as évek elején történt belpolitikai

⁹⁸ A Ciprusi Török Köztársaságot egyedül Törökország ismeri el független államként, az EU-nak ennek ellenére voltak aggódalmái a sziget megosztottsága okozta problémák miatt. A görög kormány nyomására azonban mégis megkezdték a csatlakozási tárgyalásokat, a görögök ugyanis ezt tették a török vámuniós egyezmény ratifikálásának feltételévé.

⁹⁹ 2002. áprilisáig 25-öt.

¹⁰⁰ Az idézet forrása az Európai Bizottság honlapja: <http://europa.eu.int/comm/enlargement/cyprus>.

változások (katonai hatalomátvétel) miatt elhidegült kapcsolatok újjáélesztéseként – be is nyújtotta csatlakozási kérelmét. Az Unió ekkor elutasította a kérést, ugyanakkor elismerte Törökország jogosultságát a csatlakozásra.¹⁰¹

Az EU-török kapcsolatban a következő nagy lépés 1996. január 1-én történt meg, amikor Törökország vámunióra lépett az Európai Unióval. A vámuniós egyezményben a következő feltételek teljesítését vállalta Törökország:

- minden vámot és mennyiségi megszorítást eltörölnék;
- 2001-re a harmadik országokkal szemben az EU-ban használt vámokat és preferenciális előírásokat alkalmazzák;
- két éven belül átveszik az EU versenyszabályait – így a központi támogatásokra vonatkozó előírásokat is – de a szerkezetátalakítási támogatásokra további öt év türelmi időt kapnak;
- ezenkívül bizonyos törvényeket (pl. szabadalmi jogok, licencek szabályozása illetve védelme) harmonizálnia kell az EU előírásokkal.

Az egyezmény a feldolgozóipari termékekre vonatkozik, nem tartalmazza sem a mezőgazdasági és a szolgáltatásokkal való kereskedelmet, sem a tőke és munkaáramlás szabályozását.

A vámuniós megállapodás az Európához tartozás, a csatlakozásra való érettség látványos demonstrálása volt Ankara részéről. A megállapodás elfogadása kapcsán kialakult, hosszú évekig tartó huzavonának köszönhetően (ami elsősorban a görög ellenkezésnek volt köszönhető) a vámunió szerepe túldimenzionálva jelent meg a török politikai közéletben, mint a kulturális identitás alapja, az európai és az iszlám út közötti sorsdöntő választás. A török hivatalos közvélemény óriási eufóriával fogadta az EU pozitív döntését, a török kormányzat és a sajtó is úgy értékelte, hogy a következő lépés már a csatlakozás, a teljesjogú tagság megszerzése lesz.

Gazdasági szempontból értékelve a vámunió korántsem volt ennyire előnyös a törököknek, hiszen pozitív hatásai egyértelműen csak hosszútávon érvényesülhetnek, a negatívok viszont már rövidtávon éreztették hatásukat (vámbevétel-kiesés, importnövekedés, támogatott iparágak válsága). A lépés

¹⁰¹ Szemben például az ugyanakkor csatlakozási kérelmet benyújtó Marokkóval, amely mint nem-európai ország a Római Szerződés értelmében nem lehet tag.

komoly kockázattal és költségekkel járt Törökországnak, hiszen a döntés azt is jelenti, hogy Törökország elfogadja az EU vámokat és preferenciális előírásokat, anélkül, hogy befolyása lenne azok változásai felett¹⁰².

Érthető tehát, hogy nagy felindultságot keltett, amikor az 1997. decemberében Luxemburgban meghozott döntés értelmében az Európai Unió az első körben 5 közép-kelet-európai országgal és Ciprussal kezdte meg a csatlakozási tárgyalásokat, míg további 5 kelet-európai országgal előzetes egyeztetéseket kezdett. Törökország csatlakozását ugyanakkor nem ítélték időszerűnek, akadályként – a hivatalos dokumentumban – az emberi jogi helyzetet, a Görögországhoz fűződő kapcsolatot valamint a ciprusi kérdés megoldatlanságát nevezve meg. A fenti, kétségkívül lényeges tényezők mellett a legfontosabb talán mégis az, hogy Törökország csatlakozásával egy hatalmas iszlám entitás kerülne az Unióba, és Európa (politikailag, társadalmilag, kulturálisan) nincs felkészülve erre.

A következő másfél évben meglehetősen feszültté vált az Unió és Törökország közötti viszony, a törökök a vámunió felmondásának lehetőségét is felvetették. A helyzetet az 1999 decemberi Helsink-i csúcs oldotta, amely kinyilvánította, hogy Törökország ugyanazon feltételek alapján csatlakozhat az Unióhoz, mint amit a többi csatlakozó országnál alkalmaztak.¹⁰³ A mikorra azonban egyelőre nincs válasz.

¹⁰² A vámunió egy integráció esetében csak a tagsággal kapcsolatban értelmezhető, nem tagországok esetében meglehetősen furcsa állapot. Természeténél fogva nem lehet ugyanis cél, csak köztes állomás, hiszen politikailag instabil: a vámunióba lépő Törökország nem vesz részt a döntésben, ugyanakkor a döntések következményei rá is vonatkoznak! A Brüsszelben meghozott döntéseket alkalmaznia kell - elvileg mindegyiket, még az olyan átmenetieket is, mint a például a dömpingintézkedések. Mindez pedig a szuverenitásról való lemondását jelenti, méghozzá az EU-tól kapott szinte bármilyen kompenzáció nélkül!

¹⁰³ A teljes jogú tagság helyett számos alternatív megoldás is felmerült. A németek a csatlakozás helyett a "vámunió és 3+" formula megvalósítását javasolták: e szerint az EU a vámunió mellett (i) hosszú távú pénzügyi együttműködést ajánlana fel, ami a korábbi pénzügyi támogatásnál szélesebb körű lenne - igaz, a görög vétó miatt még az sem teljesült, (ii) lehetővé tennék a törökök korlátozott részvételét az EU alapokban, és végül (iii) joguk lenne a törököknek részt venni meghatározott miniszteri találkozókban is. Szintén felmerült a teljes tagság mínusz a munkaerő

11.2.2 A Magreb

Az arab országok közül gazdaságilag, és talán kulturálisan is a legszorosabb kapcsolatot Európával a három Magreb ország tarja fenn, köszönhetően elsősorban a hosszú francia gyarmati uralomnak. Marokkó a 80-as évek mediterrán csatlakozási hullámának hatására 1987-ben csatlakozási kérelemmel is fordult az EK-hoz, a Tanács azonban a Római Szerződés 237. paragrafusára hivatkozva visszautasította a kérelmet, lévén Marokkó nem európai ország.

Az Euro-Mediterrán Partnerség keretében 1995-től újra felgyorsult a közeledés. Marokkó és Tunézia az elsők között írták alá az Euro-Med megállapodásokat, és mindkét ország komoly erőfeszítéseket tesz a partnerség nyújtotta lehetőségek mind teljesebb kihasználása érdekében.

Tunézia

Szerencsésebb körülményeinek köszönhetően Tunézia gazdasági fejlődése kiegyensúlyozottabbnak mondható 1992 és 2000 között az átlagos növekedés évi 4.2 %, az infláció 4.1%, a folyó fizetési mérleg deficitje 4.5% volt. Az átlag életszínvonal nagyobb (2100 dollár/fő a GDP), a társadalmi egyenlőtlenség pedig kisebb, mint Marokkóban. Politikai szempontból azonban meglehetősen autoriter a tunéziai rezsim, az ellenzéki véleményt, burkoltan ugyan, de elnyomják. A gazdasági sikerek azonban egyelőre feledtetni tudják a demokrácia hiányosságait.¹⁰⁴

Az euro-mediterrán partnerség megjelenik a hivatalos politikában valamint az ország-kép alakításában is, hiszen a turizmus központi szerepe miatt különösen fontos a jó „image”. A agrár-export területén 2001. januártól új koncessziókban állapodtak meg a két fő termék, az olívaolaj és a bor európai értékesítésénél. Tunézia a MEDA támogatások egyik fő kedvezményezettje, 2000-ig közel 500

szabad mozgása formula, amibe a törökök is beleegyeznének, tagságukért cserébe hajlandóak lennének 20 évre lemondani a török munkaerő szabad munkavállalásának jogról.

¹⁰⁴ Ahogy a tunéziaiak mondják, „az ember nem beszél evés közben”.

millió euro támogatáshoz jutott hozzá.¹⁰⁵ A támogatások felhasználásában és az euro-med célkitűzéseinek megvalósításában Tunézia várhatóan a jövőben is élen fog járni.

Marokkó

Marokkó a reformok végrehajtásában szintén „él-tanulónak” számít, gazdasági fejlődése azonban kevésbé egyenletes - egy-egy aszályos évben a GDP változása akár negatív előjelű is lehet. Politikailag a király integratív szerepe és megkérdőjelezhetetlen autoritása lehetővé teszi az ellenzék szerephez jutását is. Az erős vállalkozói tradíciók megteremtik az állami bábáskodásra kevésbé rászoruló, magánszektoron alapuló gazdaság létrejöttének előfeltételeit. Európa iránti elkötelezettségét (illetve érdekei pontos felismerését) tagfelvételi próbálkozása is bizonyítja. Erős a marokkóiakban ugyanakkor a bilaterális, Franciaországgal kialakított privilegizált viszony igénye, ami a globális folyamat (partnerség) egésze szempontjából nem annyira pozitív. **(Barbé – Izquierdo [1997], p. 128.)**

Algéria

Algériával 2001 decemberében zárultak le az Euro-med Egyezményről folytatott tárgyalások. A tárgyalások relatív lassú volta elsősorban Algéria belső problémáival függött össze. Gondot jelentett a mindmáig feszült belső helyzet, a kvázi polgárháborús állapot, amelyben a megbékélési törekvések ellenére számos kérdés nincs még megfelelően rendezve.¹⁰⁶ Másrésről problémát jelentenek a gazdaság adottságai: az egyoldalú exportszerkezetben 97% a kőolaj részesedése, a külvilágtól elzárt belső piac felkészületlen a liberalizációra.

Algéria tehát több szempontból is igen hátrányos helyzetben van. Optimizmusra ad okot Algériával kapcsolatban ugyanakkor, hogy stratégiaileg fontos az EU számára, és elsősorban Franciaország a hagyományosan szoros

¹⁰⁵ Ezek 32%-át együttműködési projektekre (elsősorban technikai segítség), 48%-át strukturális és ágazati reformok végrehajtására, 20%-ot pedig az EIB-n keresztül kamatrátatámogatás és kockázati tőke céljára kapta.

¹⁰⁶ Ide tartozik az iszlámisták képviselője a hatalomban, a kabilok (Algériában élő berber kisebbség) rendezetlen helyzete, stb.

kapcsolat miatt minden megtesz azért, hogy Algéria minél szervezettebben be tudjon kapcsolódni a partnerségi folyamatba.

11.2.3 A Masrek

A Mediterráneum keleti felében fekvő öt Masrek ország illetve a Palesztín Önkormányzat szintén részesei az Euro-Mediterrán Partnerségnek. Bár ezen országok kapcsolata az EU-val kevésbé szoros mint a korábban említetteké, a 70-es évek óta meglévő társult tagsági státuszuk, illetve a meginduló közel-keleti békefolyamat nyújtotta kilátások és az EU aktívabb szerepvállalása a régióban indokoltá tették bevonásukat. A Masrek és az EU szorosabb együttműködése ma is nagyrészt a közel-keleti békefolyamat függvénye, az arab országok és Izrael vitái alól az euro-med események sem vonhatják ki magukat.

Izrael

Izrael gazdasági fejlettsége alapján kiemelkedik a régióból, egyenrangú partnere az Európai Uniónak, számos tudományos, kutatás-fejlesztési együttműködési programban vesz részt. Fejlettségi szintje miatt a MEDA bilaterális pénzügyi támogatásából sem részesül, a regionális programokban azonban szerepel.

A gazdasági kapcsolatokkal ellentétben politikai téren számos probléma merül fel: Izrael nem támogatja az EU részvételét az arab országokkal fennálló konfliktus rendezésében, az arab országok viszont az euro-med kezdeményezést arra próbálják kihasználni, hogy az Izrael mögött álló amerikai támogatást az Európai Unió bevonásával ellensúlyozzák. Izrael a palesztin terrorizmus elleni fellépés címén a javarészt EU segélyekből felépített palesztin infrastruktúra számos elemét (pl. Gázai repülőtér) lerombolta, ami kiélezte a kapcsolatokat. Az EU oldalon többen kezdeményezték az euro-med partnerségi megállapodás felfüggesztését.

Jordánia

Jordánia viszonylag gyorsan konszolidálta a kilencvenes évek elején az Öbölháború idején megromlott kapcsolatát a Nyugattal. Az Európai Unióval már 1997-ben aláírta az euro-med megállapodást, a ratifikálás azonban elhúzódott, így csak

idén (2002) májusra várható a szerződés hatályba lépése. A liberalizáció mellett elkötelezett jordán kormány várhatóan végrehajtja az egyezményben vállalt kötelezettségeit, és az Agadiri Nyilatkozat résztvevőjeként a térségen belüli szabadkereskedelem megvalósításában is aktívan részt vesz.

Egyiptom

Egyiptomban a 90-es évek elején elindított gazdasági átalakító program, amely széleskörű liberalizációval és privatizációval járt, makrogazdasági stabilitást eredményezett az elmúlt években. A gazdasági átalakulást itt sem követte hasonló ütemben a politikai élet reformja.

Az Egyiptommal kötött euro-med megállapodás aláírása fordulópontnak tekinthető: Egyiptomnak az arab világban betöltött központi szerepe és súlya miatt az EMP tulajdonképpen elérte azt kritikus tömeget, amely már kellő alapot biztosít a Partnerség komolyan vételéhez. Egyiptom az EMP iránti elkötelezettségét igazolja, hogy Tunéziához hasonlóan felvette a „Mediterráneumhoz tartozást” a külpolitikai prioritásai közé.

Libanon

A polgárháború utáni újjáépítés óriási költségei miatt folyamatosan a csőd szélén egyensúlyoz az ország, 2000-ben a költségvetési deficit a GDP 24%-át tette ki (a kiadásoknak kevesebb mint felére volt bevételi fedezet), ez a 2001-es évben 20%-ra, 2002-ben pedig a tervek szerint 14%-ra csökken. A mutatók 2002-ben az ÁFA bevezetése és a privatizációs bevételek révén kicsit javulnak, Libanon azonban a Világbank és az EU támogatását is kérte a helyzet enyhítésére, hiszen a felhalmozódó adósság törlesztésére fordítják 2002-ben a tervezett bevételek 88%-át.

Hosszú viták után 2002-re Libanon is lezárta a tárgyalásokat az Európai Unióval. Bár Libanon euro-med elkötelezettsége tradicionálisan erős, Szíria hatása illetve egyes belső tényezők (pl. szélsőséges iszlám erők) is az Európával fenntartott szoros kapcsolatok ellen hatnak.

Szíria

Szíria 1997 végén utolsóként kezdte meg a tárgyalásokat az Európai Unióval, és jelenleg az egyetlen ország, amely még nem zárta le azokat.

Biztató jel viszont, hogy a Hafez al-Aszad elnök 2000. júniusi halálát követően hatalomra került Basar al-Aszadot – bár sok tekintetben, így például az Izraellel kapcsolatos politikájában apja nyomdokain halad – alapvetően nyitottabb, pragmatikusabb hozzáállás jellemzi. A 2001-es kormányváltás során új, technokrata beállítottságú miniszterek kerültek a kormányba, a külpolitikában a nemzetközi elszigeteltség csökkentése jegyében erősítette a kapcsolatokat az EU-val (bár az arab országokkal és Iránnal is jó kapcsolatokat igyekszik ápolni). Valenciában az izraeli politika elleni tiltakozásból nem vett részt.

A gazdasági reformok éppen csak elindultak, óriási a feladat, hiszen állami irányítású gazdaságból kell piacgazdaságot építeni - az Európai Unió pedig a remények szerint fontos támogatója lehet ennek.

11.2.4 Az integrálódás lehetséges sorrendje

Az egyes országok lehetőségeit és kilátásait áttekintve láthatjuk, hogy azok nem egyformák: míg egyes országok előtt a csatlakozás lehetősége is nyitva áll, sok ország még igen távol áll a Partnerségi program által kitűzött célok teljesítésétől. Az EMP keretében mindezek alapján a mediterrán országok többségű integrálódása várható (**Ziam [1995]**):

- I. Ciprus, Málta
- II. Törökország
- III. Izrael
- IV. Tunézia, Marokkó, Libanon, Egyiptom, Jordánia
- V. Algéria, Szíria

Természetesen ez a felosztás a jelenlegi állapotra és viszonyokra épül. Az elkövetkezendő években megváltozhat egyes országok pozíciója, a fenti sorrend alapvető megváltozásának azonban nem nagy az esélye.

11.3 A partnerség kiterjesztésének lehetősége

Az euro-mediterrán együttműködés földrajzi korlátjai nincsenek élesen megvonva.

11.3.1 Líbia

Líbia lehet az egyik potenciális jelölt az euro-mediterrán partnerség kibővítésekor. Kadhafi 1969-es hatalomra kerülése óta Líbia külkapcsolatait sajátos kettősség jellemzi: politikai értelemben egyre inkább elszigetelődött, elsősorban a Nyugati világtól. Az USA már 1982-ben embargót vezetett be Líbia ellen az iráni iszlám forradalom és egyes közel-keleti radikális csoportosulások támogatása miatt, ami 1986-ban teljes szankcióhoz (valamint Tripoli és Bengázi bombázásához) vezetett. Miután egy PanAm repülőgép Lockerbie fölötti felrobbantása kapcsán (1988) a nyomozás egyértelműen Líbia szerepére utaló jeleket talált, az USA és Nagy-Britannia nyomására az ENSZ BT 1991-ben nemzetközi szankciókat vezetett be Líbia ellen, amit az EU is alkalmazott.

Gazdasági oldalon ugyanakkor nem szakadtak meg a kapcsolatok. Bár 1986-ban az amerikai (olaj)vállalatokat elhagyták az országot (2 milliárd dollárnyi beruházást hagyva hátra), Európa továbbra is kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokat tartott fenn Líbiával. A kereskedelem alapját a kőolaj képezte: az olajexport 90%-át az EU vásárolja meg, a líbiai olaj fedezi az olasz igények 51%-át (!), a német 13%-át és a francia 5%-át.

A szankciók miatt Líbiát nem hívták meg a Barcelonai konferenciára, és nem lett részese az Euro-Mediterrán Partnerségnek.¹⁰⁷ 1999-ban azonban Líbia eleget tett az ENSZ BT 1192. számú határozatának, miszerint amennyiben kiadja a két gyanúsított líbiai titkosszolgálati tisztet a Hágai Nemzetközi Bíróságnak, feloldják az ellene irányuló szankciókat, így megfigyelőként már részt vehetett a Stuttgartban rendezett külügyminiszteri konferencián.

Líbia kinyilvánította részvételi szándékát a barcelonai folyamatban, ugyanakkor ezt ahhoz a feltételhez kötötte, hogy az palesztin-izraeli béketárgyalások végleges lezárásáig Izrael és a Palesztin Önkormányzat részvételét függesszék fel. Bár azóta is számos magas szintű találkozóra került sor

¹⁰⁷ Érdekes módon Líbia a 70-es években sem kötött társulási szerződést az EK-val, igaz, ezt saját döntése eredményeképpen utasította el.

az EU és Líbia között¹⁰⁸, Líbiának az Euro-Mediterrán Partnerséghez való csatlakozása továbbra is nyitott kérdés.

11.3.2 Mauritánia

Mauritánia is a Magreb országok tervezett vámuniójának (UMA) részese, így természetes lenne, hogy ő is bekerül a mediterrán országokkal alkotott majdani szabadkereskedelmi övezetbe. A franciák erősen támogatják a részvételüket, megfigyelőként részt is vesznek a folyamatban. Bonyolítja a helyzetet ugyanakkor, hogy Mauritánia már a Loméi Egyezménynek is résztvevője.

11.3.3 GCC

Az EU szoros gazdasági kapcsolatokat tart fent az Öböl-menti Országok Együttműködési Tanácsával (GCC). 1988-ban Együttműködési Megállapodást írt alá a két fél, 1989 óta pedig tárgyalások folynak egy szabadkereskedelmi egyezmény aláírásáról.

A GCC országoknak ez vámmentes bejutást jelentene az európai piacra. A fő exportcikk, a kőolaj illetve termékei esetében azonban sokszor nem a vám, hanem a magas adók (pl. környezetvédelmi) jelentenek problémát. Az Európában eladott olaj árának alig 25%-a jut a termelőknek, a többi a helyi államkincstárat gazdagítja. E téren segíthet talán, hogy a szorosabb kapcsolat a lobbierdekek erősebb képviselésével is jár. (Saleh [1999])

Az Európai Unió, amely tudatában van annak, hogy függősége az Öböl olajától nem áll arányban politikai súlyával a régióban, abban bíz, hogy az erősebb kapcsolat révén jobban tudná érvényesíteni szándékait a térségben, az olajárak emelkedésekor pedig kedvezőbb helyzetbe kerülne a árcsökkentés eléréséhez. További szempont, hogy egyes országoknak (elsősorban Szaúdi-Arábia) az arab világban meglévő súlya fontos közvetítő-partnerhez juttatja az EU-t¹⁰⁹.

¹⁰⁸ Például az Európa-Afrika csúcson Kairóban, ahol Kadhafi megbeszélést folytatott Prodi Bizottsági elnök mellett a német kancellárral, a francia elnökkel és a spanyol és olasz miniszterelnökökkel is.

¹⁰⁹ A Líbiával kialakult párbeszéd létrejöttében is fontos szerepe volt a szaúdi közvetítésnek.

A szabadkereskedelmi megállapodásról szóló tárgyalások mindezek ellenére meglehetősen lassan haladtak. 1995-ben az együttműködést kiterjesztették a kultúra területére is, az újabb területek bevonásával azonban vélhetően csak a szabadkereskedelmi megállapodás elhúzódása miatti frusztráltságot igyekeztek ellensúlyozni. (Saleh [1999]) A késlekedésben szerepet játszott, hogy az EU erősen szorgalmazta a GCC szabadkereskedelmi övezetből vámunióvá alakítását,¹¹⁰ a GCC éppen ezért az eredetileg tervezett 2005-ről 2003-ra hozta előre ennek tervezett megvalósítását. Az EU és a GCC között végül 2002. márciusában kezdődtek meg a tárgyalások.

11.3.4 Irak, Irán

A távolabbi jövőben potenciális partner lehetne akár Irak és Irán is, melyekhez az európai országoknak hagyományosan erős szálak kötik. A nyolcvanas években Irán, a kilencvenes években Irak ellen – jelentős részben amerikai nyomásra – alkalmazott szankciók tekintetében Európa általában árnyaltabb megközelítést alkalmazott, többször került ellentétbe az USA céljaival és érdekeivel. A két ország jelenlegi politikai és gazdasági helyzete azonban nem valószínűsíti a kapcsolatuk szorosabbá tételét az elkövetkező időszakban.

A 11. fejezet összefoglalása

Jóllehet az Euro-Mediterrán Partnerség megvalósulásához szükséges legfontosabb elemek – az akarat, a terv és az eszközök – megvannak, mindhárommal kapcsolatban felmerülnek kételyek: a résztvevő felek kezdeti lelkesedése alábbhagyott, a Barcelonában megfogalmazott terv konzisztenciájával kapcsolatban is felmerültek kételyek, a partnerség megvalósítása érdekében felhasznált pénzügyi eszközök pedig meglehetősen korlátozottak. Az EMP sorsát tehát alapvetően a két fél hozzáállása és elkötelezettsége alakítja. A lehetséges

¹¹⁰ A GCC országok külső vámtarifái jelenleg igen eltérőek, míg az Egyesült Arab Emírátságok esetében alacsonyak, Szaúdi-Arábia magas (12-20%) vámokkal védi a hazai piacot. (Saleh [1999]) Az EU petrokkémiai lobbija egyébként szintén erősen ellenzi a vámkorlátok leépítését, és ebben a kérdésben egyetértenek velük a környezet védelméért küzdő mozgalmak is. (Salamé [1998], p.36.)

szcenáriók ezek függvényében a tervekben felvázolt partnerség többé-kevésbé sikeres megvalósulásától annak teljes kudarcáig terjednek.

A Partnerség, az Európa iránti elkötelezettség természetesen országoként, szubrégióként változó. Az európai országok tagjelöltek, Ciprus és Málta várhatóan a közeljövőben csatlakozik, Törökország felvétele azonban már problematikusabb. A Magreb országok szinte minden tekintetben szorosan kapcsolódnak Európához, a Masrek országok esetében kevésbé határozott ez az irányultság. A Partnerség sorsát alapvetően befolyásolja az arab-izraeli megbékélés kérdése.

Az EMP lehetséges további kiterjesztése elsősorban a régió fontos szereplőjét, Líbiát érinti, de felmerült a Magreb Unióban résztvevő Mauritánia bevonása is. Az Öböl-menti arab államok várhatóan a szabadkereskedelmi övezet részévé válhatnak, Irak és Irán pedig hosszútávon képzelhető el lehetséges partnerként.

Összefoglalás

1. Európa, az európai hatalmak, amelyek korábban központi szerepet játszottak a Mediterráneum életében, a hidegháború éveiben politikai szempontból kiszorultak a térségből: a Földközi-tenger medencéje a két szuperhatalom játékterévé vált. A keleti blokk összeomlását követően gyökeresen megváltozott ez a helyzet, hiszen Európa nincsen többé „eltiltva” a térségtől. Tény azonban, hogy külpolitikai téren az Európai Unió még korántsem elég erős és egységes, az egyes tagországok érdekei és céljai sokszor jelentősen eltérnek egymástól.
2. A hidegháború vége alapvető változásokat eredményezett a nemzetközi politikai rendszerben, és ezek a változások kihatással voltak a Mediterráneumra is. A nemzetközi politikai változások hozzájárultak a mediterrán térség jövőjét is alapvetően befolyásoló arab-izraeli békefolyamat megindulásához. A konfliktus rendezése a biztató kezdeteket követően az elmúlt években megrekedt, ami negatív hatással van a térség integrációjára vonatkozó elképzelésekre.
3. Az elmúlt fél évszázad világgazdasági folyamatainak meghatározó eleme volt a globalizáció. A kereskedelem multilaterális liberalizálása csak részlegesen és kis lépésekben haladt előre, a 80-as években megindult deregularizációs, monetarista szemléletű gazdaságpolitikai irányultság térnyerése azonban felgyorsította ezt a folyamatot, a globális verseny intenzívebbé válásához vezetett.
4. Az egységesülő Európa sok tekintetben kedvező helyzetben van a világgazdaságban egyre jelentősebbé váló globális versenyben, egyes tényezők azonban gyengítik a pozícióját. Ezek közé tartozik az is, hogy azok a régiók,

amelyekkel a legszorosabbak a gazdasági kapcsolatai, lassan fejlődtek az elmúlt időszakban.

5. A mediterrán országok gazdasági teljesítménye az elmúlt másfél évtizedben meglehetősen gyenge volt, különösen, ha a népesség növekedését is figyelembe véve tekintjük. A régiót a világgazdasági marginalizálódás veszélye fenyegeti, amennyiben nem képes átfogó és hatékony belső reformokat végrehajtani, a termelési és export-szerkezet pedig diverzifikálni.
6. A regionális integrációk létrehozásának alapvető indoka, hogy a hatékonyság és jövedelem növekedése révén növeli a résztvevő országokban a jólétet. Ahhoz azonban, hogy egy integráció működőképes is legyen, számos feltétel teljesülése szükséges. Az Európai Unió sikeres, a Déli országok egymással alkotott kísérletei egyértelműen a sikertelen kategóriába tartoznak. A 90-es évek új regionalizmusa a világgazdasági pólusok és közvetlen holdudvaraik közötti integrációk kialakulásához vezetett.
7. A regionalizációs központok holdudvarainak létét igazolják a kereskedelmi kapcsolatok és a tőkebefektetések irányai is. Az Európai Unió külkapcsolati struktúrája a preferenciális kapcsolatok hierarchiájára épül, melynek tetején az EU számára legmeghatározóbb régiók, Közép- és Kelet-Európa valamint a mediterrán országok állnak. A két régió helyzete sokban hasonlít egymáshoz, az Unióhoz való csatlakozás lehetősége azonban alapvető különbséget jelent a két régió kilátásaiban.
8. A mediterrán régión belül történt korábbi integrációs kísérletek elsősorban ideológiai alapokon, az arab egység eszméjétől vezérelve születtek. A 90-es évek változásai megteremteni látszottak egy régión belüli (arab-izraeli) gazdasági integráció alapjait, ezen elképzelések azonban túlzott optimizmusra épültek.
9. A Mediterráneumot mindig is szoros szálak fűzték Európához, az Európai Közösség már megalakulását követően preferenciális kapcsolatba lépett a

térség több országával, a 70-es évek elejére pedig már szinte mindegyikkel kötött valamilyen kereskedelmi megállapodást.

10. A külön-külön kötött megegyezések egyenetlensége, valamint számos külső és belső tényező (EK északi bővítése, olajpiaci helyzet változása) eredményeképpen a Közösség meghirdette a Globális Mediterrán Politikáját, amely azonban felemásan sikerült: a globalitás helyett ismét bilaterális alapon kötöttek ún. társulási egyezményeket a déli mediterrán országokkal. Az aszimmetrikus preferenciák látszólag a déli országoknak kedveztek, valójában a Közösség pontosan azokban a szektorokat védte legerősebben, amelyek a déliek számára export-lehetőséget nyújtottak. A három európai mediterrán ország csatlakozása a 80-as években tovább rontotta a déli országok pozícióját az európai piacon.
11. Az Európai Unió textil- és agrártermékeket érintő protekciónizmusa miatt hosszú ideig az energiahordozók voltak a mediterrán országok legfontosabb kiviteli cikkei. A 90-es években a világgazdasági folyamatok és egyes mediterrán országokban lezajlott gazdasági szerkezet-változás hatására megnőtt a feldolgozóipari termékek aránya, Izrael mellett elsősorban Törökország, illetve Tunézia és Egyiptom részéről. A két régió árukereskedelmének mérlege ennek ellenére egyre inkább az Európai Unió irányába billen el, amit a mediterrán országok a szolgáltatási és tőkemérleg aktívumából fedeznek.
12. A két régió kereskedelmi kapcsolatait természetesen aszimmetria jellemzi, hiszen a mediterrán országok számára az Európai Unió a legfontosabb partner, az EU számára ugyanakkor a Mediterráneum jelentősége jóval korlátozottabb. Az EU-nak azonban megéri támogatni a mediterrán országok gazdasági fejlődését, a magasabb növekedési ráta ugyanis más régiókhöz viszonyítva magasabb többlet-exportot indukál.
13. A Mediterráneum jelenti Európa déli határvidékét, és az Európai Unió egyre inkább ráébred, hogy nem lehet közömbös számára, milyen a térség

országainak kilátása, milyen konfliktus és feszültségforrások vannak közöttük, és melyek jelentenek kockázatot az Unió jövője szempontjából.

14. A déli mediterrán országok népességnövekedése világviszonylatban is magas, a gazdasági növekedés ugyanakkor elmaradt ettől az elmúlt évtizedben. Mindez a legtöbb országban magas munkanélküliséget, az életkilátások romlását, a szélsőséges csoportok erősödését és növekvő migrációs nyomást eredményez, melynek elsőrendű célpontja az Európai Unió.
15. Veszélyérzetet kelt az iszlám fundamentalizmus jelensége is. Bár jelenleg az MPO-k egyikében sincs meghatározó szerepe a fundamentalistáknak, a szélsőséges szervezetek akciói és az uniós országokban élő muszlim közösségek radikalizálódásának lehetősége komolyan nyugtalanítja az európai országok közvéleményét.
16. Számos további tényező jelent még közvetlen vagy közvetett biztonsági kockázatot az Unió számára. Ezek közé tartozik a vízforrások korlátozottsága az egész régióban, politikai természetű konfliktus egyes országok között, a nemzetközi bűnözés és a kábítószer-kereskedelem terjedése, valamint a környezet-szennyezés növekedése.
17. A 90-es évek elején az Európai Unió a mediterrán kapcsolatok horizontális kiterjesztését szorgalmazta, a kereskedelem mellett egyre több területet vonva be az együttműködésbe. Számos mediterrán ország is hajlandónak mutatkozott a kapcsolatok szorosabbá fűzésére, melynek eredményeképpen az Európai Unió és 12 mediterrán ország 1995-ben Barcelonában útjára indította az Euro-Mediterrán Partnerségi Kezdeményezést.
18. Az EMP három fő területen kívánja építeni a partneri viszonyt. A politikai és biztonsági partnerség keretében a cél a térség biztonságának és stabilitásának megteremtése, elsősorban az alapvető szabadságjogok, a demokrácia, a pluralizmus és a tolerancia értékeinek érvényesítése révén. A gazdasági együttműködés alapját a 2010-re megvalósítandó szabadkereskedelmi övezet

jelenti, amit széleskörű gazdasági kooperáció és hathatós pénzügyi támogatás egészít ki. A szociális és kulturális partnerség központi témái az emberi erőforrás fejlesztése, a civil társadalom erősítése és a kultúrák közötti jobb megértés előmozdítása.

19. A Partnerségi Kezdeményezésben kitűzött célok megvalósítása természetesen hosszú folyamat eredménye lesz. Az Unió bilaterális alapon ún. euro-med megállapodásokat köt az egyes MPO-kkal, az MPO-knak pedig egymás között kell szabadkereskedelmi megállapodásokat kötniük. A pénzügyi támogatás elsősorban a MEDA program keretében zajlik, amit az Európai Beruházási Bank kedvezményes hitellehetőséggel egészíti ki.
20. A barcelonai folyamat eddigi menetére rányomta a bélyegét az arab-izraeli konfliktus elhúzódó rendezése, amely a megbeszéléseken rendszeres vitatéma volt. Ennek is köszönhető, hogy a Béke és Stabilitás Euro-Mediterrán Chartájának tervezetéről egyelőre nem sikerült megállapodásra jutni a feleknek. Gazdasági téren a szabadkereskedelmi övezet megvalósításával kapcsolatos kérdések, így a déli kooperáció erősítése, valamint az európai befektetések ösztönzése jelent állandó témát.
21. Az EMP gazdasági hatása az Európai Unió számára egyértelműen pozitív, a mediterrán országok liberalizációs intézkedéseit szinte alig kell ellentételeznie. Fontos szempont ugyanakkor, hogy az Unió nem követhet merkantilista célokat, hiszen a mediterrán régió prosperitása nem csak gazdasági, de biztonságpolitikai szempontból is érdeke.
22. A mediterrán partner országok számára a kereskedelmi és gazdasági liberalizáció óriási költségekkel jár. A kereskedelem-elterelés jövedelem csökkentő hatása és a vámbevétel-kiesés mellett a megnövekedő konkurencia következménye is jelentős, a megszűnő hazai termelés tovább növelheti a már jelenleg is magas munkanélküliségi rátákat.

23. A költségek viselését megkönnyítené a külföldi befektetések nagyobb volumenű beáramlása, valamint az Unió által felajánlott pénzügyi segítség, sajnálatos módon azonban mindkettő elmarad az előzetes várakozásoktól. A források nagysága mellett általában a hatékony felhasználás is problémát jelent.
24. A gazdasági liberalizáció komoly társadalmi feszültségeket eredményezhet, ezek kezelésére a többnyire fejletlen civil társadalommal és érdekvérvényesítéssel rendelkező országokban a hatalom többnyire erőszakos eszközökhöz folyamodik.
25. Az Euro-Mediterrán Partnerség egyik célkitűzése a mediterrán régió országainak demokratizálása. Ez a folyamat Latin-Amerikától a közép- és kelet-európai országokig a világ számos országában végbement már.
26. A politikai nyitás kiinduláskor jellemző feltételek (az állam túlsúlya, a diktatórikus egypártrendszerű berendezkedés, a társadalmi bázisát veszített hatalmi elit, a növekvő társadalmi egyenlőtlenségek és az elit korrupciója) általában nagy hasonlóságot mutatnak, az arab országok esetében azonban létezik egy roppant lényeges sajátosság, ami alapvetően más utat szabhat a demokratikus átmenetnek: az iszlám fundamentalizmus.
27. A demokráciát és más Nyugati vívmányokat elutasító fundamentalisták növekvő népszerűségének az autoriter hatalom erőszakos és anti-demokratikus eszközökkel állja útját, a demokrácia védelmében lelassítja a politikai átmenet folyamatát. A dél-kelet ázsiai országokban követett úthoz hasonlóan a demokratizálás helyett a gazdaság liberalizálására teszik a hangsúlyt, a demokratizálást szorgalmazó Európa pedig a biztonsága érdekében támogatja és elnézi ezeket a lépéseket.
28. Az Euro-Mediterráneum kulturális egységét vizsgálva felmerül, vajon lehetséges-e egyáltalán partnerség a résztvevő felek között, nem túl nagy-e a különbség és az ellentét közöttük.

29. Az Euro-Mediterráneum a mai formájában sem történelmi, sem más (kulturális, vallási, politikai) szempontból nem alkot egy régiót. A különbségek ellenére számtalan tényezőt említhetünk ugyanakkor, ami összekapcsolja a két térséget: a kérdés éppen az, hogy a közös problémák közelebb hozzák vagy eltávolítják, elszigetelik egymástól a két térséget.
30. Az európaiak bizalmatlanul kezelik az „új partnereket”, másoknak tekintik őket, amiben nem kis szerepe van az iszlámnak. Az Európában élő muszlim közösségek beilleszkedése illetve befogadása az európai társadalmi és kulturális hagyományokba nem probléma-mentes. Az iszlámról alkotott képet nagyban befolyásolja a fanatizmusnak és szélsőségeseknek a média által is eltúlzott volta.
31. A déliek szintén előítélettel közelednek az európaiakhoz, a negatív képet a történelmi tapasztalatok és sértett önbecsülés is támogatja. Más regionális integrációk példája is azt mutatja azonban, hogy az együttműködés oldja a leghatékonyabban a sztereotípiákra épülő ellenérzéseket.
32. Jóllehet az Euro-Mediterrán Partnerség megvalósulásához szükséges legfontosabb elemek – az akarat, a terv és az eszközök – megvannak, mindhárommal kapcsolatban felmerülnek kételyek: a résztvevő felek kezdeti lelkesedése alábbhagyott, a Barcelonában megfogalmazott terv konzisztenciájával kapcsolatban is felmerültek kételyek, a partnerség megvalósítása érdekében felhasznált pénzügyi eszközök pedig meglehetősen korlátozottak. Az EMP sorsát tehát alapvetően a két fél hozzáállása és elkötelezettsége alakítja. A lehetséges scenáriók ezek függvényében a tervekben felvázolt partnerség többé-kevésbé sikeres megvalósulásától annak teljes kudarcáig terjednek.
33. A Partnerség, az Európa iránti elkötelezettség természetesen országonként, szubrégióként változó. Az európai országok tagjelöltek, Ciprus és Málta várhatóan a közeljövőben csatlakozik, Törökország felvétele azonban már

problematikusabb. A Magreb országok szinte minden tekintetben szorosan kapcsolódnak Európához, a Masrek országok esetében kevésbé határozott ez az irányultság. A Partnerség sorsát alapvetően befolyásolja az arab-izraeli megbékélés kérdése.

34. Az EMP lehetséges további kiterjesztése elsősorban a régió fontos szereplőjét Líbiát érinti, de felmerült a Magreb Unióban résztvevő Mauritánia bevonása is. Az Öböl-menti arab államok várhatóan a szabadkereskedelmi övezet részévé válhatnak, Irak és Irán pedig hosszútávon képzelhető el lehetséges partnerként.

Felhasznált irodalom

- Abdoun, Rabah [1997]: L'espace Euro-mediterranéen en jeu, *Recherches internationales*, 47. sz., pp.129-132.
- Abed, George T. [1998]: *Trade liberalisation and Tax Reform in the Southern Mediterranean Region*, IMF Working Paper 98/49, Washington D.C.
- Aliboni, Roberto [1990]: The Mediterranean Scenario: Economy and Security in the Regions South of the EC, *International Spectator*, 2.sz., pp. 138-154.
- [1995]: Institutionalizing Mediterranean Relations: Complementarity and Competition, *Internationale Politik und Gesellschaft*, 3.sz., pp. 290-299.
- [1996]: Südmediterrane Herausforderungen. Antworten der EU-Staten sind gefragt, *Internationale Politik*, 2. sz., pp. 9-14.
- [1997]: Change and Continuity in Western Politics towards the Middle East, in: Guazzone [1997a]
- Alonso-Gamo, Patricia - Susan Fennell – Khaled Sakr [1997]: *Adjusting to New Realities: MENA, the Uruguay Round, and the EU Mediterranean Initiative*, IMF Working Paper 1997/5, Washington D.C.
- Amato, Andrea [1995]: La “svolta” di Barcelona, *Politica internazionale*, 4-5. sz., pp. 37-56.
- Anderson, Lisa [1997]: Prospects for Liberalism in North Africa. Identities and Interests in Preindustrial Welfare States, in: Entelis [1997]
- Ash, Toby [1997]: Selling free trade to the Middle East, *MEED*, április 11., pp. 4-5.
- Balázs Péter [1995]: Comparing the Eastern and Central European and the Mediterranean EC Agreements, *Európa Fórum*, Special Issue, pp. 99-115.
- [1996]: *Az Európai Unió külkapcsolatai és Magyarország*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Balogh András [1997]: Az európai integráció és a mediterrán egység, *Külpolitika*, 1. szám, tavasz, pp. 117-126.

- Barbé, Esther - Ferran Izquierdo [1997]: Present and Future of Joint Actions for the Mediterranean Region, in: Martin Holland (szerk.): *Common Foreign Policy. The Record and Reforms*, Pinter, London - Washington
- Bensidoun, Isabelle - Agnes Chevallier [1994]: Les échanges commerciaux euro-méditerranéens, *Économie internationale*, 58. sz., pp. 111-130.
- [1996]: Libre-échange euro-méditerranéen. Marché de dupes ou pari sur l'avenir, *Futuribles*, december, pp. 47-53.
- Bistolfi, Robert (szerk.) [1995a]: *Euro-méditerranéenne. Une région à construire*, Publisud, Párizs
- Bistolfi, Robert [1995b]: Approches de l'Islam dans l'Union Européenne, in: Robert Bistolfi - François Zabbal (szerk.) [1995]: *Islam d'Europe. Intégration ou insertion communautaire?*, de l'Aube, Párizs
- Blackwill, Robert D. - Michael Stümer (szerk.) [1997]: *Allies Divided. Transatlantic Politics for the Greater Middle East*, The MIT Press, Cambridge Mass. és London
- Borrmann et al [1995]: *Regionalismustendenzen im Welthandel. Erscheinungsformen, Ursachen und Bedeutung für Richtung und Struktur des internationalen Handels*, HWWA-Institut, Hamburg, Bd. 15, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden
- Bourrinet, Jacques (szerk.) [1994]: *La Méditerranée. Espace de coopération?* (en l'honneur de Maurice Flory), CERIC, Economica, Párizs
- Braudel, Ferdinánd [1996]: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában 1-3.*, Akadémiai Kiadó – Osiris Kiadó, Budapest
- Calleya, Stephen C. [1997]: *Navigating Regional Dynamics in the Post-Cold War World. Patterns of Relation in the Mediterranean Area*, Dartmouth, Aldershot - Brookfield (USA) - Szingapúr - Sydney
- Çarkoglu, Ali - Mine Eder - Kemal Kirisci [1998]: *The Political Economy of Regional Cooperation in the Middle East*, Routledge, London és New York
- Cesari, Jocelyne [1999]: The Re-Islamisation of Muslim Immigration in Europe, in: Munoz [1999]

- Chaffour, Jean-Pierre - Lukas Stemitsiotis [1998]: *The impact of the euro on the Mediterranean partner countries*, Europapers no. 24., Európai Bizottság, Brüsszel
- Chatelus, Michel [1996]: Economic Co-operation among Southern Mediterranean Countries, in: Robert Aliboni - George Joffé - Tim Niblock (szerk.): *Security Challenges in the Mediterranean Region*, Frank Cass, London
- Chevallier, Agnès - Gérard Kébabdjian [1997]: L'Euro-méditerranée entre mondialisation et régionalisation, in: *Monde arabe. Maghreb Mashrek*, december
- Chourou, Béchir [1997]: *The Euro-Mediterranean Partnership Agreements: A Shortcut to El Dorado via Utopia?*, Amsterdam Middle East Papers No. 11, University of Amsterdam
- Collison, Sarah [1996]: *Shore to shore. The Politics of Migration in Euro-Maghreb Relations*, Royal Institute of International Affairs, London
- Collomb, Philippe - Michel-Louis Lévy - Paul Belle [1995]: Population et ressources en eau, *Population et sociétés*, február. Újraközli: *Problemes économiques*, április 26., 2421. sz., pp. 24-27.
- Cremesco, Maurizio [1990]: The Mediterranean Area in Perspective, *International Spectator*, 2.sz., pp. 119-128.
- Curzon Price, Victoria - Hasni Abidi (szerk.) [1999]: *Le partenariat euro-méditerranéen. Un projet, des enjeux*, EURYOPA études 8-1999, Institut européen de l'Université de Geneve, Genf
- Dimeglio, Willy [1995]: Les délocalisation et le bassin méditerranéenne, in: Bistolfi [1995a]
- Diwan, Ishac - Michael Walton [1998]: Opening Up and Distribution in the Middle East and North Africa: The Poor, the Unemployed and the Public Sector. in: Safadi [1998]
- Economic Bulletin* [1997], The National Bank of Egypt, no. 2., 38-44. o.
- EIB Information* [1997], European Investment Bank, no. 3., pp. 6-9.
- El-Kenz, Ali [1997]: L'alternative démocratique dans le monde arabe, *Recherches internationales*, 48. szám, pp. 9-25.
- El-Sayed Selim, Mohammad [1997]: Egypt and the Euro-Mediterranean Partnership: Strategic Choice or Adaptiv Mechanism, in: Gillespie [1997a]

- Elsenhausen, Hartmut [1995]: Enjeux méditerranéens et cohésion européenne, in: Bistolfi [1995a]
- Entelis, John P. (szerk.) [1997]: *Islam, Democracy, and the State in North Africa*, Indiana University Press, Bloomington és Indianapolis
- Esposito, John L. [1999]: „Clash of Civilisations”? Contemporary Images of Islam in the West, in: Muñoz [1999]
- Európai Bizottság* [2001]: The European Union and the world, „Europe on the move” sorozat, Brüsszel
- Európai Bizottság* [2002a]: Communication from the Commission to the Council and the European Parliament to Prepare the Meeting of Euro-Mediterranean Foreign Ministers, Valencia, 22-23 April, 2002, SEC (2002) 159 final, Brüsszel, 2002. február 13.
- Európai Bizottság* [2002b]: EU trade relations with the 12 Mediterranean Partner Countries, STAT/02/32, 2002. március 15.
- Európai Bizottság* [2002c]: The Barcelona process. The Europe-Mediterranean partnership. 2001 review, Luxembourg
- Euroscope Reports* [1995], no. 1., 4-7. o.
- Eurostat* [2002], External and Intra-European Union Trade Statistics
- Faath, Sigrid [1995]: Probleme der Demokratisierung in den Maghrebstaaten, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 44-45, pp. 14-23.
- Fernández Jilberto, Alex E. - André Mommen (szerk.) [1998]: *Regionalization and Globalization in the Modern World Economy. Perspectives on the Third World and transitional economies*, Routledge, London és New York
- Fouquin, Michel [1995] Mondialisation et regionalisation, in: Bistolfi [1995a]
- Fukuyama, Francis [1992]: *The End of History and the Last Man*. The Free Press, New York
- Galló Béla [1998]: A mediterrán térség geopolitikai jelentősége és az európai integráció, in: *Az integráció: történelmi kihívások és válaszkísérletek*, Európai Tanulmányok 2., MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest
- Gamble, Andrew - Anthony Payne (szerk.) [1996a]: *Regionalism and World Order*, Macmillan Press, London
- [1996]: Conclusion: The New Regionalism, in: Gamble - Payne [1996a]

- Gargouri, Mondher [1995]: Les avantages économiques de la proximité, in: Bistolfi [1995a]
- Gautron, Jean-Claude [1996]: La politique méditerranéenne de l'Union européenne, *Revue des affaires européennes*, december. Újraközli: *Problemes économique*, 1997. május 21., 2521. sz., pp. 17-23.
- George, Stephen [1996]: The European Union, 1992 and the Fear of 'Fortress Europe', in: Gamble - Payne [1996a]
- Gibb, Richard [1994]: Regionalism in the World Economy, in: Gibb-Michalak [1994]
- Gibb, Richard - Wieslaw Michalak (szerk.) [1994]: *Continental Trading Blocs. The Growth of Regionalism in the World Economy*, John Wiley & Sons, Chichester, New York, Brisbane, Toronto és Singapore
- Gillespie, Richard (szerk.) [1996]: *Mediterranean Politics*, 2. kötet, Pinter, London
- (szerk.) [1997a]: *The Euro-Mediterranean Partnership: Political and Economic Perspectives*, Frank Cass, London és Portland, Oregon
- [1997b]: Spanish Protagonismo and the Euro-Med Partnership Initiative, in: Gillespie [1997a]
- Gleick, Peter H. [1993]: Water and Conflict. Fresh Water Resources and International Security, *International Security*, 1. sz., pp. 79-112.
- Göpflich, Peter [1996]: Kein Gegensatz, sondern Ergänzung - Intraregionaler Handel im Nahen Osten, *Internationale Politik*, 9. sz., pp. 47-52.
- Grilli, Enzo - Francesca Manno [1998]: Con il Mediterraneo, quale futuro?, *Politica internazionale*, 6. szám (nov.-dec.)
- Guazzone, Laura [1990]: The Mediterranean Basin, *The International Spectator*, 4. sz., pp. 301-309.
- (szerk.) [1997a]: *The Middle East in Global Change. The Politics and Economics of Interdependence versus Fragmentation*, Macmillan Press, London és St. Martin Press, New York
- [1997b]: A Map and Some Hypothesis for the Future of the Middle East, in: Guazzone [1997a]
- Guerreri, Paolo [1997]: Globalism and Regionalism in the World Economy and the Middle East, in: Guazzone [1997a]

- Halliday, Fred [1995]: The third world and the end of the cold war, in: Stallings [1995]
- Huntington, Samuel P. [1996]: *The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order*, Simon and Schuster, New York
- Henry, Jean-Robert [1994]: L'Europe du Sud et le Maghreb: le reve andalou á l'épreuve, in: Bourrinet [1994]
- Hoekman, Bernard [1998]: The World Trade Organization, the European Union, and the Arab World: Trade Policy Priorities and Pitfalls, in: Shafik [1998]
- Hudson, Michael C. [1994]: Arab Regimes and Democratization. Responses to the Challenge of Political Islam, in: *International Spectator*, 4. szám
- Hudson, Michael C. (szerk.) [1999]: *Middle East Dilemma. The Politics and Economics of Arab Integration*, Columbia University Press, New York
- Hunt, Diana [1998]: Development Economics, the Washington Consensus and the Euro-Mediterranean Partnership Initiative, *The Journal of North African Studies*, 2. szám
- Hunter, Shireen T. [1998]: *The Future of Islam and the West. Clash of Civilisations or Peaceful Coexistence?*, CSIS/Praeger, Westport (Conn.) - London
- Ibrahim, Sad Eddin [1996]: Future visions of the Arab Middle East, *Security Dialogue*, december, pp. 425-436.
- Ioakimidis, P.C. [1996]: The Role of Greece in the Development of EC Mediterranean Policy, in: Gillespie [1996]
- Jacquemin, Alexis - Lucio R. Pench (szerk.) [1997]: *Europe Competing in the Global Economy (Reports of the Competitiveness Advisory Group)*, Edward Elgar Publishing Ltd., Cheltenham (UK) - Lyme (USA)
- Joffé, George H. [1993]: Institution and Political Culture in the Southern Mediterranean, *International Spectator*, 3. szám
- [1997]: Disputes Over Boundaries in the Middle East and North Africa, in: Guazzone [1997a]
- [1998]: Relations between the Middle East and the West. The view from the South, in: Robertson [1998a]

- Jünemann, Annette [1997]: Die Euro-Mediterrane Partnerschaft vor der Zerreißprobe? Eine Bilanz der zweiten Mittelmeerkonferenz von Malta, in: *Orient*, 3.szám, pp. 465-476.
- [1999a]: Europas Mittelmeerpolitik in regionalen und globalen Wandel: Interesse und Zielkonflikte, in: Zippel [1999]
- [1999b]: Deutsche Mittelmeerpolitik im europäischen Rahmen. Defizite im Nahen Osten und in der Türkei, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B17, pp. 11-19.
- Kane, Sara [1996]: Getting the most out of the EU's Mediterranean strategy, *IMF Survey*, 21. sz., november 11., p. 361. és pp. 368-370.
- Kebabdjian, Gérard [1995]: Éléments d'une prospective euro-méditerranéenne, in: Bistolfi [1995a]
- Khader, Bichara [1995]: Aspects de la dimension financière du partenariat euro-méditerranéen, in: Bistolfi [1995a]
- [1997]: *Le partenariat euro-méditerranéen après la conférence de Barcelone*, L'Harmattan, Párizs
- Kienle, Eberhard [1998]: Libre-échange contre libéralisation politique: partenariat et stabilité dans le bassin méditerranéen, *Politique étrangère*, 1. sz., pp. 51-67.
- Kodmani-Darwish, Bassma [1998]: Pulsion et impulsion: l'euro-méditerranée comme enjeu de société, in: *Politique étrangère*, 1. sz., pp. 35-49.
- Korany, Baghat [1999]: The Arab World and the New Balance of Power in the New Middle East, in: Hudson [1999]
- Lake, David A. - Patrick M. Morgan (szerk.) [1997]: *Regional Orders. Building Security in a New World*, The Pennsylvania University Press, University Park, Pennsylvania
- Lannon, Erwan [1998]: The Compatibility of the Euro-Mediterranean Regional Integration with the Multilateral Rules, in: Paul Demaret - Jean François Bellis - Gonzalo García Jiménez (szerk.) [1998]: *Regionalism and Multilateralism after the Uruguay Round. Convergence, Divergence and Interaction*, University of Liège
- Lastienne, Bernard [1996]: Létrehozható-e az Euro-Mediterráneum?, *Európai Szemmel*, 3. szám, pp. 48-55.

- Lesser, Ian O. [1996]: *Southern Europe and the Maghreb. U. S. Interests and Policy Perspectives*, RAND, Santa Monica, California
- Linjakimpu, Aini [1995]: Euro-Mediterranean Partnership and the Barcelona Summit 1995, in: Melasuo, T. (szerk): *Beyond Barcelona - Europe and the Middle East in the Mediterranean International Relations*, TAPRI Research Report 66.
- Lister, Marjorie [1995]: *Issues of dependency: The Mediterranean enlargement of the European Union*, Working Papers of the University of Economics, Poznan, április
- [1997]: *The European Union and the South. Relations with developing countries*, Routledge, London és New York
- Lorca, Alejandro V. [1996]: The EU and the Mediterranean: Is an „Us” Versus „Them” Situation Inevitable?, *International Spectator*, 3. szám, pp. 51-69.
- Mantran, Robert [1994]: La perception historique de la Méditerranée, in: Bourrinet [1994]
- Marks, Jon [1995]: Looking for a new deal from the EU, *MEED*, május 19., pp. 2-3.
- Marr, Phebe [1998]: The United States, Europe and the Middle East: cooperation, co-optation or confrontation?, in: Robertson [1998a]
- Mattes, Hanspeter [1996]: Umwelt, Migrations- und Drogenprobleme. Bedrohliche Entwicklungen im Mittelmeer-Raum, *Internationale Politik*, 2. sz., pp. 3-8.
- Maynes, William Charles [1998]: The Middle East in the twenty-first century, *Middle East Journal*, 1.sz., pp. 9-16.
- Michalet, Charles-Albert [1998]: Investissements étrangers: les économies du sud de la Méditerranée sont-elles attractives?, *Monde Arabe. Maghreb Mashrek*, december
- Mistry, Percy S. [1996]: *Regional Integration Arrangements in Economic Development. Panacea or Pitfall?*, FONDAD, Hága
- Monar, Jörg [1999]: Die interne Dimension der Mittelmeerpolitik der Europäischen Union: Institutionelle und verfahrensmäßige Probleme, in: Zippel [1999]

- Muñoz, Gema Martín (szerk.) [1999a]: *Islam, Modernism and the West. Cultural and Political Relations at the End of the Millennium*, I.B. Tauris, London - New York
- Muñoz, Gema Martín [1999b]: *Islam and the West, an Intentional Duality*, in: Muñoz [1999a]
- Muus, Philip J. - Elsbeth W. van Dam [1998]: *Comparative Research on International Migration and International Migration Policy. Migration from the Maghreb and Turkey to the European Union, and from Mexico, Guatemala and El Salvador to the United States*, Európai Bizottság, Brüsszel
- Niblock, Tim - Emma Murphy (szerk.) [1993]: *Economic and Political Liberalization in the Middle East*, British Academic Press, London és New York
- Nienhaus, Volker [1997]: Euro-Mediterraner Freihandel: Motor der wirtschaftlichen Entwicklung?, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 39, pp. 12-18.
- [1999a]: Euro-Mediterrane Freihandelszone: Intensivierung der Wirtschaftsbeziehungen und Förderung nachhaltiger Entwicklung?, in: Zippel [1999]
- [1999b]: Entwicklung und Entwicklungsprobleme in Länder des südlichen Mittelmeerraums, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 17, pp. 20-28.
- N. Rózsa Erszébet [2001]: A közel-keleti arab országok és az új kihívások, in: J. Nagy László (szerk.): *A barcelonai folyamat és Kelet-Európa*, SZTE Európa-tanulmányok Központ, Szeged
- N. Rózsa Erszébet - Póti László [1999]: *Európa régi-új régiója: a Mediterráneum*, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet
- Oman, Charles P. [1998]: The Policy Changes of Regionalisation and Globalisation, in: Jan Joast Teunissen (szerk.): *Regional Integration and Multilateral Cooperation in the Global Economy*, FONDAD, Hága
- O'Sullivan, Diarmid [1997]: Trailing the tigers into a growth era, *MEED (Middle East Economic Digest)*, szeptember 12., pp. 2-3.
- Owen, Roger [1999]: Inter-Arab Economic Relations During the Twentieth Century: World Market vs. Regional Market?, in: Hudson [1999]

- Owen, Rogers - Sevket Pamuk [1998]: *A History of the Middle East Economies in the Twentieth Century*, I.B.Tauris, London
- Padoan, Pier Carlo [1997]: *Integrazione e sicurezza nel Mediterraneo*, CeMiSS, FrancoAngeli, Milánó
- Page, John [1998]: From Boost to Bust - and Back? The Crisis of Growth in the Middle East and North Africa, in: Shafik [1998]
- Patten, Chris [2001]: *Common strategy for the Mediterranean and reinvigorating the Barcelona process*, Európai Parlament, Speech/01/49
- Pawelka, Peter [1997]: Staat, Bürgertum und Rente im arabischen Vorderen Orient, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 39, pp. 3-11.
- Perthes, Volker [1996]: Die Herausforderungen des Friedens. Syrien, Libanon und die Perspektiven einer neuen regionalen Arbeitsteilung, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B18, pp. 25-31.
- [1997]: Europe, the United States, and the Middle East Peace Process, in: Blackwill - Stümer [1997]
- [2000]: *Von Krieg zur Konkurrenz. Regionale Politik und die Suche nach einer neuen arabisch-nahöstlichen Ordnung*, Nomos Verlagsges., Baden-Baden
- Pervin, David J. [1997]: Building Order in Arab-Israeli Relations: From Balance to Concert?, in: Lake - Morgan [1997]
- Petri, Petri A. [1997]: Trade Strategies for the Southern Mediterranean, *Technical Papers No. 127*, OECD Development Centre, Párizs
- Pierros, Filippos – Jacob Meunier – Stan Abrams [1999]: *Bridges and Barriers. The European Union's Mediterranean Policy, 1961-1998*. Ashgate, Aldershot (UK), Brookfield (USA), Szingapúr, Sydney
- Plummer, Michael G. (1998): Globalization, regionalism, and economic reform, *Working Paper 9808*, Economic Research Forum for the Arab Countries, Iran & Turkey, Kairó
- Pomfret, Richard [1998]: *The Economics of Regional Trading Arrangements*, Clarendon Press, Oxford
- Pool, David [1993]: The links between economic and political liberalization, in: Niblock - Murphy [1993]

- Regnault, Henri [1995]: L'interet économique de l'Europe au développement des PSEM, in: Bistolfi [1995a]
- [1998]: Les échanges agricoles: une exception dans les relations euro-méditerranéennes, *Monde arabe. Maghreb Mashrek*, december
- Rhein, Eberhard [1995]: Le pari euro-méditerranéen. Quelques réflexion sur la mise en place d'une zone de libre échange (ZLE) euro-méditerranéenne, in: Bistolfi [1995a]
- [1996a]: Mit Geduld und Ausdauer zum Erfolg. Die neue Mittelmeer-Politik der Europäischen Union, *Internationale Politik*, 2. sz., pp. 15-20.
- [1996b]: Europe and the Mediterranean: A newly emerging geographical area?, *European Foreign Affairs Review*, július, pp. 79-86.
- [1997]: Europe and the Greater Middle East, in: Blackwill - Stümer [1997]
- [1998]: The New Euro-Mediterranean Partnership, in: Jens van Scherpenberg - Elke Thiel (szerk.): *Towards Rival Regionalism? US and EU Regional Regulatory Regime Building*, Nomos Verlagsges., Baden-Baden
- [2002]: Die Europäische Union und der Mittelmeerraum, in: Werner Weidenfeld (szerk.): *Europa-Handbuch*, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn
- Richards, Alan - John Waterbury [1996]: *A Political Economy of the Middle East. State, Class, and Economic Development*, Westview Press, Boulder, San Francisco és Oxford
- Riordan et al [1998]: The World Economy and its Implications for the Middle East and North Africa, 1995-2010, in: Shafik [1998]
- Robertson, B. A. (szerk.) [1998a]: *The Middle East and Europe. The power deficit*, Routledge, London és New York
- Robertson, B.A. [1998b]: Islam and Europe. An enigma or a myth, in: Robertson [1998a]
- Rostoványi Zsolt [1987]: *Az arab Kelet a világgazdaságban*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Rovan, Joseph [1995]: Der fundamentalistische Islamismus bedroht Europa, *Internationale Politik*, 2. sz., pp. 47-52.

- Safadi, Raed (szerk.) [1998]: *Opening Doors to the World. A New Trade Agenda for the Middle East*, The American University in Cairo Press, Kairó - International development Research Centre, Ottawa
- Safir, Nadji [1995]: The Question of Migration, in: John W. Holmes (szerk.) [1995]: *The US, Southern Europe, and the Challenges of the Mediterranean*, The World Peace Foundation, Cambridge (Mass.)
- Salamé, Ghassan [1998]: Torn between the Atlantic and the Mediterranean, in: Robertson [1998a]
- Saleh, Nivien [1999]: The European Union and the Gulf States: A Growing Partnership, in: *Middle East Policy*, 1. szám, pp. 50-71.
- Salem, Paul E. [1997]: Arab Political Currents, Arab-European Relations and Mediterraneanism, in: Guazzone [1997a]
- Satloff, Robert [1997]: America, Europe and the Middle East in the 1990's. Interests and Policies, in: Blackwill - Stümer [1997]
- Schilling, Walter [1996]: Biztonság a mediterrán térségben, *Európai Szemle*, 1. sz., pp. 55-63.
- Schlotter, Peter [1998]: *Freihandel + Demokratisierung = Entwicklung?*, HSFK-Report 8., Frankfurt
- Seddon, David [1993]: Austerity protest in response to economic liberalization in the Middle East, in: Niblock - Murphy [1993]
- Shafik, Nemat (szerk.) [1998]: *Prospects for Middle Eastern and North African Economies. From Boom to Bust and Back?*, Macmillan Press, London és St. Martin Press, New York
- Shanin, Wassim – Kamal Shehadi (szerk.) [1997]: *Pathways to Integration. Lebanon and the Euro-Mediterranean Partnership*, Konrad Adenauer Foundation és Lebanese Center for Political Studies, Beirut
- Smith, Christopher J. - Kaisa Lahteenmaki [1998]: Europeanization of the Mediterranean region: the EU's relations with the Maghreb, in: Cafruny, Alan - Patrick Peters (szerk.): *The Union and the World. The Political Economy of a Common European Foreign Policy*, Kluwer Law International, Hága, London és Boston
- Sparrow, Oliver [1998]: Framework Scenarios for the Mediterranean Region, in: *The Journal of North African Studies*, 2. szám

- Stallings, Barbara (szerk.) [1995]: *Global change, regional response. The new international context of development*, Cambridge University Press, Cambridge
- Stein, Arthur A. - Steven E. Lobell [1997]: *Geostructuralism and International Politics: The End of the Cold War and the Regionalisation of International Security*, in: Lake - Morgan [1997]
- Strange, Susan [1995]: *European direct investment in North Africa: The investors perspective*, in: Nazik N. Ayubi (szerk.): *Distant Neighbours. The Political Economy of Relations between Europe and the Middle East/North Africa*, Ithaca Press, Reading
- Tibi, Bassam [1999]: *From Pan-Arabism to the Community of Sovereign Arab States. Redefining the Arab and Arabism in the Aftermath of the Second Gulf War*, in: Hudson [1999]
- Thompson, Grahame [1998]: *Globalisation versus Regionalism*, in: *The Journal of North African Studies*, 2. szám
- Tovias, Alfred [1996]: *The EU's Mediterranean Policy Under Pressure*, in: Richard Gillespie (szerk.): *Mediterranean Politics*, 2. kötet, Pinter, London
- [1998]: *Regionalism and the Mediterranean*, in: *The Journal of North African Studies*, 2. szám
- [1999]: *The Economic Impact of the Euro-Mediterranean Free Trade Area on Euro-Mediterranean Non Member Countries*, in: Curzon Price - Abidi [1999]
- Vandewalle, Dirk (szerk.) [1996]: *North Africa. Development and Reform in a Changing Global Economy*, Macmillan Press, London
- Vandewalle, Dirk - Karen Pfeifer [1996]: *North Africa as a Peripheral Economic Region: Development and Reform*, in: Vandewalle [1996]
- Velo, Dario [1996]: *La politica mediterranea europea fra geometria variabile e mercato unico*, in: Fulvio Attiní - Francesca Longo (szerk.) [1996]: *Unione Europea e Mediterraneo fra globalizzazione e frammentazione*, AUSE/Cacucci Editore, Bari
- Waterbury, John [1997]: *From Social Contracts To Extraction Contracts. The Political Economy of Authoritarianism and Democracy*, in: John P. Entelis [1997]

- [1998]: The State and Economic Transition in the Middle East and North Africa, in: Shafik [1998]
- Weidenfeld, Werner [1995]: *Europa und der Nahe Osten*, Verlag Bertelsmann Stiftung, Gütersloh
- Whalley, John [1998]: Why Do Countries Seek Regional Trade Agreements?, in: Jeffrey A. Frankel (szerk.) [1998]: *The Regionalization of the World Economy*, The University of Chicago Press, Chicago és London
- White, Gregory W. [1996]: The Mexico of Europe? Morocco's Partnership with the European Union, in: Vandewalle [1996]
- Wiemann, Jürgen [1999]: Die Entwicklungsländer vor der neuen WTO-Runde, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 46-47
- Wilson, Rodney [1998]: Middle East trade and financial integration: lessons from the European Union's experience, in: Robertson [1998a]
- World Development Indicators, 2000, The World Bank, Washington
- World Investment Report, 2001, UNCTAD,
- Zaim, Fouad [1995]: Un engagement européenne á la mesure des défis?, in: Bistolfi [1995a]
- Zippel, Wulfdiether (szerk.) [1999]: *Die Mittelmeerpoltik der EU*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden

Szakszavak és rövidítések jegyzéke

ACM: Arab Common Market = Arab Közös Piac

APC országok: Az EU-val preferenciális kapcsolatban álló afrikai, csendes-óceáni és karibi országok csoportja.

barcelonai folyamat: Az 1995-ben Barcelonában kezdeményezett Euro-Mediterrán Partnerségi megvalósítása.

CAEU: Council of Arab Economic Unity = Arab Gazdasági Egység Tanácsa

EGT: Európai Gazdasági Tér

EIB: European Investment Bank = Európai Beruházási Bank

EK: Európai Közösség

EMP: Euro-Mediterrán Partnerség

ET: Európai Tanács

GCC: Gulf Cooperation Council = Öböl-menti országok Együttműködési Tanácsa. Résztvevők: Bahrein, Egyesült Arab Emírátságok, Katar, Kuvait, Omán, Szausz-Arábia.

GMP: Globális Mediterrán Politika

GSP: Generalised System of Preferences

LKE: Legnagyobb Kedvezmény Elve

Magreb, Magreb országok: a nyugati arab országokat jelöli, a dolgozatban általában a barcelonai folyamatban résztvevő Algéria, Marokkó és Tunézia értendő alatta.

Masrek, Masrek országok: a keleti arab országokat jelöli, a dolgozatban a barcelonai folyamatban résztvevő Egyiptom, Jordánia, Libanon, Szíria, a Palesztin Önkormányzat valamint Izrael értendő alatta.

MEDA: Az EU mediterrán országoknak felajánlott segélyprogramja.

Mediterrán Partner Országok: a barcelonai folyamatban 1995 óta résztvevő 11 ország (Algéria, Ciprus, Egyiptom, Izrael, Jordánia, Libanon, Málta, Marokkó, Szíria, Törökország, Tunézia), valamint a Palesztin Önkormányzat

mediterrán országok: a disszertációban mediterrán országok alatt a Mediterrán Partner Országokat értem.

MFA: Multifibre Agreement. A fejlődő országok önkéntes exportkorlátozása a textilipari termékekre vonatkozóan.

MPO-k: Mediterrán Partner Országok

Oslói megállapodás: Izrael és a palesztinok által kötött megállapodás, mely a békefolyamat kezdetét jelentette.

Öböl-menti országok: Bahrein, Egyesült Arab Emírátságok, Katar, Kuvait, Omán, Szaúd-Arábia.

R.Sz.: Római Szerződés

UMA: Union Maghrebine Arabe = Magreb Arab Unió. Tagjai Algéria, Líbia, Marokkó, Mauritánia valamint Tunézia

A disszertációval kapcsolatos publikációk

1. Az euro-mediterrán gazdasági tér a világgazdasági regionalizmus tükrében, in: J. Nagy László (szerk.): *A barcelonai folyamat és Kelet-Európa*, SZTE Európai Tanulmányok Központ, Szeged, 2001, pp. 71-85.
2. Modernizációs kudarc Iránban. A nyugati fejlődési modell sikertelenségének okairól, *Külgazdaság*, 1998/4., pp. 61-77.
3. Az iszlám fundamentalizmus Algériában, *Valóság*, 1999/2., pp. 85-99.
4. The Mediterranean Policy of the European Union, in: *The Future in the present - Changing society, new scientific issues*, Ph.D. Students' International Conference, Budapest University of Economic Sciences, Budapest, 1998, pp. 65-67.
5. *Európa és a Mediterráneum kapcsolatai a 90-es években*, MTA VKI Műhelytanulmányok, 1998 (8. szám), p. 33
6. *Törökország és az Európai Unió ambivalens viszonya*, MTA VKI Műhelytanulmányok, 1998 (13. szám), p. 26
7. *Regional integration tendencies in MENA (Middle East and North Africa)*, IWE Working Papers, No. 100 (társszerző: Nasser M. Suleiman), p. 22
8. Economic Breakthrough by the Mediterranean Countries in the Context of EU Enlargement, IWE Working Papers, No. 121 (társszerző: Louai Balbisi), p. 16
9. Tunézia – a mediterrán kistigris? *VKI Kihívások 125.*, p. 9
10. A Közel-Kelet világgazdasági kilátásai az új évezred küszöbén, *VKI Kihívások 136.*, p. 10
11. Belépni lehetetlen? Törökország és Ciprus EU-csatlakozásáról, *Cégvezetés*, 1998/10., pp. 126-131.
12. A nemzetközi segélyezés gyakorlata, *Cégvezetés*, 1999/5., pp. 106-110.
13. A mediterrán kistigris? Tunézia gazdasági fejlődése, *Cégvezetés*, 1999/10., pp. 118-121.

Megjelenés alatt

14. A Közel-Kelet és Afrika világgazdasági kilátásai az ezredfordulón, in: *Magyar Tudomány* (publikálásra elfogadva)
15. Az Európai Unió mediterrán politikája, in: *EU Working Papers* (publikálásra elfogadva)